



Genus og bøyning i vossamålet

Med utgangspunkt i historiske data og innsamla data frå 2022

Av Kristin Nordbø Haug

Artikkelen gjev eit innblikk i den historiske utviklinga til genus og substantivbøyning i vossamål, basert på eldre undersøkingar samanlikna med eksperimentelle talemålsdata frå 2022, med 64 informantar i tre ulike aldersgrupper. Artikkelen diskuterer relasjonen mellom genus og substantivbøyning og spørsmålet om genus predikerer bøyning. Den historiske utviklinga går mot ein tettare relasjon mellom genus og substantivbøyninga ved at det nærmar seg eit 1:1 høve mellom genus og suffiks. Datainnsamlinga frå 2022 viser at det tidlegare så stabile genussystemet er i ferd med å verta ustabilit i hokjønn hjå born og unge deltakarar. 66 % (29/44) av born og unge veksler mellom hokjønnsartikkelen *ai* og hankjønnsartikkelen *ain* føre hokjønnsord, medan substantivendinga i bunden form eintal er stabil. Relasjonen mellom genus og substantivbøyninga endrar seg parallelt med at genussystemet endrar seg.

1 Innleiing¹

I dei seinare åra har mykje forskning på grammatisk genus i norsk vist at hokjønn står svakt og ser ut til å forsvinna frå fleire norske dialektar, spesielt i byspråka i Oslo, Tromsø og Trondheim (Lødrup 2011, Rodina og Westergaard 2016, Busterud et al. 2019, Busterud et al. 2021, Lohndal og Westergaard 2021), men også i fleire norske dialektar (van Baal et al,

1. Tusen takk til Guro Busterud, Hans-Olav Enger, Terje Lohndal og Marit Westergaard for nyttige kommentarar på tidlegare utkast. Eg vil også rette ein stor takk til redaktøren og to anonyme fagfellar for konstruktive tilbakemeldingar.

under trykking). Tidlegare studiar viser at det bundne suffikset (t.d. *-a*) er meir resistent mot endring enn frittstående genusmarkørar som t.d. den ubundne artikkelen (*ein, ei* og *eit*). Liknande resultat har ein også sett i andrespråksforskning (Anderssen og Busterud 2022), amerikanorsk (Johannessen og Larsson 2015, Lohndal og Westergaard 2016), og i jämtlandsk (van Epps og Carling 2017). Når me no opplever det som ser ut som ei forenkling av genussystemet i norsk, med bortfall av hokjønn, er det også interessant å sjå om det påverkar bøyingssystemet og om relasjonen mellom genus og substantivet si bøying endrar seg. Tidlegare forskning på norske dialektar har kome til litt ulikt resultat. Nokre har funne at det bundne eintalsuffixet så å seie er upåverka (Lødrup 2011, Conzett et al. 2011, Rodina og Westergaard 2015), medan nyare undersøkingar (Lundquist og Vangsnes 2018, Busterud et al. 2021) har funne at også suffiksbruken er i endring. I ei forundersøking til ein studie av prosessering av genusmarkørar med informantar i alderen 17–18 år frå Oslo og Sogndal, fann Lundquist og Vangsnes (2018) at 1/3 av deltakarane frå Sogndal produserte både feminine og maskuline artiklar til hokjønnsord, altså kan det sjå ut som om utviklinga også er i gang i vestnorske dialektar. Denne studien bidreg med data frå vossamål, som er ei rural vestnorsk dialekt rik på morfologi. Ho skil seg frå dei tidlegare nemnde urbane dialektane både når det gjeld kongruens og omfanget i bøyingssystemet (sjå pkt. 2.2), men har fellestrekk med morfologien i dialekta i Sogndal. Språklege data som eg samla inn i 2022, viser at hokjønn er ein ustabil kategori hjå fleire yngre språkbrukarar på Voss, medan alle dei vaksne deltakarane som var med i prosjektet mitt, har eit konsekvent tregenussystem. I denne studien tyder tradisjonelt hokjønn det genuset substantivet er oppført med i Nynorskordboka, og som svarar med tradisjonelt genus i vossamålet. Alle substantiva i studien har same genus på nynorsk og i tradisjonelt vossamål. Datamaterialet mitt frå Voss viser at det bundne suffikset på hokjønnsord i eintal er relativt stabilt. Me ser også at fleirtalsuffixa endrar seg, både hjå språkbrukarar med eit stabilt tregenussystem, og endå meir hjå språkbrukarane med ustabil bruk av hokjønn. Artikkelen tek opp desse spørsmåla:

- 1) Kva er relasjonen mellom genus og bøying i vossamål?
- 2) Predikerer genus bøying i vossamål?

Artikkelen baserer seg på både historiske kjelder (Vidsteen 1884, Heggstad 1932, Akselberg 1995, 2003) og data som eg samla inn i 2022. Artikkelen held fram slik: Del 2 gjer greie for genus og substantivet si bøying i norsk og i vossamål, del 3 presenterer metode og prosedyre for datainnsamlinga, del 4 er ein presentasjon av resultata og i del 5 vert dataa diskutert og analysert. Til slutt konkluderer eg i del 6.

2 Bakgrunn

Genus er ein inherent eigenskap ved substantivet, og den mest utbreidde forståinga av genus i dag byggjer på Hockett sin definisjon: «Genders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words» (Hockett 1958: 231). Dette vil seie at genuset til eit norsk substantiv kjem til uttrykk på formene til adjektiv, determinativ og delvis pronomen. Bøyingsklasse kjem derimot til uttrykk på substantivet sjølv, til dømes ved omlyd, tonem eller suffiks. Bøyingsklasse er her forstått i tråd med Enger sin definisjon frå 1998: «An inflection class is defined as a group of words that inflect in the same or a similar fashion» (Enger 1998: 140). Det finst også argument og ein tradisjon for å sjå på suffikset ikkje berre som eit uttrykk for bøyingsklasse, men at det også markerer genus (Faarlund, Lie og Vannebo 1997 for norsk, Dahl 2000 for svensk). Ein studie i reaksjonstid tyder på at språkbrukarar med ei tregenusdialekt forstår suffikset *-a* på hokjønnsord som ein genusmarkør: «Resultatene våre antyder at språkinnlæreren ser både den ubestemte artikkelen *ei* og bestemthetssuffikset *-a* som markører for feminint genus, og sannsynligvis stammevokal *-e*» (Lundquist, Klassen og Westergaard 2022: 51). Den nye bokmålsordboka på nett,² ordbokene.no, viser også at relasjonen mellom genus og bøyingsending er ei aktuell problemstilling. Eit tilfeldig søk på «bok» får opp at substantivet er definert som hokjønnsord med artiklane *ei/en bok* – *boka*, og hankjønnsord med *en bok* – *boken*.³ Her ser me altså at det bundne suffikset ser ut til å vera definerande for genus, i og med at både *ei bok* og *en bok* kan vera hokjønnsord, og at suffikset også er ein genusmarkør.⁴ Det meste av forskinga som er gjort på genus dei siste tiåra,

2. Lansert 26.01.2022.

3. bok - ordbokene.no (ordbokene.no) Lese 30.05.24

4. Dette er verdt ein diskusjon i seg sjølv, men ikkje her, sjå heller Lødrup & Enger

som tidlegare nemnt, legg derimot til grunn at genus viser seg i kongruens og at suffikset må forståast som bøyingsklasse (sjå t.d. Lødrup 2011, Lohndal og Westergaard 2021, Anderssen og Busterud 2022). Denne artikkelen byggjer på prinsippet om at kongruens er kriteriet for genus, men også at bøying og genus har ein tett relasjon.

Genus og bøying er altså to separate kategoriar i nominalsystemet, men med ein relasjon som er meir eller mindre tett. Eit spørsmål er om genus predikerer substantivet si bøying, eller om bøyinga predikerer genus. Corbett argumenterte for at bøyingsklasse predikerer genus i indoeuropeisk, basert på evidens frå russisk (Corbett 1991: 49). I norsk ville det bety at eit ord som *kopp* er hankjønn fordi det endar på *-ar* og *-ane* i fleirtal t.d. Dersom genus derimot predikerer substantivet si bøying, betyr det at fordi *kopp* er hankjønn, så endar substantivet på *-en* i bunden form eintal, og *-ar* og *-ane* i fleirtal. Bittner argumenterer for at genus predikerer bøyingsklasse i tysk, iallfall i eintal (Bittner 2000). I norsk kan ein lettare dedusera bøying frå genus og omvendt, enn ein kan t.d. i nederlandsk (Kürschner og Nübling 2011: 359). Kürschner og Nübling skriv om relasjonen mellom genus og bøying i språkendring at «It seems that both the number of genders and the number of declensions need to be severely reduced before the link between gender and declension is loosened in Germanic languages» (Kürschner og Nübling 2011: 375). Med deira argument som premiss, kan ein forventa at det vil vera ein tettare relasjon mellom genus og bøying, altså at genus kan predikere utifrå bøyingssuffiks eller omvendt, i ei norsk dialekt med rik morfologi og tre distinkte genus, som t.d. tradisjonelt vossamål, enn det vil vera hjå språkbrukarar med eit system med to genus, eller eit ustabilt genussystem med teikn på reduksjon av hokjønn.

2.1. Genus og bøying i norsk

I norsk viser genuset seg i eintal i bruken av ubunden artikkel (determinativ), nemleg *ein/en* (m), *ei* (f) og *eit/et* (n) og i nokre possessiv, t.d. *min* (m), *mi* (f) og *mitt* (n):

- 1) *Ein fin bil, den fine bilen min* (m)
- 2) *Ei fin flaske, den fine flasken mi* (f)
- 3) *Eit fin-t hus, det fine huset mitt* (n)

Døme (1)-(3) viser at det er samanfall mellom hankjønns og hokjønns på den eine sida og inkjekjønns på den andre, både i adjektivet føre ubunden form (*fin* vs. *fint*), og i det bundne determinativet (*den* vs. *det*), medan den ubundne artikkelen og possessivet har ei form per genus.

Dersom me tek utgangspunkt i nynorsk skriftspråk i dag, finn me ofte eit 1:1 høve mellom genus og substantivet si bøying i bunden form eintal, ved at hankjønnsord endar på *-en*, hokjønns på *-a*, og inkjekjønns på *-et*.

I fleirtal er genus nøytralisert i både bokmål og nynorsk og i dei fleste norske dialektane. Her finn me formsamanfall i både adjektiv, determinativ og pronomen. Den norske språkhistoria viser oss at sambandet mellom substantivet si bøying og genus har vorte tettare, ved at talet på bøyingsklassar har vorte reduserte og at ein har nærma seg eit 1:1-høve mellom genus og bøyingsklasse (Bjorvand 1972, Beito 1954). I dagens nynorsk er det i hovudsak slik at hankjønnsord endar på *-ar/-ane*, hokjønnsord på *-er/-ene*, og inkjekjønnsord endar på *-Ø^s/-a*. Her er døme på dette:

- 4) *Fine bilar, dei fine bilane mine* (m)
- 5) *Fine flasker, dei fine flaskene mine* (f)
- 6) *Fine hus, dei fine husa mine* (n)

Diakronien viser oss også at det også har gått føre seg analogiar kor det ikkje er genus som har styrt substantivbøyinga, men at bøyingsklasse heller har blitt styrkt. Enger viser dette med døme frå inkjekjønnsordet, *rike* som hadde inga ending i fleirtal ubunden form i norrønt, *rike*^{SG.INDEF} – *rike*^{PL.INDEF}, men som no har fått endinga *-r* i mange dialekter, *riker*^{PL.INDEF} – *rikene*^{PL.DEF}, medan sterke inkjekjønnsord framleis er utan ending (*hus*^{PL.INDEF} – *husa*^{PL.DEF}). Dette er eit døme på ei endring som ikkje er styrt av genus, men av skilnaden mellom kategoriane sterke og svake, altså av bøyingsklasse (Enger 2014: 166–170), for svake hokjønnsord har same endingar i fleirtal, jamfør *jenter*–*jentene*. Berg skriv at faktorar utanom morfologi, som semantikk (t.d. animatheit) og fonologi (t.d. sams ending), også påverkar bøyingsklassar (Berg 2019: 4). Utviklinga er med andre ord ikkje heilt eintydig, men hovudtendensen har vore ei utvikling mot tettare relasjon mellom genus og bøying.

5. Ø tyder i denne artikkelen ‘utan suffiks’.

2.2 Historisk utvikling av genus og bøyning i vossamålet

Vossamålet blir snakka på Voss, ei bygd med knapt 16 000 innbyggjarar. Den historiske utviklinga av vossamålet viser at både genuskongruensen og bøyningssystemet har vorte mindre omfangsrikt, men me ser også at nye former har kome til. I tråd med gjeldande dialektforskning på den tida, kan ein rekna med at både Vidsteen (1884) og Heggstad (1932) var opptekne av å dokumentera arkaiske former i bruk, så variasjonen var kanskje større enn me får inntrykk av. Vidsteen skriv i føreordet sitt at «Disse Oplysninger er dels inhentede hos nogle herboende Vossinger, dels samlede under et Ophold paa Voss i fjor Høst. (...) Alle mine Hjemsmænd ere fra Vangens Hovedsogn» (Vidsteen 1884: 5–6). Heggstad baserer grammatikken på eigne nedteikningar: «Den vesle utgreidingi som eg her legg fram, er for det meste bygd på eigne uppskrifter fram gjenom dei tjuge åri (1911–31) som eg hev butt på Voss» (Heggstad 1932: 4). Dei seinare kjeldene, Akselberg (1995, 2003) og LIA-filarkiv (1987–1989) er baserte på opptak av talemålsbrukarar i ulike aldrar.

2.2.1 Historisk utvikling av genus i vossamålet

Heggstad 1932 er ei undersøking av vossamålet med utgangspunkt i Vidsteen 1884 og språket framstår som nærast uforandra frå Vidsteen. Heggstad viser at genus vart markert i både adjektiv, determinativ og pronomen i eintal, og med nokre døme på enkeltord også i fleirtal. Tabell 1 viser nokre døme på synkretismar i adjektiv og determinativ. Alle døma i tabell 1 er henta frå Heggstad, og med hans notasjon og diakritiske teikn.⁶ For samanlikninga si skuld er berre nominativ attgjeve her.

Eg har markert synkretismar med grått, og dei viser ein klar tendens til samanfall mellom hankjønn og inkjekjønn i fleirtal, i adjektiv, possessiv og demonstrativ. I eintal viser tabellen at mange ord vert bøygd i tre ulike genus og me ser samanfall både mellom hankjønn og hokjønn og mellom hokjønn og inkjekjønn. Kort summert opp viser Heggstad at genuskongruensen er rik, og der det ikkje er ei form per genus i eintal, har adjektiva samanfall mellom hokjønn og inkjekjønn og determinativane mellom hankjønn og hokjønn.

6. Heggstad skriv i innleiinga at han unngår lydskrift: «Me vil prøva å greida oss med dei vanlege bokstavar og teikn som ein brukar i landsmålet, og ikkje bruka ljodskrift» Apostrofane viser til tronge (') og opne (˘) vokalar (Heggstad 1932: 5).

Tabell 1: Genus, etter Heggstad 1932

	Eintal			Fleirtal		
	M	F	N	M	F	N
Adj.ubunden	stórù	stór	stort	stóré	stóra	stóre
Adj.bunden	stóré	stóra	stóra	stóré	stóre (a) ⁷	stóre
Det.ubunden	ein	ei	eitt			
Det.dem	denn	denn	da	dei	dei	dei
Det.dem	denne	denne	detta	desse	desa	desse
Det.dem	hin	hi	hitt	hine	hina	hine
Det.poss	minn	mi	mitt	miné	mína	miné

(Heggstad 1932: 32–38)

På Humit ved UiO (tidlegare Tekstlaboratoriet) finst det opptak av informantar på Voss, gjort mellom 1987–89 (Fildepot for LIA). Dette er opptak som inneheld både biletpørve og fri samtale. Til saman finst det om lag 14 timar med opptak av 40 informantar. Desse er jamt fordelte på biologisk kjønn, sentrum/periferi og i to aldersgrupper, ungdommar og vaksne. Eg har lytta til 20 informantar sine frie samtalar gjort i par i band 1–14 og det utgjer om lag sju timar. Alle informantane har hokjønn i språket sitt, og det er ikkje bruk av maskuline former til tradisjonelle hokjønnsord. Morfologien er rik, og opptaka viser døme på genuskongruens i adjektiv i alle tre genera, både i eintal og fleirtal. I adjektiv finn ein døme på at adjektiv føre inkjekjønn og hokjønn eintal endar på *-a*, som i *hailaF/N byjje* (i heile bygget) (informant 4b), *da e förstaF/N åre* (det er fyrste året) (4a), og *dan andraF/N sio* (den andre sida) (informant 3b), medan adjektiv føre hankjønnsord endar på *-e*, som i *andreM klassen* (andre klassen) (informant 3b). Opptaka har også døme på hokjønnskongruens *-a* i fleirtal: *te sinaF tio* /te si:na ti:v/ (til sine tider), *mjukaF pakkå* /mjʉ:k pakkv/ (mjuke pakker) (informant 3a). Mange former har altså halde seg frå Vidsteen og Heggstad, men ei endring er at det er større samanfall i genuskongruens i fleirtal, ved at i adjektiv bunden form ser ein både *-e* og *-a* som ending på adjektiva føre hokjønn og inkjekjønn. I demonstrativ har t.d. hokjønnsformene *desa*, *dassa*, og *sjølvaF.PL* smelta saman med formene i hankjønn og inkjekjønn, *desse*, *desse*, *sjølgeM.F.N.PL*.

I 2003 gjorde Akselberg ei undersøking av talemålet til ungdommar på Voss, og når det gjeld genus og bøyingsklasse skriv han at delt ho-

kjønn, altså inndelinga i sterke og svake hokjønnsord, er stabilt (Akselberg 2003: 213–214).

2.2.2 Historisk substantivbøying i eintal

Heggstad (1932) sitt oversyn viser oss eit bøyingsssystem med to kasus, nominativ og dativ, og åtte bøyingsklassar i hankjønn, åtte i hokjønn og to i inkjekjønn. I tabell 2 ser me bøyingsmønsteret for substantiv i eintal. Tabellen er etter Heggstad, med hans notasjon, med dagens oppslagsform i parentes.

Tabell 2: Substantiv i eintal, etter Heggstad 1932

Genus	Ubunden form	Bunden form	Bunden form dativ
Hankjønn, sterk	dómm (dom)	dómmén	dómm'è
Hankjønn, svak	skúlé (skule)	skúl'n	skúla
Hokjønn, sterk	sak (sak)	sakj'è	sakj'éné
Hokjønn, svak	vika (veke)	vikó	vikéné
Inkjekjønn, sterk	aor (år)	aor'é	aorè'
Inkjekjønn, svak	auga (auge)	auga	auga

Tabell 2 viser at det er ulike paradigme for sterke og svake substantiv i alle tre genera i eintal, men hankjønnsorda endar på *-n* i både sterke og svake i bunden form eintal i nominativ. Oversikta viser samanfall mellom sterke hokjønnsord og sterke inkjekjønnsord i bunden form eintal i nominativ.⁷ I dativ ser me at det er samanfall av endingar i hankjønn og inkjekjønn, medan hokjønn har egne former.

2.2.3 Historisk substantivbøying i fleirtal

Ifylgje Heggstad fekk alle klassar av substantiv same ending i dativ fleirtal, nemleg *-o*. I nominativ er det større variasjon i ubunden form enn i bunden form, noko me kan sjå i Tabell 3.

7. I dag er det vanleg å rekna alle substantiv som endar på trykklett staving som svake. I norrøne grammatikkar var inndelinga basert på stammer, og nokre av orda me i dag reknar som svake, var rekna som sterke. Heggstad skriv ikkje korleis han definerer sterke og svake, men me må rekna med at han nytta tradisjonen etter norrønt og i tillegg baserer han seg på Vidsteen som skriv at ord som endar på *-e*, som *eple* vert bøygd som *aor* (år), altså som eit sterkt substantiv.

Tabell 3: Substantiv i fleirtal, etter Heggstad 1932

Genus	Oppslagsform moderne nynorsk	Ubunden form	Bunden form
Hankjønn	dom	dómma	dómmané
	kvist	kvist'è	kvist'né
	mann	mènn'ù	mènn'né
	ljå	ljao	ljaoné
Hokjønn	taus, jente	tausé	taus'na
	sak	sakù	sakùna
	myr	mýra	mýrané
Inkjekjønn	år	aor	aor'è
	auge	augù	augó/augùna/augéna ⁹

Tabell 3 viser at sambandet mellom genus og bøyingssuffiks var mindre transparent enn det er i moderne nynorsk, t.d. vossamålet hadde ikkje eit eintydig 1:1-høve mellom genus og substantivet si bøying, og nokre av bøyingsklassane hadde medlemmer frå ulike genera, t.d. *domM. –dommaM.PL.INDEF* og *myrF –myraF.PL.INDEF*. Tabell 3 er forenkla ved at omlyd og tonem ikkje kjem til syne, det er fordi denne artikkelen fyrst og fremst fokuserer på suffiksa. Det største mangfaldet finn me i endingsvokalen i ubunden form, medan genus og bøying er tettare kopla saman i bunden form kor dei fleste hankjønnsord endar på *-ne*, hokjønnsord på *-na*, og inkjekjønnsord på *-e/-o*. Heggstad skriv også kva som er dei mest talrike klassane i dei ulike genera. I hankjønn var det substantiv som i fleirtal enda på *-a* og *-ané*, t.d. *dom*, i hokjønn var det *-ù* (ubunden) og *-ùna* (bunden), t.d. *sak*, og i inkjekjønn fekk sterke substantiv inga ending i ubunden form, t.d. *aor* ('år'), og *-é* i bunden form, *aoré*, og dei svake *-ù* (ubunden), *augù*, og *-o* (bunden) *augo*, (Heggstad 1932: 27–30). Me skal sjå seinare at det er dei klassane med flest medlemmer som har drege til seg ord frå andre klassar, og hovudregelen er at orda ikkje har bytt genus.

Heggstad viser eit døme på substantiv som endra bøying og genus i fleirtal utan å endra genus i eintal. Han skriv at tre substantiv i den vesle klassa med inkjekjønnsord som enda på *-a* i eintal, t.d. *eit auga*, hadde

8. Heggstad skriv at dette gjeld orda *auga*, *nyra* og *oyra*

samanfall med hokjønnsorda i fleirtal ved at «I fleirtal bundi form vert i staden for *augó*, *øy ró*, *ný ró* ofte sagt *augùna* (el. *augéna*), *øyr'na*, *nýr'na*, og tilleggsordi fær gjerne hokynsbøygning: *góa augù* istf. *góé augù*, *baoa augùna mína* istf. Eldre: *bé augó mí*» ('begge augo mine') (Heggstad 1932: 31). Heggstad skriv ikkje noko om kva som endra seg fyrst, altså om det var bøying (*augo* > *auguna*) eller genus, altså her adjektivkongruensen, (*góé* > *góa*) som endra seg fyrst. Når me går attende til Vidsteen, skriv han også om denne klassen av ord at det vert sagt både *góe* og *góa augu*, men han skriv også at «Auga og Oyra [øyre] bøies undertiden i Flertal som Visa (Auguna, Oyrna). Nyra hedder altid i bst. Flertal Nyrna» (Vidsteen 1884: 23). I dette dømet frå vossamålet er det altså *både* substantivet si bøying og genus som endrar seg i fleirtal, medan eintal er stabilt både med omsyn til genus og til bøying. Det at eit leksem har ulike genus i eintal og fleirtal kan førekoma i språk (sjå t.d. Carstairs-McCarthy 1994), men dette dømet viser at relasjonen mellom genus og bøying er kompleks. Det er mest nærliggande å tenkja seg at det er formelle eigenskapar, som at orda endar på trykklett *-a* i ubunden form, akkurat som hokjønnsorda i vossamålet, som motiverer endringa, og at det såleis er substantivbøyinga som endrar seg fyrst (same tendensen finst i rome-riksmålet, sjå Enger 2012: 96). Det er interessant å sjå kva som kjenne-teiknar denne klassen av inkjekjønnsord som enda på *-a* i ubunden form eintal. Det var ei relativt lita gruppe ord, og det tyder på at det her har starta med leksikalske endringar av nokre fåe ord i fleirtal. Klassen av ord inneheld nemningar på kroppsdelar og nokre lågfrekvente ord: «Her-til høre følgende Ord: Auga, Oyra, Nyra, Jarta, Okla, Noa, Aista, Ainskjefta, Drikka (...)» (Vidsteen 1884: 23)». Fleire av desse orda er no ute av bruk, medan *drikka* og *nyra* så vidt eg veit berre vert nytta som hokjønne i vossamål. Dei mest frekvente orda, *auga*, *oyra*, *jarta* (*auga*, *øyra*, *hjarta*) har inkjekjønnskongruens i eintal og samanfall med hokjønne i substantivbøyinga i fleirtal.

2.2.4 Fleirtal etter Sandøy

Historisk ser det ut som at bøyingsmønsteret frå Vidsteen og Heggstad har halde seg stabilt til fram på 1980-talet. I ei grammatikkskisse basert på ein talemålsprøve med to informantar busett i sentrumsområdet frå 1982 viser også Sandøy (1985) at fleirtalsbøyinga til substantiv heldt seg relativt stabil i vossamålet, som vist i Tabell 4. Døma på substantiv er mine.

Tabell 4: Fleirtalsendingar i vossamål, nominativ (Sandøy 1985: 260–261)

Genus	Ubunden form	Bunden form
Hankjønn, a-st., an-st.	-a	-ane
Døme: <i>arm</i>	<i>arma(r)</i>	<i>armane</i>
i-st.	-e	-ene
Døme: <i>gjest</i>	<i>gjeste(r)</i>	<i>gjestene</i>
Hokjønn, i-st.	-o	-ona
Døme: <i>tid</i>	<i>tide(r)</i>	<i>tidena</i>
Inkjekjønn, a-st.	-Ø	-e/-ena
Døme: <i>hus</i>	<i>hus</i>	<i>huse/husena</i>
ija-st.	-e	-e/-ena/-na
Døme: <i>styre</i>	<i>styre</i>	<i>styre/styrena</i>

Tabell 4 viser ein reduksjon i mangfaldet av vokalendingar i ubunden form frå Heggstad 1932 til Sandøy 1985, men også at mange former er stabile. Akkurat som hjå Vidsteen og Heggstad ser me her at inkjekjønn har både den tradisjonelle substantivsbøyinga med *-e*, og den nyare *-ena/-na*.

Akselberg (2003) si undersøking stadfester også utviklinga av dei bundne fleirtalsformene me har sett sidan Vidsteen: «Dei bundne feminine morfema er *-ene* eller *-ena*, t.d. *jentene* og *jentena*. (...) Dei bundne nøytrumsmorfema er meir varierte med former som *-ene*, *-ena*, *-a*, *-ne* og *-na*» (Akselberg 2003: 216). Spreiinga av *-ena* og *-ene* er ikkje unik for vossamål, men finst også i andre vestnorske dialektar (Rundhovde 1976, Berg 2019). Dette kjem eg tilbake til i pkt. 5.3.

2.3 Oppsummering og forskingsspørsmål

Basert på tilgjengelege data ser det ut til at i hankjønn er det den mest talrike klassen som har trekt til seg mindre klassar, slik at alle hankjønnsord no har fleirtal på *-a* (ubunden form) og *-ane* (bunden form) i hankjønn. Me ser også den same tendensen til forenkling i hokjønn med at mindre klassar har smelta saman med dei større og gått saman til *-e* i ubunden form fleirtal og *-ena* eller *-na* i bunden form. Med bortfall av dativ vert også formrikdomen mindre, både i eintal og fleirtal. Ein kan

hevda at relasjonen mellom genus og bøyning har vorte tettare, fordi kvart genus no stort sett berre har ein bøyingsklasse, men samanfallet mellom hokjønn- og inkjekjønnsuffiks i bunden form fleirtal gjer at me der får ein opposisjon mellom hankjønn på den eine sida, og hokjønn og inkjekjønn på den andre. Utviklinga viser ikkje eit fullstendig 1:1-høve mellom genus og bøyning, men dersom ein tek utgangspunkt i ubunden form fleirtal, slik ein ofte gjer når ein snakkar om bøyingsklassar, og ein tek utgangspunkt i dei mest frekvente substantiva, så er bandet til genus tett: *-a* er hankjønn, *-e* er hokjønn og inkjekjønn er utan ending (utanom *auge* som held på *-e*).

Eit viktig spørsmål i undersøkinga av genus og bøyning er korleis denne relasjonen ser ut i dagens vossamål, og spesielt i ei tid med endring i fleire andre dialektar. I og med at lydopptak frå slutten av 1980-talet viser fleire døme på genuskongruens også i fleirtal, blir det relevant å også trekkja inn fleirtal i diskusjonen om genus og bøyning i vossamålet. Det er også i fleirtal at me har sett mest variasjon i den historiske gjennomgangen, både i bruk av genuskongruens og bøyingsformer. Før eg gjer greie for datainnsamlinga gjort i 2022, minner eg om forskingsspmåla som denne artikkelen tek opp.

- 1) Predikerer genus bøyning i vossamål?
- 2) Kva er relasjonen mellom genus og bøyning i vossamål?

3 Metode

3.1 Informantar

I 2022 gjennomførte eg datainnsamling med 64 informantar på Voss. Dei var fordelte i tre aldersgrupper, sentrum/periferi og på kjønn. Både Vidsteen, Heggstad og Akselberg nemner at språket i sentrumsområdet av Voss skil seg frå språket hjå dei som bur lenger ute på bygdene. Denne studien tek utgangspunkt i sentrumsområdet som tettstaden «Vossavan-gen», eit område på 3,9 km², periferien er resten av kommunen. Delta-karane fordelte seg som vist i tabell 5.

Tabell 5: Informantar

Gruppe	Alder	Tal	Sentrum	Periferi	Kvinner	Menn
A, born	10–12	25	13	12	21	4
B, ungdommar	15–20	20	11	10	12	9
C, vaksne	25–53	20	10	10	12	8

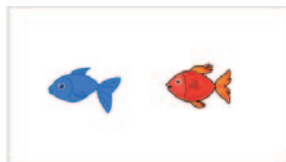
Borna vart rekrutterte frå tre barneskular, to i periferien og ein i sentrum, og sidan skuleklassane hadde stor overvekt av jenter, blei det ikkje kjønnsbalanse i den yngste gruppa. Ungdommane kom frå to vidaregåande skular, frå diverse klassar og studieretningar, og to deltakarar gjekk siste året på ungdomsskulen. Både vaksne og ungdommar vart rekrutterte gjennom påmelding og via eige nettverk. Eit felles kriterium for alle deltakarane var at dei skulle bu på Voss no. Dei vaksne skulle vera oppvaksne på Voss, og kriteriet for born og unge var at dei skulle ha budd på Voss mesteparten av livet sitt, eller dei siste fem åra. Det siste betyr at også deltakarar som har budd ein annan stad tidlegare, vart inkludert. Basert på tidlegare forskning (t.d. Akselberg 2003) og lydopptak frå 1987–89 (LIA-fildepot), var hypotesen min at grammatisk hokjønn skulle stå sterkt hjå dei vaksne, og at det difor var mindre interessant med endå eldre informantar, fordi vaksengruppa uansett skulle fungere som kontrollgruppe. Denne gruppa har eit relativt stort aldersspenn, mest for å få med nokre «yngre» vaksne (mellom 25–35). Dei fleste er i alderen 40–50 år og i foreldregenerasjonen til dei to yngste gruppene.

3.2 Testmateriale og framgangsmåte

For innsamlinga brukte eg ein eksperimentell biletpørve utvikla av *GenVAC- Grammatical Gender in Norwegian Dialects: Variation, Acquisition & Change* (for ein grundig gjennomgang, sjå van Baal et al. 2023). Dette er ein metode som avdekkjer relativt mykje genus og bøying i talespråk på kort tid, og som gjev like data frå alle informantane. Datagrunnlaget til denne artikkelen er to elisiteringstestar. Testane er utforma slik at ein får fram substantiv i eintal og fleirtal, bunden og ubunden form og med kongruerande determinativ (artiklar) og adjektiv. Substantiva i testen har tradisjonelt same genus i vossamålet som i bokmål og nynorsk og dei fleste norske dialektane. Deltakarane fekk sjå bilete av konkrete og frekvente objekt på ein skjerm, t.d. ein raud og ein blå fisk, og skulle deretter

seia kva dei såg og kva som forsvann etter mønsteret illustrert med figur 1 og 2.

Figur 1: Døme på biletpørve



Forskar: *Kva ser du her?*

Forventa produksjon: *Eg ser ein raud fisk og ein blå fisk*

Figur 2: Døme på biletpørve



Forskar: *Kva forsvann?*

Forventa produksjon: *Den blå fisken*

Etter at informanten hadde fått prosedyren demonstrert, og fått øvd på eit par substantiv, vart det same mønsteret gjennomført med substantiv i eintal, ujamnt fordelt på alle tre genusa; hankjønn 8, hokjønn 16 (8 sterke, 8 svake) og inkjekjønn 8. Eksperimentet har overvekt av hokjønnsord fordi hypotesen var at hokjønn er i ferd med forsvinna, og det var viktig å få med både sterke og svake hokjønnsord. Det er også interessant å sjå om den pågåande utviklinga påverkar alle tre genera. Etter eintal vart det same mønsteret repetert med fleire av kvar ting for å få fram produksjon av fleirtal, no med substantiva i ei anna rekkefølge.

Forventa produksjon: *Eg ser tre raude fiskar og tre blåe fiskar*

Forskar: *Kva forsvann?*

Forventa produksjon: *Dei blåe fiskane*

På denne måten produserte språkbrukaren både ubunden og bunden form i både eintal og fleirtal, med artikkel og adjektiv i tillegg til substantivet. Dersom deltakarane sa eit anna substantiv enn forventa, som t.d. *ein person* i staden for *eit menneske* spurte eg om ein kunne kalla dette *menneske*, då starta informanten på nytt med bruk av *menneske*, og slik fekk ein mest mogleg like data frå alle informantane.

I tillegg til desse testane utførte deltakarane biletprøvar som fekk fram produksjon av possessiv og anaforisk pronomen, og dei svarte på spørsmål om språkbruk. Desse dataa vert ikkje diskutert i denne artikkelen.

Eg ynskte å få mest mogleg spontan produksjon, og for å unngå å øydelegga flyten i språkproduksjonen, valde eg nokre gonger å heller få manglande data enn å få informanten til å stoppa opp. I tilfelle der informanten korrigerste seg sjølv, t.d. *ain flaska*, *nei ai flaska* eller liknande, så let eg alltid siste versjonen telja. Testen fungerte godt, og dataa viser lite «feil» språkbruk av typen *ain hus*, *ait kjole* og liknande. Dersom ein ser på førekomstane av hankjønns- eller hokjønnsartikkel føre inkjekjønnsord, utgjer det til saman 2,6 % (25/957 førekomstar) hjå alle informantgruppene til saman. Så få førekomstar av «feil» meiner eg også er eit argument for at ein ikkje kan avfeia bruk av hankjønnsartikkel føre hokjønnsord som tilfeldige «feil», for då ville ein også ha sett meir av «feil» artikkel føre hankjønns- eller inkjekjønnsord.

4 Resultat

I denne delen skal eg gjera greie for hovudfunna frå datainnsamlinga gjort i 2022. Eg kjem tilbake til fleire detaljar i kapittel 5. I tråd med tidlegare forskning (t.d. Busterud et al. 2021, Lohndal og Westergaard 2016, Rodina og Westergaard 2016), tek studien utgangspunkt i bruken av den ubundne artikkelen som premiss for genus. Funna vert hovudsakleg presentert på gruppenivå, men nokre stader viser eg også til individuelle data og konkrete døme frå informantar. (I parentes står det då ein informantkode: A=born, B=ungdommar, C=vaksne, S=sentrum, P=periferi. Tal viser til ein person. AP_3, er altså eit born i periferien, og person nr. 3 på koplingslista mi.) Resultata frå datainnsamlinga viser to ulike system, eit tradisjonelt tregenussystem med konsekvent bruk av hokjønnsartikkelen *ai* (ei) føre hokjønnsord, og eit system der *ai* delvis vert erstatta med *ain* (tradisjonell uttale) eller *en*. Relasjonen mellom genus og sub-

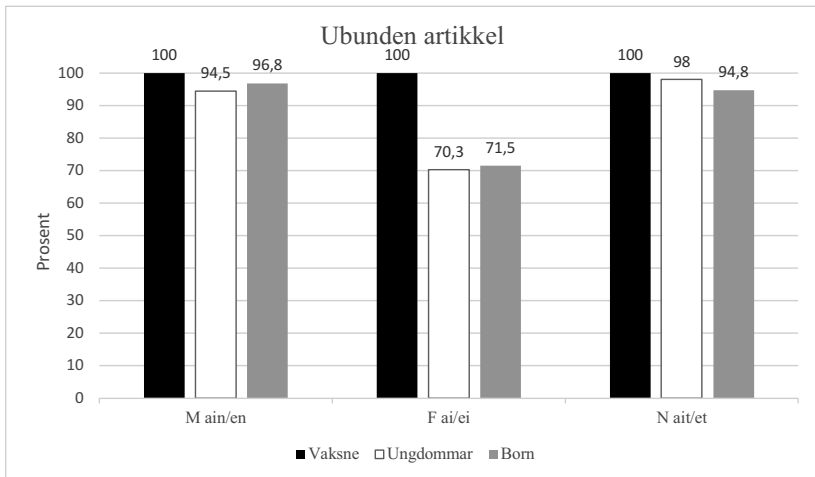
stantivet si bøyning er ulik i aldersgruppene og viser også at bruken av tradisjonelt genus korrelerer med bruken av tradisjonelle bøyingsformer. Eg presenterer fyrst data som viser at det grammatiske hokjønnnet er ustabilit hjå yngre språkbrukarar, og deretter går eg nærare inn i resultata som viser genus og bøyning, både i eintal og fleirtal. Hovudfokuset i artikkelen er morfologi, og suffiks og taleproduksjon er som hovudsak attgjeve i kursiv heller enn IPA.

4.1 Genus i eintal

4.1.1 Ubunden artikkel

I denne artikkelen er genus basert på ordet sitt tradisjonelle genus (både i vossamålet og i nynorsk), slik at t.d. *vogn* er klassifisert som hokjønn, uavhengig av om informanten har brukt hankjønnartikkelen *ain* eller *en* føre ordet i eintal, eller om hen har nytta tradisjonell *ai*. Den samla oversikta over bruken av ubunden artikkel er presentert i Figur 3.

Figur 3 viser prosentvis bruk av artikkel knytt til substantivet sitt genus. Dei tre søylene per genus viser resultata fordelt på aldersgrupper.



Figur 3: Ubunden artikkel, førekomstar i prosent

M ain/en = hankjønnartikkel føre hankjønnord

F ai/ei = hokjønnartikkel føre hokjønnord

N ait/et = inkjekjønnartikkel føre inkjekjønnord

Dei vaksne har 100 % bruk av tradisjonell artikkel føre substantiv eintal i alle tre genera, medan dei yngre aldersgruppene har meir variasjon, og aller klarast ein markant nedgang av hokjønnsartikkel føre hokjønnsord. I gruppene born og unge er det både informantar med eit tradisjonelt system, og informantar som vekslar.

Informantar som ikkje har ein konsekvent bruk av tradisjonell hokjønnsartikkel føre hokjønnsord, erstattar i hovudsak den tradisjonelle *ai* med hankjønnsartikkelen *ain* (trad. uttale i dialekten) eller *en*, slik oversikta i Tabell 6 viser. Tala i parentes i tabell 6 viser til førekomstar.

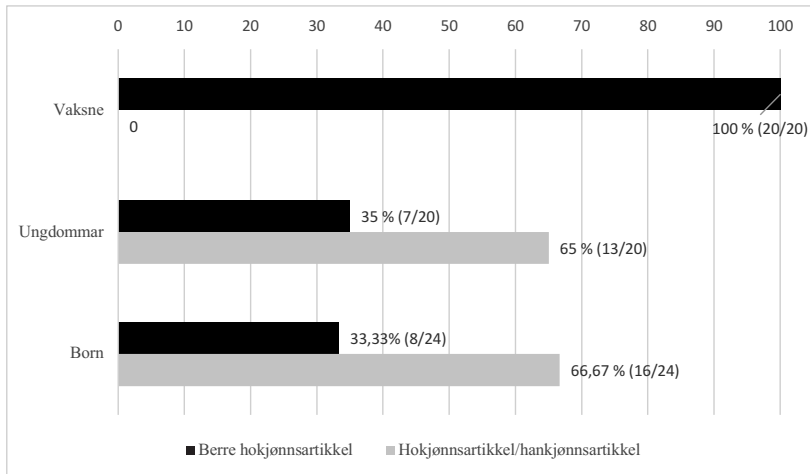
Tabell 6: Ubunden artikkel føre hokjønnsord, born og ungdommar

	ai	ain/en	ait/et	Totalt
Born	71,5 % (535/748)	28,5 % (213/748)	0,8 % (6/748)	748
Ungdommar	70,3 % (453/617)	29,5 % (182/617)	0,2 % (1/617)	617

Blant born som samla gruppe er det 28,5 % bruk av hankjønnsartikkelen *ain* (152/748) eller *en* (46/748) føre tradisjonelle hokjønnsord, og for ungdommar er tilsvarende tal 29,5 % bruk, fordelt på *ain* (121/617) eller *en* (61/617). Det er under ein prosent bruk av nøytrumsartikkelen i begge aldersgruppene, altså er her lite «feil». Dersom bruken av hankjønnsartikkelen berre var ein performansefeil, ville me ha sett meir bruk av nøytrum også.

I Figur 4 (neste side) ser me bruken av artiklar føre tradisjonelle hokjønnsord, fordelt på informantar. Tala i parentes viser til talet på informantar.

«Berre hokjønnsartikkel» er her definert som 95–100 % bruk, for å ta høgde for naturleg variasjon. Det gjer at fire born og ein ungdom som kvar hadde 1–2 førekomstar av hankjønnsartikkel føre hokjønnsord er inkluderte i gruppa for «berre hokjønnsartikkel». Hå dei vaksne informantane var det ingen førekomstar av hankjønnsartikkel, så der betyr «berre hokjønnsartikkel» konsekvent bruk av hokjønnsartiklar. Grafane i Figur 4 viser at størsteparten av born og ungdommar veksler mellom kva artikkel dei brukar føre tradisjonelle hokjønnsord. Det er stor variasjon på individnivå i gruppa av informantar som veksler mellom hokjønns- og hankjønnsartikkel. Bruken av den tradisjonelle hokjønnsartikkelen varierer frå 3,13 % bruk (BS_4) til 93,8 % (AP_4), og resten av informantane fordelar seg utover skalaen.



Figur 4: Ubunden artikkel føre hokjønnsord, individnivå

4.2 Suffiksbruk i eintal

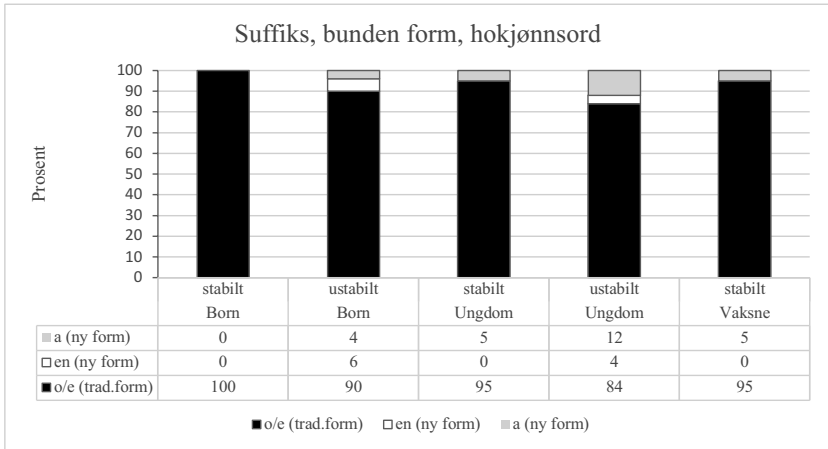
4.2.1 Ubunden form eintal

Svake hokjønnsord endar på *-a* i ubunden form eintal i tradisjonelt vos-samål, *ai flaska*. Me ser ein liten innovasjon frå *a > e* i 5,8 % (59/1009) av førekomstane samla sett. Ingen informantar brukar konsekvent *-e*, *ai flaske* i ubunden form.

4.2.2 Bunden form eintal

Hovudtendensen i datasettet er at bøyingsformene held seg godt i bunden form eintal. Når det gjeld bruken av det bundne eintalssuffikset, viser figur 5 at deltakarane generelt held godt på dei tradisjonelle suffiksa til hokjønn, altså *-o* til svake (flask-*o*) og *-e* (seng-*e*) til sterke. Materialet mitt viser ingen bruk av sterk bøyning til svake hokjønnsord eller svak bøyning til sterke hokjønnsord. Bruken av bøyingssuffiks i bunden form eintal er illustrert i Figur 5. For å undersøkje samanhengen mellom genus og bøyning, er informantane i Figur 5 delt inn i to kategoriar, basert på deltakarane si bruk av hokjønnsartikkel: a) berre hokjønn («stabil hokjønn» i figuren) og b) ustabil bruk av hokjønn (forkorta til «ustabil ho-

kjønn» i figuren), deltakarar som vekslar mellom hokjønns- og hankjønnsartikkel.



Figur 5: Suffiks bunden form, hokjønnsord

Stabil hokj. = informantar med tradisjonell bruk av hokjønnsartikkelen *ai* til hokjønnsord

Ustabil hokj. = informantar som vekslar mellom å bruka hokjønns- og hankjønnsartikkel til hokjønnsord

Det bundne hokjønnsuffikset *-a* er i bruk i 6,4 % (64/1002) av førekomstane. Informantar produserte til dømes *den gule kaka* (AS_10), i staden for den forventa frasen *den gule/a kako*. Bruken av suffikset *-a* fordeler seg på både sterke og svake hokjønnsord, og i nesten alle gruppene bortsett frå gruppa «born med berre hokjønn», altså informantar med konsekvent bruk av hokjønnsartikkelen *ai* (ei) føre ubundne hokjønnsord. Det er ingen informantar med konsekvent bruk av *-a* som bunde eintals-suffiks, men ein vaksen informant CS_6), brukar *-a* på 90 % av hokjønnsorda i bunden form, og seier til dømes *den grønne såpa* /den grønne sɔ:pa/ (og ikkje /sɔ:pu/ som er den tradisjonelle forma).

Deltakarane fekk som tidlegare nemnd sjå to bilete av same substantiv i ulike fargar som dei fyrst skulle seie i ubunden form og deretter i bunden form. Dei informantane som nyttar hankjønnsartikkelen *ain* eller *en* føre tradisjonelle hokjønnsord, nyttar ikkje alltid artikkelen føre begge objekta i ubunden form, slik at det ofte er døme som: *ai blå babyvogn* og

ain gul babyvogn (AS_10). Dei tradisjonelle suffiksa knytt til hokjønnsord, *-e* (sterke), og *-o* (svake) er i bruk på 90 % (897/1002) av førekomstane. Når det gjeld suffikset *-en* som tradisjonelt er knytt til hankjønnsord, er det ingen førekomstar av det etter bruk av to hokjønnsartiklar. 78 % av bruken (32/41) kjem etter at informanten har produsert to hankjønnsartiklar til same leksem, t.d. *ain grønn dør (...)* *ain kvit dør, (...) dan kvite dør'n* (AS_2). Dei siste 22 % kjem etter bruk av ein hankjønnsartikkel og ein hokjønnsartikkel til same leksem.

Kort summert opp viser gjennomgangen av eintal at dei tradisjonelle bøyingsformene er meir stabile enn genuset, og at informantar med eit tradisjonelt genussystem også har større bruk av tradisjonelle suffiks knytt til hokjønnsord.

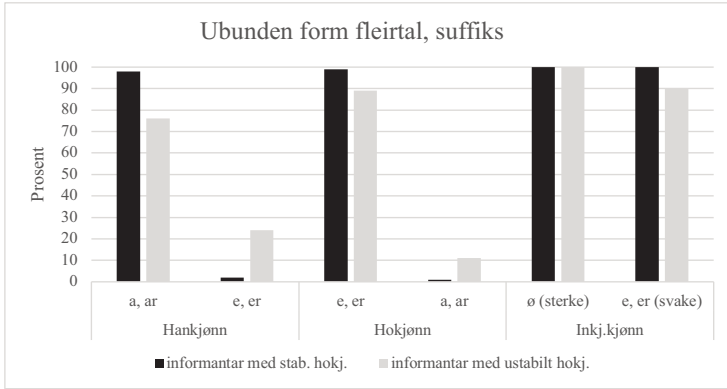
4.3 Fleirtal

Datamaterialet frå 2022 viser få restar av hokjønnsmarkørar i fleirtal, slik at genusdistinksjonen hovudsakleg er borte hjå informantane. Hokjønnsmarkørane på adjektiv *-a* som me såg hjå Heggstad og delvis i LIA, er det lite att av i dataa frå 2022. Føre hokjønnsord i ubunden fleirtal er det i mine data 0,8 % (15/1825) tilfelle på adjektivsendinga *-a*, t.d. *gula kake* (CP_6).⁹ Til saman brukar informantane i alle tre aldersgruppene *-e* på 88 % (1614/1825) av adjektiva føre hokjønnsord, og dei siste 11 % (196/1825) fordeler seg på adjektiv utan ending, som t.d. *blå, rø* og *grå* i staden for *blåe, raue* el. *røe* og *gråe*. Hjå dei to yngste aldersgruppene er det eitt tilfelle av *-a* i kvar av aldersgruppene: /tu: kvi:ta jaite/ (AP_5 og BS_5). Førekomstane er altså begge knytt til substantivet *geit*. Føre inkjekjønnsord i ubunden form fleirtal viser datamaterialet 0,7 % (7/1012) tilfelle av adjektiv som førekjem med *-a*. Seks av desse sju er føre ordet *hjarta* og *auga* som vert bøygd som hokjønnsorda i fleirtal.

Hovudtendensen for substantivet si bøyning i ubunden form fleirtal er at hankjønnsord endar på *-a*, hokjønnsord på *-e* og at sterke inkjekjønnsord er utan ending, og at dei svake endar på *-e*, altså ein tydeleg tendens til 1:1 høve mellom genus og substantivet si bøyning.

9. Inkluderer ikkje førekomstar av rosa og lilla. I totalen er her adjektivet «rosa» teke bort, men nokre fåe døme av «lilla» er med, men då telt som «utan ending» (nokre få informantar brukar lilla der fleirtalet brukar blå/blåe.)

Figur 6: Ubunden form fleirtal, suffiks, delt inn etter informantar med og utan stabilt hokjønn



Informantar med stabilt hokjønn = informantar som nyttar den ubundne artikkelen ei føre hokjønnsord

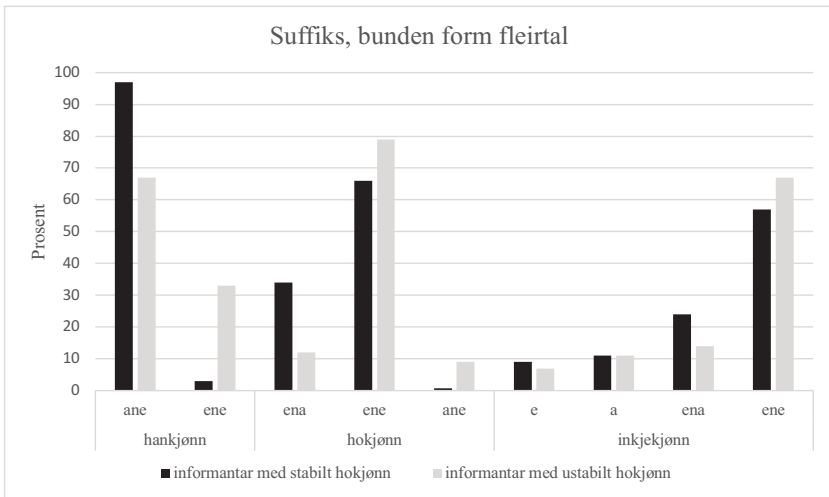
Informantar med ustabil hokjønn = informantar som vekslar mellom ei og ein/en føre hokjønnsord

Figur 6 viser suffiksbruken per genus hjå informantar med eit stabilt hokjønn versus informantar med eit ustabil hokjønn. Det er generelt få forekomstar av uttalt *-r* i datamaterialet, og difor er desse slått saman med høvesvis *-a* og *-e*. Inkjekjønn er delt inn i sterke (t.d. *hus* – *hus*) og svake (t.d. *auga* – *auge*) i denne figuren. Inkjekjønnsformene held seg godt, men på dei svake inkjekjønnsorda er det om lag 10 % som nyttar *-a* i staden for *-e* som suffiks, t.d. *to epla* i staden for *to eple*. Informantar med ustabil hokjønn har fleire nye bøyingsformer enn informantar med konsekvent bruk av hokjønnsartikkelen, og dette gjeld spesielt på hankjønnsorda. Dette førekjem ikkje på ord som tradisjonelt har hatt *-e* (som t.d. *gris*), men på ord som tradisjonelt har hatt *-a* (og som konsekvent har *-a* hjå informantane med konsekvent bruk av tradisjonell hokjønnskongruens). Det mest interessante i ubunden form fleirtal, er forekomstane av *-e* på tradisjonelle hankjønnsord, og *-a* på tradisjonelle hokjønnsord hjå informantane med ustabil hokjønn. 77 % av forekomstane av utradisjonelt *-e* og *-er* finn me på hankjønnsorda som endar på trykklett *-e* i ubunden form eintal, og som i andre former for norsk ofte er ein indikasjon på hokjønn: *kjole* (36), *stige* (29), *slange* (14) og *måne* (8). Når det gjeld hokjønnsorda som førekjem med *-a* i ubunden form fleirtal, så for-

delar dei seg jamnare utover alle orda, med unnatak av ein topp på *vogn* med 30 % bruk (16/36) av *-a*.

På dei bundne fleirtalsformene, vist i figur 7, ser me også der, ikkje overraskande, at informantar med ustabil hokjønnskongruens også har fleire nye former i bøyingssystemet sitt, akkurat som i ubunden form fleirtal.

Figur 7: Suffiksbruk i bunden form fleirtal fordelt på informantar med høvesvis tradisjonelt og ustabilt hokjønn



Dei tradisjonelle suffiksa i vossamålet er som tidlegare nemnt *-ane* for hankjønn, *-ena* for hokjønn og *-e* og *-ena* for inkjekjønn. Me ser at det nye suffikset *-ene* er den mest brukte forma på både hokjønns- og inkjekjønnsord. Dette er i tråd med tidlegare funn (t.d. Rundhovde 1976 og Akselberg 2003) og me ser at utviklinga held fram. Dei tradisjonelle suffiksa har tilbakegang, og mest hjå informantar med ustabilt hokjønn. Det er verdt å merka seg er bruken av *-ene* til hankjønnsord, så også hankjønnsbøyinga får nye former. Figur 7 viser at inkjekjønnsorda er mest stabile når det gjeld bøyingsformer. Me ser også relativt mykje bruk av *-a* i bunden form fleirtal av inkjekjønn, men denne bruken meiner eg at kan forklarast som ein variant av *-na*. Dette kjem eg tilbake til i pkt. 5.1.

Når det gjeld det tradisjonelle suffikset *-e* i bunden form fleirtal av inkjekjønn, finn me døme som *bore* /bu:re/ (borda), *baine* /baine/ (beina)

(CP_4) og andre hjå den vaksne informantgruppa, medan hjå borna og ungdommane finn me liten bruk av *-e*, og bortsett frå eitt tilfelle av *bore* /bu:re/, så er alle førekomstane på ordet *ekorn*, *ekorne* /ekurne/.

4.4 Oppsummering av resultata

Resultata frå datainnsamlinga mi viser at hokjønnsord er eit ustabilt genus hjå 29 av 64 informantar. Alle informantane med ustabilt hokjønnsord er born eller ungdom. Det er individuelle skilnader i kor stor grad informantane nyttar maskuline former føre hokjønnsord. Dette tyder på at endringa skjer gradvis. I fleirtal er genus så å seie nøytralisert i datamaterialet mitt, med berre få enkeltførekomstar av genuskongruerande adjektiv i hokjønnsord og inkjekjønnsord.

I eintal er suffiksbruken meir resistent mot endringar enn det genus er. Innovasjonar i suffiksbruken i eintal (ub. *-e*, bunden *-a* og *-en*) har færre førekomstar enn bruken av hankjønnsartikkel føre hokjønnsord. Suffiksa til sterke og svake hokjønnsord viser få teikn til å smelta saman. Ein kan ikkje utelukka at *-a*, *den flaska*, er samansmelting av sterke og svake, men det er i så fall ikkje gjennomført hjå nokre, og førekomstane er få (6,4 %) og kan også forklarast som påverknad frå skriftspråk og austnorsk.

I fleirtal av substantivet ser me at informantar med ustabil hokjønns-kongruens også har fleire innovasjonar i suffiksbruken på både ubunden og bunden form fleirtal. Dette gjeld ikkje berre hokjønnsord, men faktisk i sterkast grad på hankjønnsorda. Endinga *-e* er på veg inn i ubunden form fleirtal i alle tre genera, bortsett frå på sterke inkjekjønnsord, og *-ene* spreier seg i alle genera til bundne substantiv.

5 Diskusjon

Medan den historiske gjennomgangen viste eit stabilt genussystem i språket på Voss, viser språkdataa frå 2022 teikn til at genussystemet er i endring, ved at hokjønnet er ustabilt. Informantar med eit stabilt hokjønnsord nyttar tradisjonelle bøyingsformer i større grad enn informantar med eit ustabilt hokjønnsord, både i eintal og fleirtal. Når det gjeld fleirtal er genus så å seie nøytralisert, men dataa viser også her at informantar med ustabilt hokjønnsord nyttar jamt over fleire nye bøyingsformer enn dei med tradisjonelt hokjønnsord. I og med at den vaksne aldersgruppa (25–53 år) viser eit

konsekvent tradisjonelt system, kan me rekna med at me er heilt i starten på denne språkendringa, og dataa bidreg med interessante funn når det gjeld relasjonen mellom genus og bøyning, og i kva rekkefølge endringa skjer, og kanskje også kva denne endringa er motivert av.

5.1 Relasjonen mellom genus og bøyning

Eit døme på at relasjonen mellom genus og bøyning vert mindre tett, ser me i bruken av fleirtalssuffiks. Medan eintalssuffiksa er relativt stabile, ser me at det er fleire endringar i bøyingssystemet i fleirtal, både i den historiske gjennomgangen og mellom aldersgruppene i dataa frå 2022. I ubunden form finn me innovasjonane *-e* og *-er* i alle tre genera hjå informantar med ustabil hokjønnsord (medan det tidlegare var *-a* i hankjønnsord, *-e* i hokjønnsord og *-Ø* eller *-e* i inkjekjønnsord). Det same gjeld for den bundne forma *-ene* som også ser ut til å vera på veg inn i alle genera. Det ser ut til at det går mot samanfall i hankjønnsord og hokjønnsord i ubunden form fleirtal med spreiding av suffikset *-e*, som tradisjonelt har vore knytt til hokjønnsord (medan hankjønnsord endar på *-a*). I og med at hokjønnsordet er svekka i eintal, er det lite truleg at det er hokjønnsbøyinga som spreier seg, men at det heller skuldast påverknad frå t.d. fleirtalsforma i t.d. bokmål og austnorsk. Endingane *-e* i ubunden form og *-ene* i bunden form i alle tre genera tyder på at relasjonen mellom genus og bøyninga til substantivet vert mindre tett i fleirtal. Når genus er nøytralisert kan det tenkjast at også bøyingsformene er i ferd med å verta det.

Eit tradisjonelt trekk ved dialekta er kategoriane sterke og svake hokjønnsord. Dette er eit trekk som skil vossamålet frå dei urbane norske dialektane. Desse kategoriane er framleis stabile i dialekta, og det på trass av at hokjønnsordet sitt genus er ustabil. Det er ingen teikn i datasettet mitt til at kategoriane sterk og svak smeltar saman i hokjønnsord eintal i vossamål. I datasettet mitt er det slik at svake hokjønnsord er litt meir resistente mot endring enn dei sterke. Det er også slik at det er dei sterke inkjekjønnsorda som er mest resistente mot endring i ubunden form fleirtal, med 100 % bruk av den tradisjonelle forma (utan ending). Substantivet si bøyning ser altså ut til å vera upåverka av endringa i genus, i alle fall i startfasen. Det tyder på at relasjonen mellom genus og bøyning vert mindre tett.

Ein innovasjon som ved fyrste augnekast ser ut til å vera skriftspråkspåverknad, er 11 % (53/485) bruk av suffikset *-a* i bunden form fleirtal inkjekjønnsord, slik at deltakarane i staden for å bruka den tradisjonelle

dialektforma *baine*, heller sa t.d. *dai grønne baina* (dei grønne beina) (AP_3). Når ein kikkar nærare på førekomstane, dukkar det opp eit mønster som kan ha ei anna forklaring enn påverknad frå nynorsk eller bokmål. Bruken er knytt til leksem. 85 % (45/53) av førekomstane av suffikset *-a* er brukt på *ekorn* og *bein*, og fordelt på dei tre aldersgruppene. Dei sterke inkjekjønnsorda *hus* og *bord* har til samanlikning berre 6 førekomstar av *-a* til saman. Både *ekorn* og *bein* har *-n* i stamma. Realiseringa *baina* og *ekorna* kan kallast ei reanalyse av *bainena*, *ekornena*, nemleg at påverknaden frå endinga til inkjekjønnsorda som har trykklett *-a* i ubunden form eintal, *-ena/-'na*, har ført til realiseringa *bain-na*, *ekorn-na*. Inkjekjønnsord som endar på trykklett *-a* (og ein del hokjønnsord) har *-na* i vossamålet og det finn ein også hjå Heggstad: Han nemner t.d. *nyr'na* (Heggstad, 1932, s. 31), og i og med at dei svake inkjekjønnsorda har trekt til seg dei sterke i stort monn (*-e* > *-ena/-na* jf. pkt 2.2), er det truleg forklaringa også på realiseringa *baina* og *ekorna*. Desse førekomstane skuldast mest sannsynleg analogi og at den svake klassen er produktiv. Dette har me også sett andre døme på i norsk (sjå t.d. Enger 2014: 169, Berg 2019: 17).

5.2 Predikerer genus bøyning?

Dersom genus predikerer bøyning, vil substantivet sitt genus fortelja oss kva bøyingsending substantivet får i bunden form og i fleirtal. Akkurat som i Tromsø (Rodina og Westergaard 2016) og Trondheim (Busterud et al. 2021) så ser me at genus (bruken av ubunden artikkel) endrar seg før suffikset eventuelt også gjer det i språket på Voss. Tendensen i materialet frå 2022 er at tapet av genusmarkøren *ai* ('ei') skjer eventuelt før endringa av bøyninga til substantivet som er assosiert til genuset. Medan bruken av hankjønnsartikkelen til tradisjonelle hokjønnsord er delvis i bruk hjå heile 70 % av informantane i dei to yngre aldersgruppene, (men i svært ulik grad), så ser me innovasjonane i eintalssuffiksa mykje sjeldnare, og dei er også fordelte på færre informantar. Det faktum at ingen av informantane med konsekvent bruk av hokjønnsartikkelen *ai* brukte suffikset me assosierer med hankjønnsord *-en*, til hokjønnsord, peikar mot at bøyninga ikkje endrar seg før genuset. Alle førekomstane av *-en* på hokjønnsord kjem etter bruk av den maskuline artikkelen, altså ser det ut til at genuset må vera etablert før bøyingssuffikset kan endra seg. Biletet er i tråd med tidlegare forskning på norsk (t.d. Busterud et al. 2019) som argumenterer for at det i hovudsak er genus som predikerer bøy-

ingsklasse. I Trondheim fann ein at denne endringa «også ser ut til å berøre bestemthetssuffiksene» (Busterud et al. 2021: 27). I Trondheim var tapet av hokjønn kome lengre enn det er på Voss, og det kan henda at suffiksa til substantivet også vil endra seg i vossamålet i framtida. Endringa i språket på Voss er som tidlegare nemnt så ny, at det er vanskeleg å vita kva som eventuelt vil skje med bøyinga. Det som er sikkert, er at genuset i så fall endrar seg fyrst.

I fleirtal er det som nemnt slik at alle informantane hovudsakleg har nøytralisert genus i fleirtal, og datamaterialet viser berre nokre få døme på hokjønnskongruens i adjektiva i fleirtal. Over 95 % av førekomstane av adjektiv føre fleirtalsord i alle genera endar no på *-e*, *to grønne såpeF* (...) *to grønne bainN* (...) *to grønne traktoraM* (AP₁). Er det slik at når genuset ikkje lenger er markert på adjektivet, så vert også suffikset til substantivet nøytralisert? Det er eit ope spørsmål som ikkje datasettet gjev eit fullgodt svar på, men tendensane peikar mot at nøytraliseringa i adjektivbøyinga har kome lengre enn i substantivbøyinga, men at også bøyinga på substantivet går mot meir uniformitet og nøytralisering. Materialet frå 2022 viser også at relasjonen mellom genus og bøyingssuffikset ser ut til å halda seg i fleirtalbøyinga av substantivet også etter at genus er nøytralisert i fleirtal hjå informantar med eit tradisjonelt system med tre genus, men at det er meir variasjon hjå informantar med eit ustabilt hokjønssystem. Når det gjeld bruken av bøyingssuffiks i ubunden form fleirtal, viste Figur 6 at informantane med eit tradisjonelt hokjønn også har eit tilnærma 1:1-høve mellom genus og substantivet sitt bøyingssuffiks ved at i 94–100 % av førekomstane av ubunden form fleirtal er det slik at hankjønnsorda endar på *-a*, hokjønnsorda på *-e* og inkjekjønnsorda på *-Ø* (sterke) og *-e* (svake). Hjå informantar med ustabilt hokjønn er dei tilsvarande tala mellom 75–100 %. Informantane har alle 100 % bruk av inga ending på sterke inkjekjønnsord, og det gjeld sjølv om adjektivet her også er nøytralisert. Sterk og svak ser ut til å vera ein stabil kategori. Når det gjeld ubunden form fleirtal, så ser ein delvis bruk av det dialektale «hankjønssuffikset» *-a* brukt på hokjønnsord. Dette kan vanskeleg forklarast som noko anna enn påverknad frå hankjønn eller evt. samanfall av hankjønn- og hokjønnsbøyinga i fleirtal. I og med at informantar med konsekvent bruk av tradisjonell hokjønnsartikkel i eintal ikkje har denne nye fleirtalsforma på substantivet, er det sannsynleg at genuset har endra seg fyrst, eller samstundes med innovasjonen *-a* i ubunden form av tradisjonelle hokjønnsord.

5.3 Indre eller ytre motivasjon?

Den diakrone gjennomgangen av genus og bøyning i vossamålet viste teikn på eit mindre rikt system for både genus og substantivbøyning, med bortfall av former. Utviklinga me ser i dagens vossamål, er både eit brot med dette og delvis ei vidareføring. Samanfallet i bøyingsklassar i bunden form fleirtal mellom svake inkjekjønnsord (*-e, -o > ena*) og hokkjønnsord i fleirtal er truleg ei vidareføringa av ei utvikling som var i gang allereie på slutten av 1800-talet (Vidsteen 1884: 23). Både Heggstad (1932), Rundhovde (1976), Sandøy (1985) og Akselberg (2003) har skrive om denne utviklinga i vossamålet. Utviklinga er heller ikkje unik for vossamål, og denne endringa har også skjedd andre stader i Hordaland (Sandøy 1985: 234) Også Berg (2019) skriv om vestnorsk at “It is particularly common to find the DEF.PL suffix transferred from the feminines to the neuters, giving plural forms like *augon*” (Berg 2019: 18). Utviklinga vert stadfesta av datainnsamlinga mi. Bruken av suffikset *-ena* har no spreidd seg til både sterke og svake inkjekjønnsord, og det ser ut som at informantane frå 2022 i stor grad har erstatta suffikset *-ena* med *-ene* i både inkjekjønns og hokkjønns bunden form. Me ser at *-ene* er i bruk også på hankjønnsord hjå born (27 %) og ungdommar (29 %). Betyr dette at bøyingsklassane er i ferd med å smelta saman i bunden form fleirtal? I så fall er dette i tråd med prediksjonen til Rundhovde frå 1976 om at «kjønnsbøyinga i fleirtal held på å verta oppløyst.» (Rundhovde 1976: 406).

Dei nye substantivformene i fleirtal som me finn i datainnsamlinga frå 2022 viser mange fellestrekk med austnorsk og bokmål. Me finn det i bruken av *-e* og *-ene* i alle tre genera. Bergensk er som kjent ei to-genus dialekt ein times tid frå Voss. Det har alltid vore mykje kontakt mellom stadane og vossamålet har vore «utsett» for språkleg påverknad frå Bergen i lang tid utan at det har skjedd endring i genussystemet før akkurat no. Bergensk talemål har mykje bruk av *-ar* i ubunden form fleirtal, *gut-tar, jøntar, æplar* (Pettersen 1990: 203). Denne bruken av *-ar* er det som tidlegare nemnt lite av i datamaterialet mitt. Dette er også i tråd med tidlegare funn av Akselberg som viste at vossamålet generelt hadde fåe trekk frå bergensk (Akselberg 2003: 222).

6 Konklusjon

Den historiske utviklinga av vossamålet viser at relasjonen mellom genus og substantivbøyinga har vorte tettare, og nærast eit 1:1 høve fram til seinare tid. Dei nyare dataa frå Voss frå 2022 viser eit tett band mellom genus og bøying hjå informantar med eit tradisjonelt genussystem, og mindre eit mindre tett band hjå informantar med eit ustabilt genussystem. Dette ser me spesielt godt i dataa frå den vaksne informantgruppa, der alle har eit stabilt tregenussystem og stort samsvar mellom genus og bøying i alle tre genera, både i eintal og fleirtal. Funna frå både dei historiske dataa og mine nyare data, viser ein tendens til at genus predikerer substantivet si bøying. Dette ser me tydeleg i funnet at den ubundne maskuline artikkelen må vera etablert føre hokjønnsord før det bundne eintalssuffikset endrar seg i datamaterialet frå 2022. Kürschner og Nübling sin predisjon om at både talet på genus og bøyingar må reduserast før bandet mellom kategoriane kan verta lausare (sjå del 2) stemmer for vossamålet. Endringane mot meir uniformitet som me ser i fleirtalsbøyinga, er parallelle til nøytraliseringa me ser i genus i fleirtal. Dette peikar mot at tap av hokjønn også fører til at relasjonen mellom genus og bøying vert mindre tett i fleirtal. Funna viser også at relasjonen mellom genus og bøying endrar seg parallelt med at genussystemet endrar seg.

Referansar

- Akselberg, Gunnstein. 1995. *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sociolingvistikken. Ein analyse av sociolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Akselberg, Gunnstein. 2003. Utviklinga av vossamålet ved tusenårsskiftet - ei gransking av språkbruk hjå ungdomar på Voss 2001-2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv. I G. Akselberg, A. Bødal, & H. Sandøy, *Nordisk dialektologi*, 197–226. Oslo: Novus.
- Anderssen, Merete og Guro Busterud. 2022. Grammatisk kjønn og bøyingsklasse i norsk som andrespråk: En korpusstudie. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 40, Temahefte om grammatisk kjønn, 87–127.
- Beito, Olav Toreson. 1954. *Genusskifte i nynorsk*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad.

- Berg, Ivar. 2019. Gender and declension mismatches in West Nordic. *Historical Linguistics 2015. Selected papers from the 22nd International Conference on Historical Linguistics, Naples 27-31 July 2015, edited by Claudio Fabrizio & Michela Cennamo*, 97–114. Amsterdam: John Benjamins.
- Bittner, Dagmar. 2000. Gender classification and the inflectional system of German nouns. I B. Unterbeck (red.), *Gender in grammar and cognition*, 1–23. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Bjorvand, Harald. 1972. Zu den altwestnordischen Pluralendungen -ar, -ir und -r bei femininen Substantiva. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 26, 195–215.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2019. The loss of the feminine gender in Norwegian. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22(2), 141–167.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2020. Hvor mange genus er det i Trondheims-dialekten? *Maal og Minne* 112(2), 1–36.
- van Baal, Yvonne, Hedda Solbakken, Ragnhild Eik og Terje Lohndal. 2023. Endringer i grammatisk kjønn på tvers av dialekter: Et eksperimentelt paradigme. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 41(1), 17–58.
- van Baal, Yvonne, Ragnhild Eik, Terje Lohndal og Hedda Solbakken. 2024. The decline of feminine gender: A cross-dialectal study of seven Norwegian dialects. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 27(9). <https://doi.org/10.1007/s10828-024-09155-9>
- Conzett, Philipp, Åse Mette Johansen og Hilde Sollid. 2011. Genus og substantivbøying i nordnorske kontaktområder. *Nordand Tidsskrift for andrespråksforskning* 6, 35–71.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 2000. Elementary gender distinctions. I B. Unterbeck (red.), *Gender in Grammar and Cognition*, 577–594. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Enger, Hans-Olav. 1998. *The classification of Strong Verbs in Norwegian with special reference in the Oslo Dialect: A study in Inflectional Morphology*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Enger, Hans-Olav. 2004. On the relation between gender and declension: a diachronic perspective from Norwegian. *Studies in Language* 28, 51–82.

- Enger, Hans-Olav. 2012. Fire kroppsdelssubstantiver og en sammensvergelse. I R. Theil, & T. & Schmidt, *Germansk filologi og norske ord. Festskrift til Harald Bjorvand på 70-årsdagen den 30. juli 2012*, 94–108. Novus Forlag.
- Enger, Hans-Olav. 2014. Reinforcement in inflection classes: Two cues may be better than one. *Word Structure* 7(2), 153–181.
- van Epps, Briana og Gerd Carling. 2017. From three genders to two: the sociolinguistics of gender shift in the Jämtlandic dialect of Sweden. *Acta Linguistica Hafniensia* 49(1), 53–84. doi:10.1080/03740463.2017.1286811
- Fildepot for LIA. (u.d.). Henta frå Fildepot for LIA: <https://lia.tekstlab.sigma2.no/>
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heggstad, Leiv. 1932. *Vosse målet*. Molde: Molde prenteverk.
- Hockett, Charles Francis. 1958. *A course in modern linguistics*. New York: The Macmillan company.
- Johannessen, Janne Bondi og Ida Larsson. 2015. Complexity Matters: On Gender Agreement in Heritage Scandinavian. *Frontiers in Psychology*.
- Kürschner, Sebastian og Damaris Nübling. 2011. The interaction of gender and declension in Germanic languages. *Folia Linguistica* 45(2), 355–388.
- Lohndal, Terje og Marit Westergaard. 2016. Grammatical gender in American Norwegian heritage language: Stability or attrition? *Frontiers in Psychology*. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00344>
- Lohndal, Terje og Marit Westergaard. 2021. Grammatical Gender: Acquisition, Attrition, and Change. *Journal of Germanic Linguistics* 33(1), 95–121. doi:10.1017/S1470542720000057
- Lundquist, Björn og Øystein A Vangsnes. 2018. Language separation in bidialectal speakers: Evidence from eye tracking. *Frontiers in Psychology*. Henta frå <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01394>
- Lundquist, Björn, Rachel Klassen og Marit Westergaard. 2022. Dynamikken i en språkendringsprosess: Bortfall av hunkjønnformer i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 40, Temahefte om grammatisk kjønn, 27–56.

- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal og Minne* 103(2), 120–136.
- Lødrup, Helge og Hans-Olav Enger 2024. To grammatikere kikker i Bokmålsordboka. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 42(2), 235–260
- Pettersen, Egil. 1990. Bergens bymål. I Jahr, Ernst Håkon (red) *Den store dialektboka*, 199–203
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2015. Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change. *Journal of Germanic Linguistics*, 27(2), 145–187.

Abstract

The article provides an insight into the historical development of grammatical gender and noun inflection in the Voss dialect based on older data compared to experimental speech data from Voss from 2022, with 64 informants in three different age groups. The article discusses the relationship between gender and noun inflection and whether gender predicts inflection. Historically, there has been a trend towards a closer relationship between gender and noun inflection, with a movement towards a 1:1 correspondence between gender and suffix. Data collection from 2022 shows that the previously stable gender system is becoming unstable in the feminine gender among children and young participants. 66 % (29/44) of children and youth alternate between the feminine article *aiF* ('a') and the masculine article *ainM* ('a') before feminine nouns, while the noun ending in the definite singular form remains stable. The relationship between gender and noun inflection changes in parallel with the gender system.

Kristin Nordbø Haug
 Universitetet i Oslo
 Institutt for lingvistiske og nordiske studier
 Postboks 1102 Blindern
 NO-0317 Oslo
 k.n.haug@iln.uio.no



Syntaktiske og semantiske forskjeller mellom konstruksjonene akkusativ med infinitiv (AcI) og akkusativ med presens partisipp (AcP) i norsk

Av Geir Lima

Denne artikkelen behandler to syntaktiske strukturer i norsk som her omtales som akkusativ med infinitiv (AcI) og akkusativ med presens partisipp (AcP), først og fremst i konstruksjoner med verbene *finne*, *se* og *høre*. Artikkelen argumenterer for at presens partisipp (*V-ende*) i norsk kan ha verbal funksjon, og når bestemte kriterier oppfylles, er det mulig å snakke om en struktur i norsk som har en del til felles med den latinske AcP-konstruksjonen. Artikkelen viser at det er vanskelig å operere med et klart og tydelig skille mellom bruk av infinitiv og *V-ende* etter persepsjonsverb i norsk og i andre germanske språk. Forskjellene mellom AcI og AcP handler først og fremst om aksjonsart, men det er også viktige strukturelle og semantiske forskjeller mellom dem som blir diskutert i artikkelen.

1 Innledning

Formålet med denne artikkelen er å sammenligne to konstruksjoner i norsk som har noe til felles med de latinske konstruksjonene akkusativ med infinitiv (AcI) og akkusativ med presens partisipp (AcP). Det vil særlig bli lagt vekt på konstruksjoner med verbene *finne*, *se* og *høre* i oversetningen.

I faglitteraturen blir infinitivsetninger i konstruksjoner med persepsjonsverb (sanseverb) i oversetningen ofte omtalt som objektsinfinitiv eller akkusativ med infinitiv, og infinitiven i disse konstruksjonene har verbal funksjon. Det har vært vanlig å operere med et klart og tydelig

skille mellom infinitivskonstruksjoner med verb som *se* og *høre* i oversetningen, og bruken av presens partisipp i konstruksjoner med verbet *finne*. I det sistnevnte tilfellet omtales presens partisipp som et adjektiv (predikativ) uten noen form for verbal funksjon. Dette tydelige skillet finner vi for eksempel i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund et al. 1997). Vi finner lignende oppfatninger også i andre skandinaviske land, som i *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen og Heltoft 2011).

I denne artikkelen blir det argumentert for at én form ikke alltid bare har én funksjon, men at det er mer nærliggende å påstå at presens partisipp (*V-ende*) i norsk kan ha flere forskjellige funksjoner og kan tolkes på flere måter. Dette er betraktninger som Kinn (2014) allerede har forfektet og som Enger og Kristoffersen (2000: 86) også ser ut til å dele: «Vårt syn er at en ikke kan si at presens partisipp bestandig er enten adjektiv eller verb; konteksten må tas med i betraktning.»

Når det gjelder moderne skandinaviske språk, er det først i løpet av de siste årene at vi finner studier som handler om såkalt verbalt presens partisipp. Den mest omfattende studien er Thuréns (2008) analyse av presens partisipp i svensk, men hun behandler ikke den konstruksjonstypen som vi her omtaler som *akkusativ med presens partisipp* (AcP). Kinn (2014) og Lødrup (2016) har interessert seg for bruken av presens partisipp i norsk, men heller ingen av dem nevner denne konstruksjonstypen.

I moderne norsk kan persepsjonsverb som *se* og *høre* stå i oversetningen i en infinitivskonstruksjon, som vi ser eksempler på i (1) og (2). Akkusativleddet i oversetningen har semantisk rolle som subjekt for det infinitte verbet, og vi snakker derfor om en akkusativ med infinitiv-konstruksjon (AcI). Eksempelsetningene (3), (4) og (5) er alle konstruksjoner med *V-ende*, og kan dermed ikke være eksempler på AcI, men de har tilsynelatende likevel noe til felles med AcI-setningene (1) og (2):

- (1) Vi så dem spille fotball.
- (2) Jeg hørte ham rope om hjelp.
- (3) De fant henne sovende.
- (4) Vi så ham løpende langs veien.
- (5) Han ble sett løpende langs veien.

I faglitteraturen blir partisippet i (3) vanligvis omtalt som et adjektiv (fritt predikativ) (Faarlund et al. 1997: 472). I (4) kan det derimot være mer problematisk å se på *V-ende*-formen som et adjektiv, og et spørsmål som

stilles her er hvilken funksjon denne formen kan sies å ha i setninger som denne.

Denne artikkelen argumenterer for at det kan være problematisk å påstå at *V-ende* aldri kan ha verbal funksjon i konstruksjoner av denne typen. Det vil bli vist til strukturelle og semantiske likheter og ulikheter mellom bruken av infinitiv og *V-ende* i setninger med persepsjonsverb i oversetningen. I tillegg vil det bli vist eksempler på at *V-ende* ser ut til å være mer brukt i passivsetninger som (5) enn i aktivsetninger som (1), der infinitiv ofte foretrekkes.

I sammenligningen av de to konstruksjonene som her omtales som AcI og AcP skal vi forsøke å svare på om skillet mellom verbal og adjektivisk bruk faktisk er så tydelig som store deler av faglitteraturen påstår, og om verbet *finne* har et semantisk innhold som er grunnleggende forskjellig fra persepsjonsverbenes. Hva er egentlig de strukturelle og semantiske årsakene til at *finne* i oversetningen brukes i konstruksjoner med presens partisipp i norsk, mens infinitiv brukes med *se* og *høre*? Dette spørsmålet vil bli behandlet i denne artikkelen, og det vil bli vist til eksempler fra andre germanske språk, med særlig vekt på de skandinaviske språkene.

I del 2 blir det kort gjort rede for hvilke metoder som er brukt i undersøkelsen, samtidig som noen av de sentrale betegnelse som brukes i artikkelen blir forklart. En kort oversikt over bruken av AcP og AcI i germanske språk blir presentert i del 3. Del 4 inneholder en gjennomgang av de strukturelle forskjellene mellom AcI og AcP i moderne norsk, mens de semantiske forskjellene mellom de to konstruksjonene blir omtalt i del 5. Del 6 inneholder en oppsummering av de viktigste funnene i denne undersøkelsen.

2 Terminologi og metode

Denne artikkelen presenterer en kvalitativ analyse av to syntaktiske strukturer i norsk som her omtales som *akkusativ med infinitiv* og *akkusativ med presens partisipp*, som har noe til felles med de latinske konstruksjonene *Accusativus cum Infinitivo* (AcI) og *Accusativus cum Participio* (AcP). Forkortelsene AcI og AcP blir her brukt også om de norske konstruksjonene. Det argumenteres i del 3 for at begge konstruksjonstypene opprinnelig er mer typiske for skriftspråket enn for talespråket, og ar-

tikkelen konsentrerer seg derfor om å analysere setninger hentet fra skriftspråket. Undersøkelsen er i utgangspunktet ikke ment å være kvantitativ, men i noen tilfeller har det vært et poeng å undersøke frekvensen av bestemte konstruksjoner, og det vises derfor noen steder til korpussøk som inneholder kvantitative språkbruksdata.

Eksempelmaterialet i artikkelen består av både konstruerte og autentiske setninger. De autentiske setningene er i hovedsak hentet fra nyhetsmedier gjennom søk i arkivet Atekst Retriever. Opplysninger om dette arkivet er oppført i bibliografien. Som det vil fremgå av artikkelen, er nyhetsmedier en viktig kilde til kunnskap om hvordan de omtalte konstruksjonene brukes i norsk.

Det er i tillegg gjennomført søk i Leksikografisk bokmålskorpus (LBK), Nordisk dialektkorpus og Norsk talespråkskorpus (Oslodelen). Disse står også oppført i bibliografien. Søk i talemålskorpus har først og fremst til hensikt å ta stilling til om de fenomenene som undersøkes faktisk brukes i talespråket eller ikke.

Når det gjelder betegnelsene som brukes i artikkelen, blir presens partisipp i norsk bokmål her omtalt som *V-ende*. Presens partisipp er en delvis misvisende betegnelse siden partisippet ikke nødvendigvis uttrykker presens, men snarere samtidighet med ett eller flere finitte verb i en setning. På dansk brukes ofte *nutidsparticip* eller *samtids infinit* (Hansen og Heltoft 2011: 668). Om svensk bruker Teleman et al. (1999: bd. 2, 610) *presensparticip*.

V-ende-formen i norsk er alltid ubøyelig, men har en variant *V-endes*, som ikke blir omtalt nærmere i denne artikkelen.¹⁰

I artikkelen omtales de latinske konstruksjonene AcI (*Accusativus cum Infinitivo*) og AcP (*Accusativus cum Participio*), men det understrekes at det vi her presenterer som AcI og AcP i moderne norsk ikke må anses som konstruksjoner som er identiske med de latinske. Særlig når det gjelder AcP er det viktige strukturelle forskjeller mellom dem, blant annet at *V-ende* i norsk er ubøyelig, i motsetning til presens partisipp i latin, der kasusbøyningen sørger for å tydeliggjøre hvilket ledd som er akku-

10. Suffiksvarianter på -s finnes i norsk, svensk og dansk, og skal, ifølge Mikkelsen (1911: 412–413) ha oppstått i sen norrøn tid. I svensk er det strukturelle forskjeller mellom formene med og uten -s (Thurén 2008: 55–56), mens slike forskjeller ikke finnes i norsk, ifølge Heggstad (1931: 139). Bruken av suffiksvarianter på -s av presens partisipp i norske dialekter ser ikke ut til å være studert systematisk i særlig stort omfang.

sativledd i konstruksjonen. Det kan derfor virke misvisende å bruke betegnelsen akkusativ med presens partisipp om norsk, men vi har likevel valgt å beholde denne fordi det er et poeng å vise at denne konstruksjonen kan ha sitt opphav i latin (jf. Lima 2024c).¹¹

3 Konstruksjonenes opprinnelse i germansk

Det hersker en viss uenighet om AcI-konstruksjonen kan regnes som opprinnelig i de germanske språkene, eller om det dreier seg om et fenomen som er importert fra andre språk. Fischer (1989: 156–160; 1994: 93–96) viser at noen lingvister anser konstruksjonen som opprinnelig i germanske språk, mens andre argumenterer for at AcI i germansk var opprinnelig med bestemte verb, men lånt fra latin med andre. Otto Jespersen (1905: 127) skrev i sin tid at akkusativ med infinitiv i gammelengelsk var en konstruksjon som var «largely due to Latin influence», uten å presisere om han mente alle typer AcI eller bare noen av dem. Fischer (1989: 157) argumenterer for at enkelte språkforskerne fra 1800- og begynnelsen av 1900-tallet som insisterte på at konstruksjonen måtte være opprinnelig i germansk, kan ha latt seg påvirke av romantikkens oppfatninger som var preget av ideer om at folkespråkene var «rene» og frie for fremmede inngrep. Hun konkluderer med at AcI med persepsjonsverb og kausative verb kan ha vært opprinnelige i gammelengelsk og gammelnederlandsk, men at AcI med *verba declarandi et cogitandi* definitivt hadde latinsk opprinnelse i de germanske språkene.

I gammelengelsk fantes AcI-konstruksjoner der persepsjonsverb ble etterfulgt av infinitiv. Også verbet *findan* ('finne') ble etterfulgt av infinitiv, og enkelte lingvister regner dette verbet som et persepsjonsverb i gammelengelsk (Fischer 1989: 191–194). Det samme gjelder gammelnederlandsk, hvor *vinden* ('finne') etterfølges av infinitiv og «can be classed as a physical-perception verb» (Fischer 1994: 104). Også i norrønt og mellomnorsk kunne *finna* etterfølges av infinitiv (Nygaard 1905: 231; Mørck 2015: 49–50), og Mørck regner *finna* med til persepsjonsverbene i mellomnorsk. I moderne nederlandsk og tysk kan både infinitiv og presens partisipp brukes etter henholdsvis *vinden* og *finden*.

11. Som alternativ til AcI og AcP kunne man kanskje tenke seg henholdsvis *objekt med verbal infinitiv* og *objekt med verbalt presens partisipp*.

Falk og Torp (1900: 200) skriver at AcI med persepsjonsverb var fellesgermansk, og viser til eksempler fra gotisk og norrønt. Verbene som ble brukt i denne konstruksjonstypen i norrønt var, ifølge Falk og Torp, *sjá*, *heyra* og *finna*. Om eldre dansk skriver Løllesgaard (1920: 137–143) at AcI var en sjelden konstruksjon i det eldste danske skriftspråket, og fantes først og fremst med andre verb enn persepsjonsverb. I gammelsvensk var heller ikke AcI med persepsjonsverb vanlig i de eldste kildene, og Grimberg (1905: 345–346) kommenterer at det er påfallende at AcI med verbet *se* er mye sjeldnere i gammelsvensk enn i nysvensk skriftspråk. I gammelnorsk finnes det en del eksempler på AcI med persepsjonsverb, og Nygaard (1879; 1896; 1905) sier ingenting om at denne konstruksjonstypen skulle være fremmed i nordisk språkbruk, men han skriver at AcI med *sjá* og *heyra* var vanligere i «lærd» stil enn i folkelig stil (Nygaard 1905: 231). Også Indrebø (1951: 128–129) hevder at AcI var vanligere i latiniserende skriftspråkstil i norrønt enn det han antar var vanlig i talespråket. Larsen (1969: 74) hevder at akkusativ med infinitiv i norrønt bare finnes med «utsagns-, menings- og viljesverb», og altså ikke med persepsjonsverb. Iversen (1973: 147) skriver om norrønt at akkusativ med infinitiv blir brukt med sanseverb «når det gjelder en ikke samtidig iakttagelse av handlingen: *ek heyrða hann sjúkan vera*», og nevner ingen andre måter denne konstruksjonen brukes på.

Når det gjelder akkusativ med presens partisipp (AcP), er det en vanlig oppfatning at denne konstruksjonstypen er importert fra latin i de germanske språkene. *Accusativus cum Participio* er særlig typisk for middelalderlatin, og var sjelden i eldre latin. Man regner med at den oppstod som følge av påvirkning fra gresk, og at det var særlig gjennom religiøse tekster i middelalderen at denne konstruksjonstypen begynte å bli vanlig i latin (Palmer 1954: 130, 362). Konstruksjonen spredde seg til andre europeiske språk, også til norrønt, og det finnes en del eksempler av denne typen i gammelnorske tekster (Nygaard 1879; 1896: 153–170; 1905: 236–238; Skadberg 1971: 214–218; Aasen 1971: 369–370; Hanssen, Mundal og Skadberg 1975: 157–160; Faarlund 2004: 150; Mørck 2023: 157; jf. også Budal 2018: 65). Også i mellomnorske diplomtekster finnes det eksempler på denne konstruksjonen (Mørck 2023). Hanssen, Mundal og Skadberg (1975: 157) skriver: «I lærd stil utvides bruken av presens partisipp, særlig etter mønster av det latinske nåtidspartisipp og passive verbaladjektiv, slik at partisippet får tydelig verbal karakter, både tidsbetydning og verbal reksjon».

Man regner altså nominal (adjektivisk og substantivisk) bruk av presens partisipp som opprinnelig i norrønt, mens verbal bruk er påvirket av fremmede syntaktiske strukturer. Nygaard skiller mellom «lærd» og «folkelig» stil, men vi kan også snakke om «høvisk» stil når det gjelder språket i oversatte middelaldertekster (jf. Budal 2009: 226 og 2018: 65). Det er også mulig å skille mellom «litterær» og «talemålsnær» stil.

Også i gammeldansk var bruken av akkusativ med presens partisipp med persepsjonsverb i middelalderen typisk for latiniserende eller lærd stil. Lollesgaard (1920: 134) definerer denne bruken som «hverken hjemligt eller folkeligt, men dannet efter latinsk Sprogbrug». Når det gjelder gammelsvensk, regner Ahlberg (1942) med at presens partisipp etter persepsjonsverb ikke nødvendigvis bare var en etterligning av en latinsk konstruksjon, men at man også kunne snakke om en hjemlig svensk bruk som kunne være opprinnelig i nordisk. Presens partisipp i svensk etter verbene *se*, *höra* og *finna* må ha vært påvirket av latin, men det utelukker ikke at konstruksjonen kan ha eksistert også på et tidligere stadium i svensk, ifølge Ahlberg (1942: 51–52). Hun ser på AcI og AcP som to konkurrerende konstruksjoner i gammelsvensk, men ser ikke noen semantiske forskjeller mellom dem: «Båda dessa konstruktioner användes i fsv. [fornsvenskan] sida vid sida utan nämnvärd betydelsedifferentiering» (Ahlberg 1942: 229). Aasen (1971: 369) ser derimot en forskjell i aksjonsart mellom de to konstruksjonene når det gjelder gammelnorsk.

I de moderne skandinaviske språkene kan verbene *se* og *høre* brukes i konstruksjoner med infinitiv, mens *finne* ofte blir brukt i konstruksjoner med presens partisipp. Falk og Torp (1900: 218) skriver: «[V]ed ‘finde’ er den gamle infinitiv nu erstattet af nutids particip (undtagen i overført betydning)» uten å forklare når eller hvorfor denne overgangen skal ha funnet sted. I dansk-norsk litteraturspråk på 1800-tallet er infinitiv etter *finne* svært lite brukt, men det finnes noen eksempler. *Ordbog over det danske sprog* (ODS) oppfører denne konstruksjonen med stilmarkøren «dagligdags sprog». Ordboken har sitater med infinitiv fra 1700- og 1800-tallet av forfattere som Oehlenschläger og Goldschmidt.

Bruken av latiniserende konstruksjonstyper som AcP i skandinaviske språk ser ut til å ha blitt begrenset både i Danmark og Sverige på 1600- og 1700-tallet som følge av de språkpuristiske kreftene som kjempet mot innflytelsen fra fremmede språk i denne perioden (Indrebø 1951: 362–369; Skautrup 1953: 36; Nesse og Torp 2018: 382–383; Killie 2006; 2007).

I norsk talespråk er det mye som tyder på at AcI-konstruksjonen ikke har vært særlig utbredt. Ivar Aasen (1848: 204) skrev at AcI var en svært sjelden konstruksjon i folkespråket, og den bruktes ikke ved persepsjonsverb.

I dette avsnittet har vi sett at det i germanske språk, både historisk og geografisk, finnes variasjon i hvordan infinitiv og presens partisipp brukes etter verb som *se*, *høre* og *finne*. Vi har også sett at både AcI og AcP med persepsjonsverb i oversetningen bærer preg av å være fremmede konstruksjoner, i alle fall i skandinaviske språk. Det er påfallende at det i gammeldansk og gammelsvensk finnes svært få eksempler med AcI med persepsjonsverb, og i alle de kildene vi har sitert, er det bred enighet om at denne konstruksjonen var mer typisk for lærd stil enn for talemålet i norrønt. Med dette som utgangspunkt er det ikke overraskende om bruken av disse strukturene ikke har vært verken statistisk eller entydig, men tvert imot har variert opp gjennom historien.

4 Strukturelle likheter og ulikheter mellom AcI og AcP i moderne norsk

4.1 Terminologi

Den konstruksjonen som vi her kaller *akkusativ med infinitiv* (AcI) kalles også *objektsinfinitiv* (Faarlund et al. 1997: 1006–1011), *infinitivskonstruksjon uten å* (Enger og Kristoffersen 2000: 270) eller *neksusobjekt* (Næs 1972: 304–307). I generativ grammatikk snakker man gjerne om *verbale småsetninger* (Åfarli og Eide 2003: 179–182). I dansk sammenheng brukes betegnelser som *objekt med verbal infinitiv* (Hansen og Heltoft 2011: 1414) eller *infinitivnexus* (Diderichsen 1946: 188; Heltoft og Akhøj Nielsen 2019: 172). I svensk bruker Teleman et al. (1999: bd. 3, 575) betegnelsen *nexusinfinitiv*.

Betegnelsen *akkusativ med presens partisipp* (AcP) ser ikke ut til å ha vært brukt om skandinaviske språk. Aasen (1971: 369–370) omtaler konstruksjonen i norrønt som «akkusativ med presens partisipp», men han bruker også «presens partisipp som verbal i neksusobjekt». Nygaard (1905: 237) bruker «presens partisipp i apposisjon til objektet», mens Mørck (2023: 157–158) bruker «apposisjon til objekt i konstruksjon tilsvarende akkusativ med infinitiv» om konstruksjonen i mellomnorsk. Faarlund (2004: 150) omtaler denne konstruksjonstypen i norrønt, men

gir den ikke noe navn: «When the present participle follows a sensory verb and its object, the meaning may be very close to that of an accusative with infinitive».

4.2 Subjektreferanse

I henhold til terminologien som brukes i generativ grammatikk, er subjektet for en verbal småsetning i en infinitivskonstruksjon objektet for verbet i oversetningen (Faarlund et al. 1997: 1006–1007), dvs. at «småsetningen har akkusativ-subjekt, infinitt verb og ingen subjunksjon» (Åfarli og Eide 2003: 180). Akkusativleddet er med andre ord subjekt for infinitiven, slik vi ser i (6):

- (6) Jeg_i så henne_j [_{PRO_j} sitte på bakerste benk i kinosalen].

Det finnes altså ingen andre muligheter enn å tolke akkusativleddet i (6) som subjekt for infinitiven, men i en tilsvarende konstruksjon med *V-ende* er dette annerledes. I en konstruksjon med *V-ende* i norsk etter et persepsjonsverb som *se* finnes det en mulighet for at oversetningens subjekt kan være subjekt for det infinitte verbet. I så fall har vi ikke med en AcP-konstruksjon å gjøre. Ordstillingen og akkusativleddets semantiske innhold er avgjørende for tolkningen:

- (7) Jeg_i så henne_j [_{PRO_{i/j}} sittende på bakerste benk i kinosalen].
 (8) Jeg_i så filmen_j [_{PRO_{i/*j}} sittende på bakerste benk i kinosalen].
 (9) *Jeg_i så filmen_j [_{PRO_j} sitte på bakerste benk i kinosalen].

Det semantiske innholdet i (7) åpner for to forskjellige tolkninger av PRO, mens det i (8) bare er én mulighet. I (8) kan *V-ende* omformes som en adverbial tidsleddsetning (*mens jeg satt i kinosalen*), og dette er dermed ikke et eksempel på en AcP-setning. Det semantiske innholdet i (8) og (9) gjør det umulig for akkusativleddet å være subjekt for det infinitte verbet, og dermed blir (9) ulogisk og uakseptabel. Setning (8) er derimot bare mulig hvis vi ikke tolker den som en AcP-konstruksjon. Forutsetningen for å kunne snakke om AcP må være at akkusativleddet er subjekt for *V-ende*, og dette kan tenkes å være mulig i (7).

Når vi skal ta stilling til om *V-ende* kan ha verbal funksjon eller ikke, tar vi i denne sammenhengen utgangspunkt i Thuréns (2008) omfattende studie av presens partisipp i svensk. Hennes konklusjon er at pre-

sens partisipp ofte kan ha verbal funksjon, og hun skiller tydelig mellom verbale presens partisipp og adjektiv på *-ande/-ende*: «Given this analysis of the Swedish present participle, there is no adjectival present participle. There is however, a distinction between (verbal) present participles and true adjectives ending in *-ande/-ende*» (Thurén 2008: 175). Presens partisipp i svensk har verbal funksjon når det har verbal argumentstruktur og når det viser imperfektivt aspekt, ifølge Thurén (2008: 173). Når det gjelder norsk, har Kinn (2014) argumentert på samme måte, og han har vist at verbalt presens partisipp finnes og brukes også i norsk. Verbalt presens partisipp er også omtalt av Lima (2024b; 2024c).

I denne artikkelen aksepterer vi med andre ord at *V-ende* kan ha verbal funksjon i norsk, og det argumenteres for at det finnes en konstruksjon AcP som på noen måter, i begrensede tilfeller, kan anses som parallell til AcI med persepsjonsverb. Noen ganger vil vi dermed kunne ha to nesten identiske setninger der det eneste som skiller dem er bruken av infinitiv og *V-ende*, slik (6) og (7) kan være eksempler på.

4.3 *Passiv*

Begge konstruksjonene kan i noen tilfeller passivvendes, og da snakker vi om nominativ med infinitiv (NcI) og nominativ med presens partisipp (NcP). Akkusativleddet i aktivsetningene blir da nominativledd i oversetningene i passivsetningene, slik vi ser i (10) og (11), med perifrastisk passiv:

- (10) To personer ble sett løpe fra stedet. (vg.no, 19.2.2024)
 (11) To personer ble sett løpende fra stedet. (aftenposten.no, 7.9.2020)

I nyhetsreportasjer er setninger med persepsjonsverb og perifrastisk passiv frekvente, og (10) og (11) viser at både infinitiv og *V-ende* ser ut til å kunne brukes i passivsetninger av denne typen.

I setninger med perifrastisk passiv kan verbet *se* semantisk ligne mer på verbene *finne*, *oppdage*, *få øye på*, *legge merke til* osv. enn det gjør i aktivsetninger. Dette kan være en mulig forklaring på hvorfor passivsetninger med enkelte verb ser ut til å fungere bedre med *V-ende* enn med infinitiv enn det som er tilfelle i aktivsetninger. Dette blir omtalt nærmere i del 5.

Morfologisk passiv er også mulig, men fremstår som sjeldnere enn perifrastisk passiv. Det er ikke usannsynlig at slike konstruksjoner er

mer typiske for skriftspråket enn for talespråket. I (12) ser vi et eksempel på slik bruk:

- (12) Politiet har ikke kommet i kontakt [med] de to mennene som ses gående på opptaket. (dagsavisen.no, 12.1.2019)

Beito (1986: 282) skriver at passivsetninger med infinitiv «ikkje [er] så vanlege og høyrer helst heime i litterær stil». Han gir følgende eksempler, og aksepterer at slike setninger også kan konstrueres med infinitivsmerke, som vi ser i (14), men han skriver ingenting om at presens partisipp kan være et alternativ:

- (13) Dei såg han springe for livet. (Beito 1986: 282)
 (14) Han vart sedd (å) springe for livet. (Beito 1986: 282)

Mulighetene for å passivvende AcI-konstruksjoner er ikke de samme i svensk og dansk. Hansen og Heltoft (2011: 1417–1418) skriver at AcI i utgangspunktet kan passivvendes i dansk, også med perifrastisk passiv. I svensk er bruk av NcI etter persepsjonsverb begrenset, og brukes normalt ikke ved perifrastisk passiv, hvor presens partisipp brukes i stedet (Teleman et al. 1999, bd. 3: 582; Lundin 2003: 118–129).¹² Det er altså en forskjell mellom svensk og dansk her, og norsk kan se ut til å befinne seg i en slags mellomstilling. Vi antar at NcI i passivkonstruksjoner med persepsjonsverb i norsk i utgangspunktet er mer vanlige i skriftspråket enn i talespråket, og vil vise til søk i talemålskorpus for å underbygge dette.

Søk i korpus viser en entydig tendens til at aktivsetninger med bevegelsesverb og stillingsverb foretrekker infinitiv, mens passivsetninger foretrekker *V-ende*. Mønsteret er særlig tydelig i nyhetsmedier, som vi ser i tabellene 1 og 2. Det er foretatt søk med alle bøyde former av verbet *se* (*ser/så/sett*) + objektspronomen (*ham/han, henne og dem*) + verb i infinitiv og *V-ende*-form.¹³ Søkene er foretatt med seks verb i infinitt form: tre bevegelsesverb (*gå, løpe, kjøre*) og tre stillingsverb (*ligge, sitte, stå*).

12. Lundin (2003: 121) foreslår at forskjellen mellom svensk og dansk kan skyldes at perfektum partisipp i dansk ikke samsvarsbøyes, i motsetning til i svensk.

13. Søkene er foretatt med verbet *se* i oversetningen fordi dette er det mest frekvente persepsjons verbet. Passivsetninger med verbet *børe* er sjeldne (?*Hun ble hørt syngende*), og gir svært få treff ved søk i korpus (jf. Lima 2024c).

Disse verbene er valgt fordi de alle er verb som kan brukes både i ACI-konstruksjoner og i *V-ende*-form, og som oppfyller kravene for å kunne brukes i *V-ende*-form som vi skal se nærmere på i del 5. Søkene gir treff av typen *har sett dem kjøre, så henne liggende, ser ham løpe* osv. Alle søk i Atekst Retriever er begrenset til en tiårsperiode.¹⁴

Tab. 1. Frekvens av konstruksjoner med infinitiv og *V-ende* i Atekst Retriever (2014–2024) i aktivsetninger ved noen utvalgte verb.

Aktivsetninger			
Infinitiv		V-ende	
se ham/han/henne/dem gå	902	se ham/han/henne/dem gående	55
se ham/han/henne/dem løpe	317	se ham/han/henne/dem løpende	19
se ham/han/henne/dem kjøre	424	se ham/han/henne/dem kjørende	11
se ham/han/henne/dem ligge	338	se ham/han/henne/dem liggende	31
se ham/han/henne/dem sitte	314	se ham/han/henne/dem sittende	48
se ham/han/henne/dem stå	410	se ham/han/henne/dem stående	22

I passivsetninger er mønsteret det motsatte, der *V-ende* er betydelig mye mer brukt enn infinitiv. For perifrastisk passiv er det foretatt søk på bøyde former av verbet *bli* (*blir/ble/blitt*) + partisippet *sett* + de samme seks verbene som nevnt under aktivsetningene. For morfologisk passiv er det foretatt søk på former som *ses/sees gå, ses/sees gående* osv. Det er også foretatt søk på preteritumsformene *sås* og *såes*, men disse gir ingen treff verken med infinitiv eller *V-ende*.

14. Søkene viser antall treff av de nevnte konstruksjonstypene i løpet av ti år (fra 19.5.2014 til 19.5.2024). Det er også foretatt flere kontrollsøk med andre akkusativledd enn pronomen (av typen *så mannen gå/gående* eller *så en kvinne ligge/liggende* osv.), og med andre pronomen (*meg, deg, dere*). Kontrollsøkene viser det samme mønsteret som det vi ser i tabellene. Tallene fra Atekst Retriever må regnes som omtrentlige, og vi må ta høyde for feilmarginer. Flere nyhetsmedier gjengir tekster fra nyhetsbyråer (som NTB), og bak noen av tallene kan den samme teksten opptre flere ganger. Hensikten her er ikke å presentere nøyaktige tall, men å vise en tendens.

Tab. 2. Frekvens av konstruksjoner med infinitiv og *V-ende* i Atekst Retriever (2014–2024) i passivsetninger ved noen utvalgte verb.

Passivsetninger			
<i>Infinitiv</i>		<i>V-ende</i>	
bli sett gå	49	bli sett gående	526
bli sett løpe	42	bli sett løpende	2419
bli sett kjøre	23	bli sett kjørende	505
bli sett ligge	0	bli sett liggende	46
bli sett sitte	0	bli sett sittende	25
bli sett stå	0	bli sett stående	43
ses/sees gå	15	ses/sees gående	28
ses/sees løpe	5	ses/sees løpende	21
ses/sees kjøre	1	ses/sees kjørende	27
ses/sees ligge	1	ses/sees liggende	31
ses/sees sitte	0	ses/sees sittende	13
ses/sees stå	3	ses/sees stående	44

Det mest interessante med disse tallene er at det ser ut til å være to muligheter både i aktiv- og passivsetninger i norsk. Selv om mønsteret er at infinitiv foretrekkes i aktivsetninger og *V-ende* i passivsetninger, finnes det likevel en del eksempler med *V-ende* i aktivsetninger og med infinitiv i passivsetninger. Den konstruksjonstypen som ser ut til å ikke være brukt i passivsetninger i nyhetsmedier, er perifrastisk passiv med stilingsverb i infinitiv (**Han ble sett ligge på gulvet*), og dette har sannsynligvis sammenheng med forhold som vi skal forklare nærmere i del 5.

I Leksikografisk bokmålskorpus er *V-ende*-formen mye sjeldnere, og aktivsetningene med *V-ende* som det finnes en del av i nyhetsmediene, finnes nesten ikke i LBK, som vi ser i tab. 3. Alle treff er gjennomgått manuelt, og ikke-relevante treff er silt ut.

Tab. 3. Frekvens av konstruksjoner med infinitiv og *V-ende* i aktivsetninger i Leksikografisk bokmålskorpus (LBK) ved noen utvalgte verb.

Aktivsetninger			
<i>Infinitiv</i>		<i>V-ende</i>	
se ham/han/henne/dem gå	155	se ham/han/henne/dem gående	0
se ham/han/henne/dem løpe	15	se ham/han/henne/dem løpende	0
se ham/han/henne/dem kjøre	12	se ham/han/henne/dem kjørende	0
se ham/han/henne/dem ligge	47	se ham/han/henne/dem liggende	1
se ham/han/henne/dem sitte	80	se ham/han/henne/dem sittende	3
se ham/han/henne/dem stå	92	se ham/han/henne/dem stående	2

I passivsetninger finnes det ingen eksempler med infinitiv i LBK, mens det er bare noen svært få setninger med *V-ende*. I tillegg til formene som er oppgitt i tabellen, er det funnet eksempler med perifrastisk passiv med *V-ende*-formene *spaserende*, *flanerende* og *strømmende*. Morfologisk passiv med *V-ende*, i tillegg til formene som står i tabellen, er funnet én gang med *ses flygende* og én gang med *ses vandrende*.

Tab. 4: Frekvens av konstruksjoner med infinitiv og *V-ende* i passivsetninger i Leksikografisk bokmålskorpus (LBK) ved noen utvalgte verb.

Passivsetninger			
Infinitiv		V-ende	
bli sett gå	0	bli sett gående	2
bli sett løpe	0	bli sett løpende	2
bli sett kjøre	0	bli sett kjørende	0
bli sett ligge	0	bli sett liggende	0
bli sett sitte	0	bli sett sittende	2
bli sett stå	0	bli sett stående	1
ses/sees gå	0	ses/sees gående	0
ses/sees løpe	0	ses/sees løpende	2
ses/sees kjøre	0	ses/sees kjørende	0
ses/sees ligge	0	ses/sees liggende	0
ses/sees sitte	0	ses/sees sittende	2
ses/sees stå	0	ses/sees stående	0

De seks nevnte verbene har som sagt det til felles at de kan uttrykke durativ aksjonsart. Med andre verb som uttrykker ikke-durativ (punktuell) aksjonsart, er det mulig å finne eksempler der bare infinitiv kan brukes: *Hun ble sett forsvinne*, men ikke **Hun ble sett forsvinnende*. Her vil verbet *forsvinne* ha en ikke-durativ tolkning, og fungerer ikke som *V-ende*-form. En forutsetning for å kunne bruke *V-ende* i slike konstruksjoner, enten aktiv- eller passivsetninger, er at verbet som *V-ende* er avledet av, må kunne uttrykke durativ aksjonsart.

Et interessant tilfelle er verbet *komme*, som ser ut til å være sjeldent i passivsetninger. Det finnes et par eksempler med infinitiv av typen *Han ble sett komme ut av bygningen* i Atekst Retriever, men ingen med *V-ende*. I aktivsetninger finnes det derimot flere eksempler med både infinitiv og *V-ende*: *Jeg så hunden kommende ut av en hage*; *Vi så henne komme ut av bilen* osv.

Aktivsetninger med verbet *høre* i oversetningen er også mulige i AcI-konstruksjoner: *Jeg hørte henne synge/rope/skrike/le* osv. Det finnes ingen

eksempler i LBK med *V-ende* i tilsvarende aktivsetninger, men det finnes et par eksempler med passivsetninger av typen *høres syngende*.

Passivsetninger med infinitiv med infinitivsmerke (*ble sett å gå, ble sett å ligge* osv.) gir ingen treff verken i Atekst Retriever eller LBK.

Det er også foretatt søk i Nordisk dialektkorpus og NoTa-korpuset. I Nordisk dialektkorpus er søkene begrenset til Norge. Felles for disse to talemålskorpusene er at søkene gir svært få treff på AcI-konstruksjoner, mens AcP-konstruksjoner er fullstendig fraværende.

Passivsetninger med infinitiv eller *V-ende* (*bli sett ligge/liggende* osv.) finnes ikke i noen av de to talemålskorpusene. Aktivsetninger med objektsinfinitiv (AcI) er det vanskelig å finne. I Nordisk dialektkorpus (den norske delen) har det bare vært mulig å finne disse tre eksemplene: *har du sett han spille* (Bergen); *æ he all dri sett han spill hånnball* (Evje); *de va så artti de å sje dæ kâmma* (Trondheim). I NoTa-korpuset har det ikke vært mulig å finne noen eksempler på setninger av denne typen.

Disse talemålskorpusene er svært små sammenlignet med skriftspråkskorpusene, og vi må ta høyde for at fenomenet kan være mer utbredt enn det vi får inntrykk her. Det er vanskelig å si noe sikkert om utbredelsen av disse konstruksjonene i talespråket.

4.4 Forfeltplassering

Når akkusativobjektet forfeltplasseres, kan det ikke stå sammen med infinitivledet (15c) og (16c), men det kan skilles fra dette, som i (15b) og (16b). Ordstillingen i disse to sistnevnte eksemplene er riktignok ikke vanlig, og det er ikke åpenbart at eksemplene er akseptable.

- (15) a. Jeg så henne spise på et eple.
 b. ?Henne så jeg spise på et eple.
 c. *Henne spise på et eple så jeg.
 d. *Spise på et eple så jeg henne.
- (16) a. Jeg så henne spisende på et eple.
 b. ?Henne så jeg spisende på et eple.
 c. *Henne spisende på et eple så jeg.
 d. ?Spisende på et eple så jeg henne.

På et overfladisk plan kan (15) og (16) tyde på at setninger med infinitiv og *V-ende* har samme syntaktiske struktur. Unntaket er (15d) og (16d),

men (16d) er bare akseptabel hvis vi ikke tolker den som en AcP-setning, men tolker *V-ende* som et fritt predikativ med referanse til subjektet i setningen eller som et adverbialledd som kan omformes som en adverbial leddsetning (*mens jeg spiste på et eple*). Det kan også diskuteres om (16d) i det hele tatt er en akseptabel setning på norsk. Et fritt predikativ og en adverbial leddsetning kan plasseres i forfeltet, og hvis det skal tydeliggjøres at det er subjektet i setningen som er predikasjonsbasen, er forfeltplassering naturlig.

4.5 Ekspletivt objekt

En AcI-setning kan ha *det* som formelt objekt,¹⁵ men det er ikke mulig med AcP:

- (17) a. Jeg så en mann komme.
- b. Jeg så det komme en mann.
- c. *Jeg så det kommende en mann.
- (18) a. Jeg så en mann ligge på gulvet.
- b. Jeg så det ligge en mann på gulvet.
- c. *Jeg så det liggende en mann på gulvet.

Med nullverdige verb ser vi det samme mønsteret:

- (19) a. Vi hørte det tordne.
- b. *Vi hørte det tordnende.
- (20) a. Vi så det regne.
- b. *Vi så det regnende.

Dette kan vi forklare på følgende måte: I norsk er *det* som formelt objekt mulig der det «egentlige» objektet er en infinitivkonstruksjon eller en substantivisk leddsetning. *V-ende* har mer til felles med adjektiviske og adverbiale leddsetninger, og slike setninger kan ikke ha *det* som formelt objekt. Dette er en viktig strukturell forskjell mellom de to konstruksjo-

15. Eller formelt subjekt for infinitiven (se Åfarli og Eide 2003: 195). *Expletivt objekt* brukes av Teleman et al. (1999: bd. 3, 301) om svensk: «Expletivt objekt fungerar som objekt i konstruktionen objekt med nexusinfinitiv, då konstruktionen motsvaras av finit sats med expletivt subjekt».

nene. Vi skal se nærmere på forholdet mellom substantiviske, adjektiviske og adverbiale leddsetninger i del 5.

5 Semantiske likheter og ulikheter mellom AcI og AcP i moderne norsk

5.1 Adjektivisk, adverbial og substantivisk funksjon

Vi kan argumentere for at verb som *stå*, *sitte* og *ligge* uttrykker tilstander snarere enn handlinger, mens *kjøpe* eller *tegne* uttrykker verbale handlinger. Hvis *V-ende* er en form av verbet som hovedsakelig er adjektivisk, er det ikke unaturlig at *stående*, *sittende* og *liggende* opptrer oftere enn former som *kjøpende* eller *tegnende*. Stillingsverbene er mer «adjektiviske» i den forstand at de uttrykker noe statisk i større grad enn handlingsverb, og vi kan også si at verbenes aksjonsart spiller en viktig rolle når vi skal finne ut hvilke verb som brukes i *V-ende*-form og hvilke som sjelden eller aldri brukes i AcP-konstruksjoner. Et verb med durativ aksjonsart vil kunne opptre i *V-ende*-form, men det er ofte ikke mulig for verb som uttrykker punktuell aksjonsart. For eksempel kan *Jeg så ham letende etter nøklene sine* være mulig på norsk, mens **Jeg så ham finnende nøklene sine* er umulig. På samme måte kan verb med inkoativ (ingressiv) eller transformativ aksjonsart brukes med AcI, men ikke med AcP: *Vi så ham begynne å bevege seg*, men ikke **Vi så ham begynnende å bevege seg*.

Verbalt presens partisipp må altså uttrykke durativ aksjonsart eller imperfektivt aspekt (Thurén 2008: 173; Lima 2024c). Det innebærer at AcI har et betydelig større bruksområde enn AcP med persepsjonsverb. Som vi allerede har sett, er AcI i aktivsetninger vanligere enn AcP med verb som *se* og *høre* i oversetningen. Med et verb som *finne* er det derimot omvendt.¹⁶

(21) *Jeg_i fant henne_j [PRO_j sitte i biblioteket].

(22) Jeg_i fant henne_j [PRO_{i/j} sittende i biblioteket].

16. Det er verbet *finne* med betydningen 'oppdage', 'komme over', 'støte på' vi snakker om her. Setninger med objektpredikativ av typen *Retten fant ham skyldig* blir ikke omtalt her, heller ikke *finne* med betydningen 'anse'.

På moderne norsk virker (21) unaturlig, men det ser ut som om setninger med infinitiv kan brukes i moderne dansk og svensk,¹⁷ og, som vi har sett, har infinitiv vært vanlig i norsk etter verbet *finne* i eldre tider. For å forstå forskjellen mellom *finne* + *V-ende* og *se/høre* + *V-ende*, må vi se på hvilke verb som opptrer i *V-ende*-form i slike konstruksjoner. I konstruksjoner med persepsjonsverb i oversetningen vil det som subjektet refererer til kunne være en verbal handling, og et verb i infinitiv etter persepsjonsverb som *se* og *høre* i oversetningen er mulig:

- (23) a. Jeg så/hørte henne + VERB
 b. Jeg så/hørte henne gjøre noe/utføre en handling/danse/syng osv.

Verbet *finne* har derimot et semantisk innhold som innebærer at det ikke er uvanlig med et adjektivisk eller adverbialt ledd etter akkusativleddet (f. eks. frie objektspredikativ eller frie adverbialer):

- (24) a. Jeg fant henne + ADJ./ADV.
 b. Jeg fant henne død/livløs/utmattet osv.
 c. Jeg fant henne på gulvet/i sengen/utenfor huset/hjemme osv.

Det er med andre ord en tendens til at persepsjonsverb som beskriver noe som plutselig inntreffer, oftere etterfølges av den adjektivisk-adverbiale formen *V-ende* enn av infinitiv.

Som sagt har AcI-konstruksjonen semantisk mye til felles med substantiviske leddsetninger (Faarlund et al. 1997: 1007–1008; Åfarli og Eide 2003: 159), mens AcP-konstruksjonen har mer til felles med adjektiviske eller adverbiale leddsetninger. Vi kan se dette mønsteret hvis vi parafraserer disse konstruksjonene:

17. Det er mulig å finne eksempler på dette i moderne dansk: *Hun var i live, da forbipasserende fandt hende ligge ved en skrænt* (ekstrabladet.dk, 29.10.2010); *Jeg fandt en mand ligge på stranden* (nyheder.tv2.dk, 8.7.2015); *Vi fandt ham ligge helt krøllet op i vejkannten* (ekstrabladet.dk, 9.10.2015); men tilsvarende konstruksjoner med presens partisipp er det vanligste i dansk. På svensk ser også slike konstruksjoner ut til å være mulige, selv om de fremstår som sjeldne: *Hans fru ... fann honom ligga på golvet i korridoren* (aftonbladet.se, 17.10.2001); *... vi fann kvinnan ligga på marken i ett buskage* (dn.se, 19.1.2015); *han fann henne ligga död på vägen* (dn.se, 27.3.2005).

- (25) Jeg fant nøklene liggende på bordet. $\approx$ ¹⁸ Jeg fant nøklene som lå på bordet. (adjektivisk)
- (26) *Jeg fant nøklene ligge på bordet. $\approx$ *Jeg fant at nøklene lå på bordet. (substantivisk)
- (27) Jeg så nøklene ligge på bordet. $\approx$ Jeg så at nøklene lå på bordet. (substantivisk)
- (28) Jeg så nøklene liggende på bordet. $\approx$ Jeg så nøklene som lå på bordet. (adjektivisk)
- (29) Jeg så nøklene liggende på bordet. $\approx$ Jeg så nøklene mens de lå på bordet. (adverbialt)

Vi kan legge til to eksempler med indirekte spørresetninger, som i (30) og (31) må tolkes som substantiviske:

- (30) *Jeg fant nøklene ligge på bordet. $\approx$ *Jeg fant hvordan nøklene lå på bordet. (substantivisk)
- (31) Jeg så nøklene ligge på bordet. $\approx$ Jeg så hvordan nøklene lå på bordet. (substantivisk)

Parafraaseringsene er her ment å vise en tendens, og det er mulig å finne unntak fra regelen. Hovedpoenget er at vi ser et mønster: I de tilfellene vi bruker *V-ende*, har partisippet en funksjon som kan tilsvare enten en adjektivisk eller en adverbial leddsetning. Det ser ut som om *V-ende* har konsolidert seg som den adjektivisk-adverbiale formen, og har derfor blitt dominerende etter verbet *finne*, mens infinitiv har konsolidert seg som substantivisk form, og er vanligst etter persepsjonsverb som *se* og *høre*.

Vi kan dermed presentere følgende konklusjon: I norsk kan infinitte konstruksjoner som AcI og AcP med persepsjonsverb alltid omformes som leddsetninger. Dersom den infinitte verbformen kan omformes som en substantivisk leddsetning, brukes som regel infinitiv. Dersom den infinitte verbformen kan omformes som en adjektivisk eller adverbial leddsetning, brukes som regel *V-ende*. I noen tilfeller vil det kunne være

18. Symbolet $\approx$ brukes her i betydningen «kan omformes som» eller «kan tilsvare». Det skal ikke tolkes som at det semantiske innholdet i de to setningstypene alltid vil være nøyaktig det samme.

flere muligheter, og det forklarer en viss grad av overlapping mellom de to konstruksjonstypene.

5.2 Persepsjonsverbenes semantikk

Semantisk har persepsjonsverbene og *finne* mye til felles. Hvis vi konsentrerer oss om den konkrete betydningen av *finne* ('komme over', 'støte på', 'oppdage', 'få øye på', 'bli oppmerksom på'), handler det i stor grad om fysisk persepsjon. Men når vi ser på de verbene eller verbuttrykkene som vi har brukt her som ekvivalenter, ser vi at ingen av dem brukes særlig ofte i konstruksjoner med infinitiv. På norsk er det vanskelig å godta setninger som **Jeg fikk øye på henne sykle* eller **Vi kom over dem drikke kaffe*. Verbene aksjonsart spiller en rolle her (jf. Lima 2024c). Verb som *se* og *høre* kan i større eller mindre grad, alt etter konteksten, oppfattes som verb som ikke uttrykker samme aksjonsart som *finne*, som er et verb med tydelig punktuell aksjonsart.

Agentivitet kan også tenkes å spille en rolle her (jf. Lima 2024a: 128–130). Vi har allerede sett på ikke-agentive verb eller verbuttrykk som *oppdage*, *legge merke til*, *få øye på* osv., og det er mulig at de kan brukes i konstruksjoner med *V-ende*. Med agentive persepsjonsverb i oversetningen gjelder det samme: Verb eller verbuttrykk som *betrakte*, *studere*, *iakta*, *stirre på*, *glo på* osv. kan vanskelig opptre sammen med infinitiv: **Jeg betraktet henne ligge på gulvet*. **Vi stirret på henne sitte i stolen*. Med *V-ende* er setningene muligens akseptable i større grad. I så fall er det veldig tydelig at det infinitte verbet må ha samme innhold som en adverbial leddsetning (*mens hun lå på gulvet*, *mens hun satt i stolen*) eller en adjektivisk leddsetning (*som lå på gulvet*, *som satt i stolen*). Infinitiv har vanligvis ikke noen av disse to funksjonene, og en *at*-setning passer heller ikke sammen med verbet *betrakte* (**Jeg betraktet at hun lå på gulvet*).

Med verbene *oppdage* og *betrakte* har det vært mulig å finne noen få eksempler med *V-ende*, men ingen med infinitiv på norsk:¹⁹

19. I dansk og svensk ser både infinitiv og presens partisipp ut til å kunne brukes etter henholdsvis *opdage* og *upptäcka*: *Det var en buschauffør, som opdagede ham ligge på kørebanen i gaden* (politiken.dk, 2.12.2023); *[Han] blev fundet af en bilist, der opdagede ham liggende livløs i vejkanten og ringede til politiet* (ekstrabladet.dk, 20.1.2011); *Två flickor som var ute och red upptäckte honom liggande medvetslös i skogen* (dn.se, 28.3.2003); *En granne upptäckte honom ligga till synes livlös på golvet och larmade polisen* (dn.se, 29.7.1997).

- (32) Vi oppdaget henne liggende på magen langt uti sjøen.
(dagbladet.no, 7.6.2007)
- (33) Først da jeg stod og betraktet henne liggende der i den hvite sen-
gen, gikk det virkelig opp for meg hva jeg nesten hadde mistet.
(Jan Mehlum, *Din eneste venn*, 2005, LBK)

Verbet *observere* er et persepsjonsverb som i norsk kan være både agentivt ('følge oppmerksomt med øynene') og ikke-agentivt ('legge merke til'). I nyhetsmediene finnes både *V-ende* og infinitiv i slike setninger:

- (34) Politiet dro kjensel på mannens ansikt da de observerte ham kjø-
rende i en bil. (bt.no, 9.3.2004)
- (35) Det var kvart over ti fredag formiddag at en politipatrulje obser-
verte mannen kjørende i Rødtvetveien. (nettavisen.no, 13.12.2013)
- (36) Vitner observerte ham kjøre moped i Elvegata i Sandnes. (aften-
bladet.no, 15.10.2006)

I alle disse eksemplene ser det ut som om verbet er ikke-agentivt, men det er mulig at verbet i (36) kan tolkes som mer agentivt enn i de to andre setningene. Det infinitte verbet uttrykker durativ aksjonsart i alle eksemplene, og det er ikke åpenbart at man ikke skulle kunne bruke *V-ende* også i (36). Dersom det er semantiske forskjeller mellom dem, kan vi tolke setningene slik: *De observerte ham mens han kjørte* i (34) og (35), i motsetning til *De observerte at han kjørte* i (36).

Vi kan også forklare forskjellen mellom aktiv- og passivsetninger på samme måte:

- (37) a. Vi så ham løpe.
b. Vi så at han løp.
- (38) a. Han ble sett løpende.
b. Han ble sett mens han løp, mens han var i ferd med å løpe.

I (38a) er det imperfektive aspektet tydeligere enn i setningen med infinitiv (37a), hvor handlingen i større grad kan oppfattes som fullført. I passivsetninger får med andre ord verbet *se* et semantisk innhold, eller snarere en aksjonsart, som skiller seg litt fra det samme verbet i aktivsetninger. I (38) kan det semantiske innholdet i verbet *se* synes å ha mer

til felles med *observere*, *oppdage*, *få øye på* eller *legge merke til* enn hva som er tilfelle i (37).

Verb som ofte kan uttrykke durativ aksjonsart i konstruksjoner med *V-ende* kan være posisjonsbaserte tilstandsverb (stillingsverb) eller posisjonsbaserte aktivitetsverb. Etter verbet *se* må *V-ende* logisk nok referere til noe som er observerbart, og etter *høre* må *V-ende* referere til noe som kan oppfattes ved hjelp av hørselen.

Ikke-statistiske transitive verb fungerer dårlig i *V-ende*-form. For eksempel er *henge* mulig når det er statisk og brukt intransitivt (*Vi så/fant bildet hengende på veggen*), men ikke mulig når det er ikke-statisk (dynamisk) og brukt transitivt (eller med telisk adverbial) (**Vi så ham hengende opp bildet på veggen*). Et verb som *sitte* (som er statisk og intransitivt) kan brukes i *V-ende*-form (*Jeg så/fant henne sittende i stolen*), men *sette* (som er transitivt og ikke-statisk) fungerer ikke (**Jeg så henne settende bilen i garasjen*).

I tabellen under ser vi noen eksempler på verb som kan opptre i *V-ende*-form etter *se* eller *finne*. Disse kan deles inn i to hovedgrupper:

Tab. 5: Eksempler på verb som kan opptre i *V-ende*-form etter verbene *se* og *finne*.

Posisjonsbaserte tilstandsverb (stillingsverb)	Posisjonsbaserte aktivitetsverb
<i>(statistiske)</i> <i>(atelistiske)</i> <i>(intransitive)</i>	<i>(ikke-statistiske)</i> <i>(atelistiske)</i> <i>(intransitive)</i>
ligge sitte stå henge sove brenne osv.	gå løpe kjøre drive snike snoke luske danse osv.

Alle verbene i tabellen er i utgangspunktet atelistiske. De posisjonsbaserte aktivitetsverbene (bevegelsesverbene) i tabellen kan ofte også konstrueres med atelisk adverbial: *gående rundt*, *løpende omkring* osv. Med telisk ad-

verbial fungerer verbene dårligere med *V-ende*-form etter persepsjonsverb: **Vi så ham gående ut/inn*.

Verb som *bo*, *være*, *eksistere*, *befinne seg*, *oppholde seg* osv. er også posisjonsbaserte tilstandsverb, men de fungerer vanligvis ikke i AcI- eller AcP-konstruksjoner med persepsjonsverb i moderne norsk (**Jeg så ham være trist*).

Tilstandsverbene til venstre i tabellen bør fungere godt både med *se* og *finne* i oversetningen. Bevegelsesverbene til høyre har en tydeligere verbal karakter, og blir muligens oftere brukt i setninger med *se* enn *finne*. Konstruksjoner med *høre* i oversetningen må naturlig nok referere til noe som kan oppfattes ved hjelp av hørselen. Setninger som *Jeg hørte ham gråtende/snorkende* eller *Jeg hørte dem ropende/skrikende/snakkende/syngende* er kanskje ikke utenkelige, selv om de sannsynligvis er sjeldne. Andre persepsjonsverb som *merke*, *føle* osv. brukes i hovedsak med infinitiv (*Jeg følte hjertet banke*), og sjeldnere med *V-ende*.

Selv om de fleste verb i *V-ende*-form er intransitive, ser vi en tendens til at bruksområdet for *V-ende* er i ferd med å utvide seg også til transitive verb. En slik utvikling skyldes med stor sannsynlighet påvirkning fra engelsk (Lima 2024c).

Det er mye som tyder på at både AcI og AcP er relativt sjeldne konstruksjoner i norsk talespråk. Når det gjelder eksempler med *finne* + *V-ende* (som i *Jeg fant ham liggende på gulvet*), har det ikke vært mulig å finne noen eksempler verken i Nordisk dialektkorpus (for norsk) eller i NoTa-korpuset, og heller ingen eksempler med *finne* + infinitiv. Det betyr naturligvis ikke at denne konstruksjonstypen ikke finnes i norsk talespråk, men det gir oss en indikasjon på at den kanskje ikke er veldig frekvent.

6 Konklusjon

Konstruksjonene AcI og AcP med persepsjonsverb i oversetningen var begge vanligst i «lærd» eller «høvisk» stil i norrønt. Opp gjennom historien har både infinitiv og *V-ende* vært brukt i slike konstruksjoner i skandinaviske språk, og det har ikke alltid vært åpenbart hvorfor man har valgt den ene eller den andre formen. Infinitiv kunne brukes i konstruksjoner med verbet *finne* i oversetningen i norrønt, men i moderne norsk brukes bare *V-ende*. Forklaringen på dette er at det har konsolidert seg et system som er basert på de strukturelle og semantiske hovedfor-

skjellene mellom de to konstruksjonene AcI og AcP. Disse forskjellene har sitt opphav i latinsk syntaks og semantikk, men i moderne norsk er forskjellene naturlig nok ikke nøyaktig de samme som i latin. Det mønsteret vi ser i moderne norsk er heller ikke identisk med de mønstrene vi ser i andre germanske språk, selv om konstruksjonene har mye til felles. Det finnes også forskjeller mellom norsk, svensk og dansk.

I norsk er det flere kriterier som må legges til grunn for å forstå bruken av de to konstruksjonene. For det første handler skillet mellom infinitiv og *V-ende* i konstruksjoner med persepsjonsverb om skillet mellom substantivisk og adjektivisk-adverbial funksjon. I de tilfellene der infinittledet kan omformes som en substantivisk leddsetning, brukes infinitiv, mens *V-ende* brukes der infinittledet kan omformes som en adjektivisk eller adverbial leddsetning. Et annet kriterium handler om den aksjonsarten som uttrykkes gjennom infinittledet. Durativ aksjonsart er en forutsetning for å kunne bruke *V-ende*. Et tredje kriterium handler om infinittverbenes semantiske innhold. En rekke verb vil aldri kunne opptre verken i AcI- eller AcP-konstruksjoner med persepsjonsverb fordi de ikke refererer til noe som er direkte observerbart. Et fjerde kriterium handler om persepsjonsverbenes semantiske innhold og diatese. Undersøkelsen har vist at det er svært få persepsjonsverb i norsk som brukes i oversetningen i AcI-konstruksjoner.

Til slutt må vi ikke glemme at bruken av begge disse konstruksjonene er påvirket av syntaktiske strukturer i andre språk. Selv om den viktigste påvirkningskilden i et historisk perspektiv har vært latin, må vi i denne sammenhengen utvilsomt også snakke om påvirkning fra andre germanske språk, særlig tysk, dansk og svensk. I nyere tid er det sannsynlig at påvirkning fra engelsk kan regnes som viktig når vi skal forstå bruken av *V-ende* i norsk, og at økt bruk av verbalt presens partisipp skyldes nettopp engelsk innflytelse.

Litteratur

- Ahlberg, Märta. 1942. *Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie*. Lund: Carl Bloms boktryckeri.
- Beito, Olav T. 1986. *Nynorsk grammatikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Budal, Ingvil Brügger. 2009. *Strengleikar og Lais. Høviske noveller i omsetjing frå gammalfransk til gammalnorsk*. Avhandling for graden philosophiae doctor. Universitetet i Bergen.
- Budal, Ingvil Brügger. 2018. A Translation and Its Continuation. The Use of the Present Participle in *Eliss saga ok Rósamundar*. *Bibliotheca Arnamagnæana – Opuscula XVI*, 63–89.
- Diderichsen, Paul. 1946. *Elementær dansk grammatik*. København: Gyl-dendal.
- Enger, Hans Olav & Kristian Emil Kristoffersen. 2000. *Innføring i norsk grammatikk. Morfologi og syntaks*. Oslo: Cappelen.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug.
- Fischer, Olga. 1989. The origin and spread of the accusative and infinitive construction in English. *Folia Linguistica Historica* 8, 143–217.
- Fischer, Olga. 1994. The fortunes of the Latin-type accusative and infinitive construction in Dutch and English compared. I: *Language Change and Language Structure: Older Germanic Languages in a Comparative Perspective*. red T. Swan, E. Mørck & O. J. Westvik (red.), 91–134. Berlin: De Gruyter Mouton,
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje. 2004. *The Syntax of Old Norse*. Oxford: Oxford University Press.
- Grimberg, Carl. 1905. Undersökningar om konstruktionen ackusativ med infinitiv i den äldre fornsvenskan. *Arkiv för nordisk filologi*, 21, 205–235 og 311–357.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hanssen, Eskil, Else Mundal & Kåre Skadberg. 1975. *Norrøn grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heggstad, Leiv. 1931. *Norsk grammatikk. Større utgåve*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Heltoft, Lars & Marita Akhøj Nielsen. 2019. Fra gammeldansk til nutidsdansk. I: *Bøjning og bygning. Dansk Sproghistorie, bind 3*. red. E. Hjorth. Aarhus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. Bergen: John Grieg.
- Iversen, Ragnvald. 1973. *Norrøn grammatikk*. 7. utgave. Oslo: Aschehoug.

- Jespersen, Otto. 1905. *Growth and structure of the English language*. Leipzig: Teubner.
- Killie, Kristin. 2006. Internal and external factors in language change: present participle converbs in English and Norwegian. *Neuphilologische Mitteilungen* 107 (4), 447–469.
- Killie, Kristin. 2007. On the history of verbal present participle converbs in English and Norwegian and the concept of change from below. *Germanic language histories 'from below' (1700–2000)*. red. S. Elspass, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche, 149–162. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Kinn, Torodd. 2014. Verbalt presens partisipp. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 32, 1, 62–99.
- Larsen, Erling Georg. 1969. *Norrøn grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lima, Geir. 2024a. Evidensialitet og persepsjonsverb i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 42, 1, 115–151.
- Lima, Geir. 2024b. Konverbale konstruksjoner med presens partisipp i norsk. *Studia Scandinavica* 8 (28), 49–69.
- Lima, Geir. 2024c. Akkusativ med presens partisipp i norsk. *European Journal of Scandinavian Studies* 54 (2), 1–27.
- Lollesgaard, Johs. 1920. *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*. Nykøbing F: Stiftstidendes Bogtrykkeri.
- Lundin, Katarina. 2003. *Small clauses in Swedish*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 60. Lund: Department of Scandinavian languages, Lund University.
- Lødrup, Helge. 2016. Verbal present participles in Norwegian: Controlled complements or parts of complex predicates. *Proceedings of the Joint 2016 Conference on Head-driven Phrase Structure Grammar and Lexical Functional Grammar*. Polish Academy of Sciences, Warsaw, 380–400.
- Mikkelsen, Kr. 1911. *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Mørck, Endre. 2015. Hovedtrekk ved akkusativ med infinitiv i mellomnorsk. *Maal og Minne* 107 (hefte 2), 43–85.
- Mørck, Endre. 2023. Presens partisipp i mellomnorske diplom. *Maal og Minne* 115 (hefte 1), s. 133–183. <https://doi.org/10.52145/mom.v115i1.2184>

- Nesse, Agnete & Arne Torp. 2018. Dansketiden (1536–1814). *Norsk språkhistorie bind IV, Tidslinjer*. red. A. Nesse, 357–424. Oslo: Novus.
- Nygaard, Marius. 1879. Om brugen af det saakaldte præsens particip i old-norsk. *Aarsberetning for nordisk oldkyndighed og historie*. Kjøbenhavn: Thiele, 203–228.
- Nygaard, Marius. 1896. Den lærde stil i den norrøne prosa. *Sproglig-historiske studier tilegnede Professor C. R. Unger*. Kristiania: Aschehoug, 153–170.
- Nygaard, Marius. 1905. *Norrøn syntax*. Kristiania: Aschehoug.
- Næs, Olav. 1972. *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. 3.utg. Oslo: Fabritius.
- Palmer, L. R. 1954. *The Latin Language*. London: Faber and Faber.
- Skadberg, Kåre. 1971. Noko om stil og syntaks i rettarbøtene frå Håkon V Magnusson. *Arkiv för nordisk filologi* 86, 179–231.
- Skautrup, Peter. 1953. *Det danske sprogs historie. Tredie bind*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Thurén, Camilla. 2008. *The Syntax of the Swedish Present Participle*. Doktoravhandling. Lund: Lunds universitet.
- Áfarli, Tor A. & Kristin M. Eide. 2003. *Norsk generativ syntaks*. Oslo: Novus.
- Aasen, Dagfinn. 1971. Om bøyde og ubøyde former av presens partisipp i klassisk gammelnorsk. I: *Mål og namn*. red. H. Magerøy & K. Venås, 337–387. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aasen, Ivar. 1848. *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Kristiania: Werner & Comp.

Ordbøker

ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1918–1956. 1–28. <<https://ordnet.dk/ods>>

Korpus

Leksikografisk bokmålskorpus (LBK)

Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo.

<https://www.hf.uio.no/iln/om/organisasjon/tekstlab/prosjekter/lbk/>
Nordisk dialektkorpus

Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo

<https://tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>

Norsk talespråkskorpus – Oslodelen (NoTa-Oslo)

Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo.

<https://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>

Atekst Retriever, digitalt mediearkiv, Retriever Norge AS.

<https://www.retrievergroup.com/no/product-mediemarkivet-atekst>

English abstract

This article deals with two syntactic structures in Norwegian which are referred to here as Accusative with Infinitive (AcI) and Accusative with Present Participle (AcP), notably in constructions with the verbs *finne* ('find'), *se* ('see') and *høre* ('hear'). The article argues that the present participle (*V-ende*) in Norwegian may have verbal function, and when certain criteria are met, we may find a structure that is similar to the Latin AcP construction in modern Norwegian. The article shows that there is not necessarily a clear distinction between the use of the infinitive and *V-ende* after verbs of perception in Norwegian and in other Germanic languages. The differences between AcI and AcP in Norwegian are primarily related to aspect, but there are also important structural and semantic differences between them that are discussed in the article.

Geir Lima

Universitetet i Sørøst-Norge

Institutt for språk og litteratur

Gullbringvegen 36

NO-3800 Bø

geir.lima@usn.no



S-fugen i norrøne sammensetninger sammenlignet med sørvestnorske talemål*

Av Miguel Muñoz Ortiz og Thorsteinn G. Indridason

Artikkelen analyserer fenomenet *s*-fuge i N+N-sammensetninger i vestnordisk i to steg: norrønt språk brukt i prosaverk og de sørvestnorske talemåla årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål. *S*-fugen oppsto som en tidligere genitivendelse og ble seinere generalisert i større og mindre grad i de moderne vestnordiske språka ved å erstatte andre genitivendelser. I artikkelen presenteres det funn som viser at *s*-fugen var til stede i norrønt, og at den ble brukt i flere bøyningsklasser enn tidligere beskrevet. De begrensede forekomstene av *s*-fugen følger en generell tendens i germanske språk, nemlig å bruke *s*-fugen for å skille mellom komplekse forledd (avledninger og sammensetninger) og etterleddet. Den samme tendensen finnes i de analyserte norske talemåla, som også beholder andre fuger som tilsvarende de andre genitivendelsene, noe som ligger nærmere situasjonen i færøysk enn i moderne bokmål og nynorsk.

Nøkkelord: orddanning i vestnordisk, N+N sammensetninger, *s*-fuge, norrønt, sørvestnorske talemål.

* Artikkelen baserer seg på en semesteroppgave i emnet Orddanning i vestnordiske språk: teori og analyse på BA- og MA-nivå ved UiB. Oppgava har vært omarbeidet for publisering i *Maal og minne*. Stor takk til to anonyme fagfeller og redaktører for gode kommentarer. Vi vil også takke Samuele Mascetti for å ha gitt oss tillatelse til å bruke materiale over klassifiseringer av fugesammensetninger i diverse dialekter (Mascetti 2015). Enn videre stor takk til Kjersti Sørum Mjelde og Runa Berstad Frengen for språkvask. Eventuelle feil og mangler står for vår regning.

1. Innledning

Målet med artikkelen er å undersøke sammensetninger med fuge mellom første og andre ledd (kalt fugesammensetninger) i norrønt og sammenligne dem med fugesammensetninger i fire moderne sørvestlandske talemål. Fokuset blir på sammensetninger av typen N+fuge+N (med substantiv i for- og etterledd), slik som *rødvin-s-flaske* eller *barn-e-hage*.¹ Sammensetninger er en produktiv måte å lage nye ord på i germanske språk generelt, og mer spesifikt i de vestnordiske språka: islandsk, færøysk og norsk, jf. Askedal (2016), Indridason (2016) og Petersen (2016). I norrøn tid var det vanlig med genitivformer eller stamme i forleddet (Conzett 2016: 274), som i *konung-s-menn* 'kongens menn' (gen. et. i forleddet) eller *land-folk* 'lands innbyggere'. Det er også slik i moderne islandsk, men der kan en se andre typer fuger som ikke er genitivendelser: vokalene *a*, *i*, *u* (av eldre opphav) og *s*-fuge i eldre og nyere sammensetninger, f.eks. *hræsni-s-fullur* 'hyklerisk' (gen. et. *hræsni*), jf. Indridason (2000).

S-fugen er ganske vanlig i andre germanske språk som ei seinere utvikling, og ser ut som et produkt av ei omtolkning av genitivendelser til rene bindeelement eller fuger (Nübling og Szczepaniak 2013). Iversen (1972: 166) identifiserer *s*-fuge allerede i norrønt i hunkjønnssord som ender på *-semi*, som i *mein-semi-s-mátt* 'evne til å skade' og Seip nevner forledd med *s*-fuge mens ordet har genitiv *-ar* (1955: 208). Likevel er bildet ikke komplett. Fugesammensetninger i tysk er en kompleks prosess, med ulike historiske lag (Nübling og Szczepaniak 2013), men den historiske utviklinga av fugesammensetninger er ikke så godt forsket på i (vest)nordiske språk, selv om disse omtales til en viss grad i Indridason (2011). Basert på dette kan en formulere følgende forskningsspørsmål for å kaste ytterligere lys på den historiske situasjonen til N+N-fugesammensetninger i vestnordisk:

1. Hva slags bindeelement kan en finne i norrøne N+N-sammensetninger?

1. Videre i artikkelen blir det brukt bindestrek mellom forledd og etterledd, altså «*forledd-etterledd*», og allslags språklig materiale mellom forledd og etterledd blir definert mellom to bindestreker. Et eksempel med fuge ville da vært «*forledd-fuge-etterledd*».

2. Hvor tidlig, hvor ofte, og i hva slags typer strukturer kan en finne *s*-fugen i norrøne N+N-sammensetninger?
3. Hvordan kan en best beskrive forekomster av *s*-fugen i norrønt og sørvestnorsk (årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål)?

Artikkelen er organisert slik: I avsnitt 2 presenteres relevante språkvitenskapelige teorier om forleddet i vestnordiske sammensetninger og om *s*-fugen, og i avsnitt 3 drøftes metodene og materialet brukt i undersøkelsen. Funnene fra materialet blir presentert i avsnitt 4 og analysert i avsnitt 5. Til slutt presenterer avsnitt 6 hovedkonklusjonene i artikkelen.

2. Om fugesammensetninger

2.1 Forleddet i vestnordiske sammensetninger

I N+N-sammensetninger kan forledd og etterledd være enten rotord eller mer komplekse strukturer, altså avledninger eller sammensetninger (jf. Faarlund et al. 1997: 68). Substantivet i forleddet forekommer oftest ubøyd i moderne norsk, men det finnes flertallsformer, bestemte former eller former med bindeelement (fuge) som i fleste tilfeller opprinnelig kommer fra en genitivendelse (Faarlund et al., 1997: 68). Noen eksempler på forledd i moderne norsk er følgende:

- (1)
 - a. stammesammensetninger (ubøyd forledd): land-dyr
 - b. bøyd forledd (her i flertall): fedre-møte
 - c. bestemte former: Kollen-brølet
 - d. fugesammensetninger (fuge kobler sammen forledd og etterledd): land-s-by, jul-e-handel

I moderne islandsk er situasjonen litt annerledes. Indridason (2000: 176) identifiserer tre mulige forledd i N+N-sammensetninger:

- (2)
 - a. stammesammensetninger: borð-plata 'bordplate'
 - b. genitivsammensetninger (bøyd forledd i genitiv entall eller flertall): land-s(et.)-lög 'landets lov', land-a(ft.)-merki 'landemerke'

- c. fugesammensetninger (fuge kobler forledd og etterledd): råð-u-natur 'konsulent'

Som en kan se, er strukturen i stammesammensetninger den samme i norsk (1a) og islandsk (2a). Norsk kan ha ulike bøyde forledd (1b og 1c), ofte flertallsformer for substantiv, selv om dette ikke er vanlig. En mer regelmessig bøyning forekommer i islandsk, der forleddet kan bli bøyd i genitiv kasus, enten i entall eller flertall, som i (2b). Som tidligere nevnt, er fugesammensetninger i norsk ofte dannet med en fuge som historisk var en genitivendelse (jf. forledda i (1d)). Rene fugesammensetninger i islandsk inkluderer fuger som ikke tilsvarer en bøyningsendelse. De forekommer oftest i sammensetninger, men kan også forekomme i avledninger, f.eks. foran suffikset *-legur* (jf. Indridason 2000: 178, Indridason 2023).

Ulike typer strukturer har skapt debatt om hvordan en kan analysere forleddet i ei sammensetning generelt og her blir noen av de ideene omtalt. Johannessen (2001) mener at en må bruke en stammeanalyse for å analysere regelmessige sammensetninger i moderne norsk. Denne analysemetoden er basert på at sammensetninger kobler sammen to stammer, der stammene ikke kan bøyes, men forleddet kan ha fuge. Etter at den nye sammensatte stammen er dannet, kan den bøyes som et nytt ord hvor bøyninga faller på andre ledd. Johannessen (2001: 80–82) nevner videre at det er mange språk som danner sammensetninger på denne måten med fuge, for eksempel moderne gresk. Stammeanalyse kan også forklare hvorfor ordet *programvare* er utelendig, mens *vare* ikke er det. Dette forklares ved at det først dannes en sammensatt stamme med stammene *program-* og *-vare*, som etterpå blir til et nytt ord som har andre morfologiske egenskaper enn etterleddet som selvstendig ord (Johannessen 2001: 75). Alternativet hadde vært en ordleddsanalyse, der sammensetninga består av to selvstendige ord, der både forledd og etterledd kan ha bøyning, men Johannessen mener at forleddet ikke kan bli systematisk bøyd i moderne norsk.

Leira (1994: 71–72) argumenterer derimot for at det enkleste ofte er å analysere hvert tilfelle for seg. Dette innebærer at når forleddet inneholder ei form som er lik ei bøyningsform, så er det best å analysere forleddet som bøyd. Han nevner flere eksempler på sammensetninger med bøyde forledd, bl.a. med bøyd substantiv i forledd:

- (3) a. forledd bøydd i flertall: fedre-land
- b. forledd bøydd i bestemt form (stedsnavn): Kvaløya-festivalen

Videre regner han ikke med at en endelse på *-s* i forleddet (se for eksempel på (1d)) handler om en bøyningsendelse i moderne norsk, men en fuge: «jamvel om binde-*s*-en i mange tilfelle kan sjåast som semantisk likeverdig med (og ha historisk opphav i) ein genitivs-*s*, gjev det oss ikkje nokon systematikk som kan forklare bruk/ikkje-bruk av binde-*s*. Det ser eg som grunn nok til å rekne binde-*s*-en nett som det, dvs. eit binde-element» (Leira 1994: 67).

Booij (1993) merker seg at noen typer bøyning spiller en viktig rolle i orddanning i flere språk. Derfor skiller han mellom to typer bøyning: kontekstuell bøyning (en. *contextual*) og iboende bøyning (en. *inherent*). Den første typen inkluderer blant annet kategorier som tall og kasus i substantiver, kjønn, tall og bestemthet for adjektiv eller tall og person for verb. Denne typen bøyning kan sies å ikke ha semantisk verdi og spiller ingen rolle i orddanning, men er relevant for å vise samsvarsbøyning av ord i setninga (Booij 1993: 30). Iboende bøyning, på den andre sida, forekommer i forledd i sammensetninger. Den ligner på avledning ved å inneha uavhengig informasjon (dvs. informasjon som ikke forekommer andre steder i setninga) og semantisk verdi, for eksempel flertallsbøyning i substantiv, som ikke er avhengig av samsvarsbøyning i setninga alene, og som inkluderer informasjon om at det er snakk om flere enheter av substantivet (ibid.). Et eksempel som Booij nevner, er forskjellen mellom følgende sammensetninger i nederlandsk i (4) (1993: 36):

- (4) a. Stamme i forledd (pluss *s*-fuge i dette tilfellet): stad-*s*-raad ‘styre i en by’
- b. Forledd bøydd i flertall (iboende bøyning): sted-*en*-raad ‘styre i flere byer’

Som Booij (1993: 42) påpeker, kan kategorien kasus i noen tilfeller være del av både kontekstuell og iboende bøyning, bl.a. i indo-europeiske språk. I norrønt (og islandsk) kunne en argumentere for at attributiv genitiv hadde en semantisk funksjon, dvs. at den viser til en annen referent, uansett rolle og kasus av andre element i setninga, som i *konung-s*(gen.et.)-*menn* ‘kongsmenn’ (sammensetning) eller *lík Baldrs* (gen.et.) ‘Balders lik’

(substantivfrase). I det tilfellet hadde bøyde former som (2b) og (4b) blitt brukt for å danne sammensetninger.

Man har også sett på koblinger mellom syntaks og danning av genitivsammensetninger (jf. Indridason 2000, se også Eik 2019). For islandsk ser en sterke koblinger mellom syntaks og orddanning i genitivsammensetninger, slik Indridason (2000: 192) viser i flere eksempler, f.eks. der en nominalfrase og en tilsvarende genitivsammensetning betyr det samme, dvs. ‘dronningas mann’:

- (5) a. frase (hovedord med genitiv attributt): maður
drottningar(gen.et.)
- b. genitivsammensetning: drottning-ar(gen.et.)-maður

Dette forholdet mellom nominalfrase og tilsvarende genitivsammensetning kan man også finne i andre germanske og indoeuropeiske språk (Strid 2008: 735). Indridason (2000: 260) argumenterer for at en substantivfrase som (5a) kan gå gjennom inversjon fra etterstilt genitiv attributt til foranstilt jf. *drottningar maður*, og etter det blir begge orda slått sammen med danning av genitivsammensetninga i (5b). Indridason konkluderer med at en del av genitivsammensetningene i islandsk (som i 5b) har sitt opphav i syntaks (Indridason 2000, s. 194).

Denne koblinga mellom syntaks og genitivsammensetninger kan en også se i norrønt, i noen eksempler fra *Ordbog over det norrøne prosasprog* (heretter ONP). Man kan sammenlikne nominalfrasen (her utfylling av en preposisjonsfrase med kjernen *vm*): «vm konvng dana eða suia eða norð manna»² ‘om danskenes eller svenskenes eller nordmennenes konge’ og genitivsammensetninga «hann var útlagi bæði Dan-a-konungs ok Svía-konungs»³ ‘Han var gjort fredløs av både danskenes og svenskenes konge’. Her kan *danskenes* og *svenskenes konge* bli uttrykt med både substantivfrase og sammensetning. I tillegg er det ikke alltid tydelig om foranstilt attributiv genitiv er en frase eller ei sammensetning i analysen av norrønt språk, jf. *á ungmennis aldri* (Nygaard 1966: 129) og *á ungmennis-aldri* i ONP ‘på ungdoms alder’.

Relatert til genitivsammensetninger og som har opphav i syntaktiske strukturer er sammensetninger med samsvarsbøyning og frasesammen-

2. GrgKon^{II} 1848, Grágás og Kristinna laga þátr, etter ONPs siteringssystem.

3. NjR 175, fra Njáls saga.

setninger. Noen eksempler i norrønt på samsvarsbøyning er *þriðji-dagr* (akk. *þriðja-dag*, dat. *þriðja-degi*, gen. *þriðja-dags*) ‘tredjedag, dvs. tirsdag’, *þriðja-vaka* (oblike kasus *þriðju-vøku*, men også *þriðja-vøku*) ‘Seljumanna-messa’. Frasesammensetningene inkluderer *sjau-konunga-salr* ‘sju-kongers-hall’ eller *þriggja-nátta-fasta* ‘tre-netters-faste’.

Det finnes likevel ulike avvik i sammenhengen mellom genitivsammensetninger og genitivfraser. Noen eksempler er sammenfall av betydning i genitivsammensetninger og tilsvarende stammesammensetning, bruk av genitiv i avledninger eller bruk av *s*-fuge istedenfor den regelmessige genitivendelsen, som kan forklares på ulike måter (Indridason 2000: 195–197). Disse avvikene er viktige for å forklare hvordan *s*-fugen har oppstått, og de blir drøftet i avsnitt 2.2 og seinere i analysen i avsnitt 5.

2.2 Fugen i vestnordiske språk

I de tidligste germanske språka eksisterte det bare stammesammensetninger som inkluderte rota og stammesuffikset:

- (6) a. urnordisk: *wid-u-hu(n)daz* ‘skogshund, dvs. ulv’ (Krause 1971: 113)
- b. gotisk: *wein-a-gard* ‘vingard’, i akk. et. (Miller 2019: 290)

Stammesuffiksene i (6) forsvant i synkopetida før det norrøne språksteget (Conzett 2016: 274), jamfør tilsvarende forledd i norrøne stammesammensetninger:

- (7) a. *við-björn* ‘brunbjörn’
- b. *vín-garðr* ‘vingård’

Når det gjelder genitivsammensetning i germansk, er det tidligste eksempelet det gotiske ordet *baurg-s-waddjus* ‘bymur’ (Strid 2008: 735). Seinere i norrønt blir stammesammensetninger og genitivsammensetninger de vanlige sammensetningsmetodene. Conzett (2016: 274) definerer disse typene som henholdsvis sekundære og primære, og de var i praksis ikke så forskjellige. Noen eksempler med samme forledd er:

- (8) a. *land-folk* ‘landets innbyggere’ (stammesammensetning)
- b. *land-s-dróttinn* ‘jordeier’ (genitivsammensetning med forleddet i gen. et.)

- c. land-a-kaup 'kjøp av jordegods' (genitivsammensetning med forleddet i gen. ft.)

Likevel ser det ut til at det allerede i norrønt forekom sammensetninger med annet materiale enn genitivendelser, som i (9):

- (9) a. elds-sløkking-s-hringing 'ringning for slukning av ild'
- b. frændsemi-s-tala 'utregning av personers innbyrdes slekt-skap'

Her knyttes forledd og etterledd sammen med en *s*-fuge som er forskjellig fra vanlige genitivendelser jf. gen. et./ft. *elds-sløkking-ar/a-* i (9a) og gen. et. *frændsemi-* i (9b). Dette har blitt definert som ei omtolkning fra genitivendelser til en fuges (Fuhrhop og Kürschner 2015: 74). Ser en på eksemplene på tvers av språk, kan det observeres at eksempler som (1d) blir beskrevet som fugesammensetning i moderne norsk, selv om det i norrønt i (8b) eller islandsk (2b) omtales som genitivsammensetninger.

Hovedforskjellen er at i norrønt og islandsk er genitiv en aktiv kasus i et paradigma med åtte kasusformer, fire i entall og fire i flertall (nom., akk., dat., gen.), og en kan se koblinger bl.a. mellom fraser med genitiv og genitivsammensetninger som i (5). Norsk har derimot ikke aktivt morfologisk genitivkasus på samme måte. Såkalt «genitiv-*s*» er ikke en kasusendelse i moderne norsk (det er ikke en bøyningsendelse av substantiv, adjektiv osv.) men settes etter en hel frase for å markere relasjon til en referent i en annen frase, og den uttrykker ikke en setningsleddfunksjon i seg selv, se Faarlund et al. (1997: 19). «Genitiv-*s*» kan derfor analyseres som en klitikon, mens den gamle genitivendelsen bare forekommer i sammensetninger og i faste uttrykk som *til fjells*, *til fots*, *til bords*, se for eksempel Kinn og Kulbrandstad (2023: 169–170).

Det er derfor nyttig å skille mellom ulike fuger basert på opphav. Fugene som tilsvarer de historiske genitivendelsene, bøyningsendelser i paradigmaet, er definert som *paradigmatiske*, mens de som ikke tilsvarer slike endelser, blir omtalt som *ikke-paradigmatiske* (se Petersen og Szczepaniak 2018: 116–117). Det ser også ut til at språk med rik morfologi og produktiv genitiv, som islandsk, beholder paradigmatiske fuger i større grad enn språk med fattigere morfologi, som moderne norsk, hvor fugene for det meste blir omtalt som rene bindeelement (Indridason 2011: 261–263). Terminologien av bindeelement i sammensetninger på tvers

av språk og tidsperiode, som kan brukes for å studere utviklinga av *s*-fugen i vestnordisk, kan oppsummeres slik:

- *Genitivendelser eller genitivfuge*: Forleddet i ei sammensetning er bøydd i genitiv
- *Paradigmatisk fuger*: Sammensetninga har en fuger som tilsvarer en tidligere genitivendelse, men denne kasusforma er ikke lenger aktiv i språket
- *Ikke-paradigmatisk fuger*: Sammensetninga har en fuger som ikke tilsvarer en genitivendelse

Selv om det er en sammenheng mellom prosesser som har å gjøre med tap av genitiv som kasus og utvikling av ikke-paradigmatiske fuger, burde en analysere dem som to ulike prosesser (Petersen og Szczepaniak 2018: 120). Et argument for dette er sammenfall av genitiv- og stammesammensetninger med samme betydning, der de tidligere genitivsammensetninger har blitt utviklet til både fugesammensetninger og stammesammensetninger i færøysk, slik man ser i (10):

- (10) a. dag-løn ‘dagslønn’
 b. dag-s-løn ‘dagslønn’
 c. dag-s-arbeiði ‘dagsarbeidet’

Et annet argument som Petersen og Szczepaniak (2018: 131) nevner for at disse er to ulike prosesser, er at fuger brukes ikke-paradigmatisk som i (11b) i færøysk allerede i en tekst fra 1403, da genitiv var en levende kasus, på samme måte som i dagens språk (11a):

- (11) a. elli-s-heim ‘eldrehjem’
 b. Husavik-s-gods ‘Húsavíks eiendom’

En kan sammenligne (11a) med norrønt *elli-tíð* ‘alderdomstid’, og (11b) kan minne om (9), det vil si ei sammensetning med ikke-paradigmatisk *s*-fuger når genitiv er en levende kasus (jf. gen. et. *víkr* i norrønt⁴ eller gen.

4. Heggstad, Hødnebo og Simensen (2008) nevner også *víkar* som alternativ form av gen. et., men i ONP forekommer bare forma *víkr*, og slik står det også i bl.a. Fritzner (1886–1896), Zoëga (1910) og Cleasby og Vigfusson (1874).

et. *víkar* i færøysk). Dette vil si at «such examples show that the non-paradigmatic linking +s+ appeared very early, even before the genitive was lost» (Petersen og Szczepaniak 2018: 131). I islandsk finner en også ikke-paradigmatiske fuger: *a*, *i*, *u* fra eldre opphav (de finnes også i færøysk) og *s*-fuge, som oppsto seinere (Indridason 2011: 266–269). Indridason nevner noen eksempler på ikke-paradigmatiske *a*-, *i*-, *u*- og *s*-fuger i islandsk og færøysk, se (11) og (12). Likevel ser det ut til at bare *u*- og *s*-fuge forekommer etter substantiv, noe vi presenterer nærmere i avsnitt 4.1:

- (12) a. Islandsk *u*-fuge: *ráð-u-natur* ‘konsulent’
 b. Færøysk *u*-fuge: *sag-u-lað* ‘stativ for saging av ved’
 c. Islandsk *s*-fuge: *hræsni-s-fullur* ‘hyklerisk’

Som før ble nevnt, forsvant genitiv tidlig i norsk og i noen tilfeller ble det generalisert som *-s* i form av suffiks istedenfor en bøyningsendelse (Mørck 2005: 1132–1133), særlig i de norske skriftspråka, mens fenomen som «genitiv-*s*» ikke er vanlig i dialekter (Berg 2015: 26). Generalisering av denne endelsen og tap av genitiv gjør at *s*-fuge forekommer ikke-paradigmatisk flere steder, for eksempel i hunkjønnsst substantiv, slik det er presentert av Remøy (2020: 20) i de to første eksemplene (13a-b), og Leira (1994: 68) i det siste (13c):

- (13) a. *tid-s-rekning*
 b. *mor-s-mål*
 c. *ferd-s-skrivar*

Eksemplene i (13) kan sammenlignes med de tilsvarende genitivformene (et./ft.) av forledda i norrønt: *tíðar/tíða*, *móður/móðra*, *ferðar/ferða* og med sammensetninga *ferd-a-folk* i norsk med paradigmatiske fuger. Eksemplene ser ut til å stå i kontrast med ulike norske talemål, der en finner en god del paradigmatiske fuger, jf. *ferda-folk* (se Remøy 2020). Disse paradigmatiske fugene blir omtalt av Johannessen (2001: 66) når hun snakker om at talemål ikke har bøyingsformer i forledda, men sammensetningsformativ. Noen eksempler fra talemål med paradigmatiske fuger er:

- (14) a. Hol, Hallingdal: *hag-a-gjorde* ‘hagegjerde’
 b. Hardingmål: *naud-ar-høve* ‘nødsfall’
 c. Sunnmørsk: *elv-a-streum* ‘elvestrøm’

Eksempellet i (14a) presenteres av Johannessen (2001: 67) mens (14b-c) er omtalt av Remøy (2020: 35, 70). Alle disse forledda tilsvare paradigmatisk genitivformer historisk, de var altså opprinnelige bøyningssendelser i et diakront perspektiv. De tilsvarende genitivformene i norrønt av forledda i (14) er henholdsvis *haga* (gen. et.), *nauðar* (gen. et.) og *elfar/elfa* (gen. et./ft.). Remøys (2020: 98) konklusjon om *s*-fugen i de norske talemåla er at de i stor grad beholder paradigmatisk fuge i sammensetningene. Ikke-paradigmatisk *s*-fuge finner han bare i følgende eksempler (alle har hunkjønnsord i forleddet):

- (15) a. Sunnmørsk: hand-*s*-rekning
- b. Hardingmål: lekkje-*s*-tunga, advent-*s*-lekkja
- c. Hallingmål: brun-*s*-fjøl 'fremste takbordet på langveggene',
jæis-skuL 'geiteskor', kløv(*s*)-tainæ 'kløvteine'

De tilsvarende paradigmatisk forledda i norrønt, bortsett fra *advent-s-lekkja*, der *advent* er innlånt og *lekkjes-tunga*, som er uregelrett (jf. Remøy 2020: 57) er følgende: *handar/handa* (gen. et/ft.), *brúnar/brúna* (gen. et./ft. av hunkjønns substantivet *brún* 'skarp kant, fremstikkende rand'), *geitar/geita* (gen. et./ft.) og *klyfja* (gen. ft.).

3. Metode og materialinnsamling

3.1. Korpusbeskrivelse

I artikkelen blir norrøne sammensetninger hentet fra ONP-korpuset, og representert i normalisert form etter ONP-standard. Ifølge hjemmesida til ONP (Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab), består korpuset av det norrøne prosaspråket dokumentert fra ca. fem tusen manuskripter, som inkluderer norske manuskripter fra 1150 til 1370, og islandske fra 1150 til 1540, med 65 000 oppslagsord og 840 000 siteringer (data fra 2019). ONP er ment til å være ei ordbok hvor betydninga av ordet blir forklart både på dansk og engelsk. ONP er fortsatt under arbeid.⁵

5. ONPs nettside har, på den andre sida, tilgang til andre digitaliserte ordbøker, bl.a. Fritzner (1886–1896), Zoëga (1910) og Cleasby og Vigfusson (1874). Disse blir også brukt i artikkelen som referanse i tillegg til Heggstad, Hødnebo og Simensen (2008).

Ei omfattende samling av sammensetninger i de sørvestnorske talemåla årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål finnes i vedleggene hos Mascetti (2015: 19–34), og materialet derfra blir brukt til å sammenligne situasjonen i norrønt med disse talemåla. Ordlista fra de ulike talemåla ble i hovedsak hentet av Mascetti fra dialektordbøker (Akselberg 2008, Opedal 2005, Røthe 1994, Guddal 1975). Ord fra Sogn er fra Mascettis eget talemål eller fra hans egen liste: «Der det ikkje står noko (nesten alle ord frå Sogn) tyder det at ordet kunne eg frå før eller brukte ei eiga liste» (Mascetti 2015: 19).

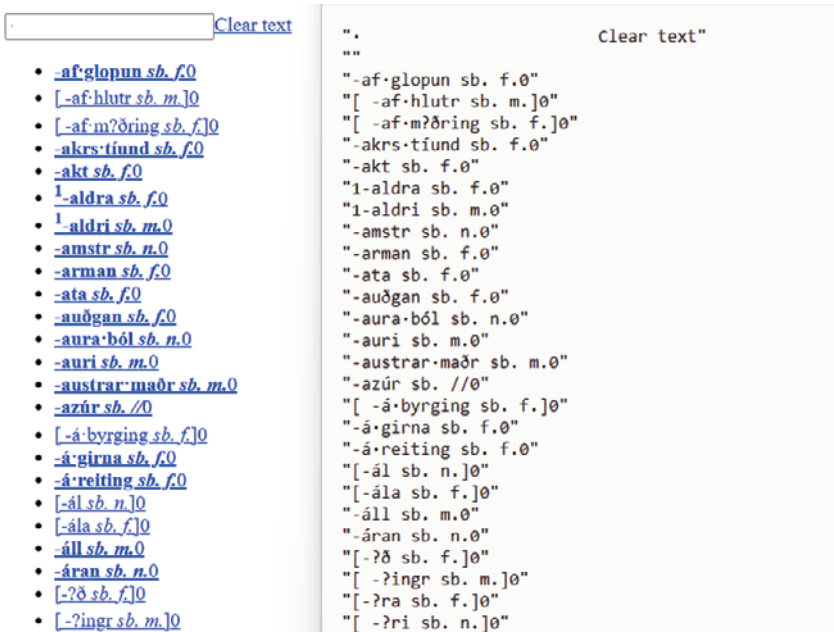
3.2 *Innhenting og organisering av materialet*

Gjennom éi av nettsidene til ONP, kalt *ONP: API* (se litteraturlista), kan en se alle komplekse ord delt i de ulike leddene (stammer, affiks osv.) gjennom tegnet «·». Med et slik søk ble alle de komplekse substantiva i dette formatet lastet ned og konvertert til tabell. En må identifisere forleddet selv fordi det ikke er oppgitt systematisk i databasen fra ONP enda, bare når en søker enkelte ord. I korpuset finnes det sammensatte ord med to til totalt fem ledd. For ord med to ledd er det selvsagt det første leddet som er forleddet, mens det er 10 ord med 5 ledd, og derfor kunne forleddet enkelt identifiseres manuelt. Antall ord med tre og fire ledd er 6431, og det er derfor mye arbeid å gå igjennom alle disse manuelt. Identifisering av forleddet ble derfor automatisert ved hjelp av en algoritme forklart nedenfor.

Først og fremst brukes nettsida til *ONP: API* for å søke på alle forekomster av substantiv i ONP-korpuset. Fordelen med denne nettsida sammenlignet med hovednettsida er at undersøkelser ikke er begrenset til antall ord (og derfor har en tilgang til alle oppslagsord). I tillegg blir komplekse ord delt opp med tegnet «·», som gjør det mye enklere å identifisere forleddet etterpå. Det ser ikke ut å være mulig å bruke nettsida for å laste ned data i form av tabell eller liste. Derfor ble lista lastet ned i html-format på nettleseren og transformert til en tekstfil i csv-format, slik det vises i figur 1.

Etter nedlastinga ble det laget en algoritme i programmeringsspråket Julia (Bezanson et al. 2017) for å rengjøre og organisere dataene i en tabell. Dette inkluderer å separere data i kategoriene oppslagsord, frekvens, estimert forledd, alternativt forledd, antall ledd, ordklasse, kjønn og andre opplysninger, samt fjerne ord med frekvens 0 (dvs. som ikke forekommer i korpuset) og bare velge ord som er komplekse, det vil si de som

hadde tegnet «» i ordet. Det kan automatiseres et ganske godt estimat for de fleste orda. Forleddet blir identifisert ved å prøve å finne mulige etterledd i korpuset og deretter definere de resterende ledd som forledd. I tillegg blir det laget ei liste over prefikser og partikler, presentert i tabell



Figur 1: Eksempel fra ONP-tabell med substantiv i opprinnelig html-format (venstre) og tekstformat (.csv) som blir brukt av algoritmen (høyre).

Avledningsprefiks og partikler	Preposisjoner			
<i>bí</i>	<i>af</i>	<i>hos</i>	<i>ór</i>	<i>undir</i>
<i>for</i>	<i>at</i>	<i>i</i>	<i>til</i>	<i>við</i>
<i>ó</i>	<i>á</i>	<i>með</i>	<i>um</i>	<i>yfir</i>
<i>ør</i>	<i>án</i>	<i>meðal</i>	<i>umhverfis</i>	
<i>van</i>	<i>eftir</i>	<i>miðil</i>	<i>umhverfum</i>	
<i>sam</i>	<i>frá</i>	<i>milli</i>	<i>umkringis</i>	
<i>inn</i>	<i>fyr</i>	<i>millim</i>	<i>umkringum</i>	
<i>ein</i>	<i>fyrir</i>	<i>millum</i>	<i>umbergis</i>	
<i>út</i>	<i>hjá</i>	<i>of</i>	<i>und</i>	

Tabell 1: Partikler og preposisjoner brukt for å oppnå en enklere identifisering av forleddet i sammensetningene

Row	word	first_element	first_element_alt	freq	elements	gender
115	af-hús	af	missing	7	2	n.
116	af-hvarf	af	missing	2	2	n.
117	af-hyrning	af	missing	1	2	f.
118	af-kast	af	missing	1	2	n.
119	af-kaup	af	missing	1	2	n.
120	af-kimi	af	missing	1	2	m.
121	af-kleyfis-orð	af-kleyfis	af	1	3	n.
122	af-kleyfis-sam-stafa	af-kleyfis	missing	1	4	f.
123	af-klof	af	missing	1	2	n.
124	af-krókr	af	missing	1	2	m.
125	af-kváma	af	missing	1	2	f.

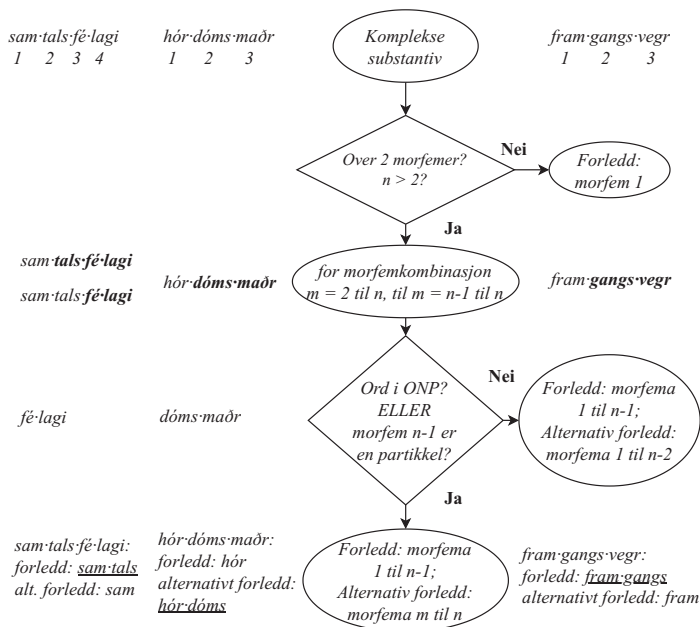
Figur 2: Eksempel på hvordan tabellen med komplekse ord ser ut.

1 som skal hjelpe å identifisere leddgrensene (prefiks må være i starten av orda i for- eller etterleddet i ei sammensetning). Figur 2 viser en del av tabellen som en får ut fra algoritmen.

To kolonner med mulige forledd er valgt siden identifiseringa av forleddet gjøres mekanisk med algoritmen, og det kan finnes tvetydige tilfeller. Algoritmen er representert i figur 3 og inkluderer tre av eksemplene nevnt nedenfor.

I ord som *fram-gangs-vegr* 'vei som fører videre frem' så finner ikke algoritmen ordet **gangsvegr* i substantivlista, og da blir forleddet *fram-gang-s-*. Et annet eksempel er ordet *kirkju-upp-halds-maðr* 'person som vedlikeholder ei kirke', der algoritmen identifiserer både at ordet *upp-halds-maðr* 'person som opprettholder noe' finnes i korpuset, samt at det andre leddet, *upp* 'opp', er en preposisjon og derfor må ordet begynne med det leddet. Da definerer algoritmen *kirkj-u-* som forleddet i denne sammensetninga.

To ekstra eksempler er *föstu-af-brigð* 'fastebrytning' og *sam-tals-fé-lagi* 'person som en fører samtaler med'. For den første sammensetninga identifiserer algoritmen både at *af-brigð* 'brudd' finnes i korpuset som ord, og at preposisjonen *af* 'av' må være i starten av etterleddet. For den andre sammensetninga finner algoritmen ordet *fé-lagi* 'kamerat' i korpuset, og derfor blir forleddet *sam-tal-s-*. Dette systemet er likevel ikke perfekt. I *hór-dóms-maðr* 'utro mann' finner algoritmen ordet *dóms-maðr* 'dommer' i ordlista, og da blir *hór-* forleddet, selv om forleddet skal være *hórdóms-*.



Figur 3: Illustrasjon av algoritmen som automatisk identifiserer forleddet i sammensetningene fra ONP, med tre eksempler.

Derfor er det nødvendig å ha en kolonne med alternative forledd, 'first_element_alt', hvor alle ledd bortsett fra det siste, her *hór·dóm-s-*, blir identifisert av algoritmen.

Selv om listene over sammensetninger ble definert av algoritmen, var det nødvendig å lese nøye igjennom listene for å identifisere de aktuelle sammensetningene.

3.3 Studiet av s-fuge

Som nevnt ovenfor, inneholder ordlista, som kommer ut av algoritmen, alle komplekse substantiv i ONP (avledninger og sammensetninger), men det er bare sammensetninger med substantiv i både for- og etterledd som er del av analysen. Med hensyn til teoriene rundt fugesammensetninger presentert tidligere med eksempler, og med tanke på å analysere ulike språk gjennom tida, kan sammensetninger med substantiv i både for- og etterledd grafisk representeres som N-bøyningsendelse/fuge-N. Da blir *råd-s-kona* 'husholderske' og *råd-u-neyti* 'rådgivere, råd, rådgiv-

ning' representert på lignende måte, selv om bindelementet er en bøyningsendelse (gen. et. *ráðs*) eller en fuge (ikke-paradigmatisk *u*-fuge, *ráð-u*-), og da snakkes det henholdsvis om genitivsammensetninger og fugesammensetninger.⁶ Nedenfor i avsnitt 4 blir det spesifisert, når det er relevant, om de ulike grammatiske og semantiske forhold, og opphavet til de analyserte fugene.

For å analysere *s*-fugen i norrønt kan det tas utgangspunkt i Iversen (1972: 166) som identifiserer *s*-fuge i hunkjønns substantiv som ender på *-semi* (samme endelse i entall). Denne ordtypen tilhører en bøyningsklasse av hunkjønns substantiv som ender på avledningssuffikset *-i* i hele entallet (*gláðr* 'glad' > *gleði* 'glede', med *i*-omlyd), uten bøyningsendelse i entall (Haugen 2006: 134). Denne klassen kaller Haugen for *i*-klasse av svake hunkjønns substantiv (ibid.). En finner *s*-fuge i denne klassen seinere i færøysk og islandsk, f.eks. *elli-s-heim* 'eldrehjem' (færøysk) og *hræsni-s-fullur* 'hyklerisk' (islandsk). Det kan kanskje finnes flere eksempler i det norrøne materialet dersom det studeres nøye. ONP oppgir 714 slike substantiv.

For å finne ikke-paradigmatisk *s*-fuge når ord i denne klassen er i forleddet, finner algoritmen kombinasjonen ord + *s* i korpuset (f.eks. *ógleði* 'tristhet' + *s*). Dette gir 106 sammensetninger med mulig *s*-fuge i denne klassen. Deretter må en fjerne tilfeller der forleddet er et homonymt intetkjønnsord med ei anna betydning, jf. homonymene *lýsi* n. 'belysningsmateriale, olje, tran' og *lýsi* f. 'lys, skin, glans' i ordet *lýsi-s-fat* 'kar som inneholder tran' (genitivsammensetning).⁷ Sammensetninger som har ord som inkluderer *fátøki* 'fattigdom' i forleddet burde også utelukkes, fordi de nesten alltid er intetkjønnsord (43 forekomster), mens de bare en gang opptrer som hunkjønn i korpuset. Etter å ha fjernet fra listen de orda der forleddet inkluderer et homonymt intetkjønns substantiv med en annen betydning som inngår i forleddet, og ord som har *fátøki* i forleddet, går en fra 106 til 87 N+N sammensetninger som grunnlag. Dette kommer vi tilbake i diskusjonen i avsnittet 5.2.2.

For resten av materialet kan det finnes par av sammensetninger med paradigmatisk genitiv (se på hele lista av endelser i neste avsnitt), og *s*-

6. Når forleddet er ei bøydd form, inkluderer det ulike fonologiske og morfologiske endringer i tillegg til selve bøyningsendelsen.

7. Ord der både homonymer, hunkjønn og intetkjønn har delvis den samme betydninga, er derimot inkludert i analysegrunnlaget.

fuge i samme posisjon, slik Seip har vist med sammensetninger med *s*-fuge der ordet har genitiv på *-ar* (1955: 208). Andre relevante resultater blir også identifisert ved å se på alle forledd som ender på *-s* for å forsikre at en ikke hopper over dem. Alle funn av *s*-fuge i norrønt blir tidfestet med de tidligste forekomstene basert på alder på manuskriptet oppgitt i ONP. Deretter blir de grammatiske strukturene med *s*-fuge som finnes i forleddet (røtter, avledninger, sammensetninger osv.) analysert.

Sammensetningene i de sørvestnorske talemåla årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål blir analysert hovedsakelig med grunnlag i analysen fra Mascetti og klassifisert etter type fuge. Deretter blir tendensene av fugesammensetninger, særlig av *s*-fugen, i disse talemåla sammenlignet med hovedresultatene fra de norrøne sammensetningene. Til slutt ble funnene i materialet evaluert med tanke på hvordan de samsvarer med de ulike teoriene om *s*-fugens funksjon og tendenser i avsnitt 5.

4. Funn i norrøne sammensetninger sammenlignet med sørvestnorske talemål

4.1 *Stammesammensetninger og genitivsammensetninger*

Som nevnt i avsnittet 2.2 ovenfor, var stamme- og genitivsammensetninger vanlige i N+N-sammensetninger i norrønt. I kategorien stammesammensetninger kan det nevnes noen eksempler av sterke substantiv i forleddet for alle kjønn funnet i ONP: *gest-gjafi* 'gjestfri mann' (m.), *jarð-hús*⁸ 'kjeller' (f.), *ráð-maðr* 'rådmann' (n.), og svake substantiv i forledd for alle kjønn: *bog-maðr* 'bueskytter' (m.), *sag-orð* 'utsagn' (f.), *aug-lit* 'øyeyesyn' (n.). I kategorien genitivsammensetninger finnes det en stor variasjon med mange ulike genitivfuger, avhengig av bøyingsklasser. I tabell 2 (neste side) vises alle mulige genitivfuger i genitivsammensetninger tatt fra undersøkelsen av N+N sammensetninger i ONP, med klassefordeling basert på Haugen (2006). Denne samling av genitivfuger skal hjelpe til å sammenlikne dem med fugene i talemåla presentert i avsnitt 4.3 og i analysen i avsnitt 5.

8. Merk at stammene i forledd ikke pleier å ha *u*-omlyd, jf. nom. et. *jprð*.

Tabell 2: Ulike genitivfuger som finnes i ONP.

Genitivfuge	Eksempel på mulige bøyningsklasser. Kjønnsmarkering viser til forleddet.
-s-	Genitiv entall sterke hankjønn (<i>a</i> -klasse, noen substantiv i <i>i</i> -klasse og <i>r</i> -klasse) og intetkjønn (nullklasse): <i>råd-s-kona</i> ‘husholderske’ (n.), <i>konung-s-barn</i> ‘kongebarn’ (m.).
-ar-	Genitiv entall noen sterke hankjønns- (noen substantiv i <i>i</i> -klasse og <i>r</i> -klasse, <i>u</i> -klasse) og hunkjønnsst substantiv: <i>fót-ar-sár</i> ‘fotsår’ (m.), <i>geit-ar-horn</i> ‘geitehorn’ (f.).
-r-	Genitiv entall noen sterke hunkjønnsst substantiv (<i>r</i> -klasse): <i>ký-r-auga</i> ‘kuøye’, <i>nét-r-elding</i> ‘daggry’.
-na-	Genitiv flertall av noen svake hunkjønns- (<i>ur</i> -klasse) og intetkjønnsst substantiv (<i>u</i> -klasse): <i>aug-na-blik</i> ‘øyeblikk’ (n.), <i>sag-na-maðr</i> ‘historieskriver’ (f.).
-a-	Genitiv flertall av alle sterke substantiv, svake hankjønnsst substantiv (<i>a</i> -klasse) og noen svake hunkjønnsst substantiv (<i>ur</i> -klasse). <i>råd-a-hagr</i> ‘livsstilling, livsvilkår’ (st. n.), <i>geit-a-hús</i> ‘geitehus’ (st. f.).
-u-	Genitiv entall svake hunkjønnsst substantiv fra <i>ur</i> -klasse: <i>kon-u-hár</i> ‘kvinnehår’, <i>stjörn-u-ljós</i> ‘stjernelys’.
-ur-	Genitiv entall slektsord fra <i>r</i> -klasse (han- og hunkjønn): <i>fðð-ur-arfr</i> ‘farsarv’ (m.), <i>syst-ur-barn</i> ‘søsterbarn’ (f.).

4.2 Fugesammensetninger

Fugesammensetninger forekommer relativt sjelden i materialet, og de er i mange tilfeller ikke til stede i forledd med andre ordklasser som ikke er substantiv.⁹ Ei oppsummering vises i tabell 3.

Siden *u*-fugen ser ut til å være gammel og ikke produktiv, skal analysen basere seg på *s*-fugen. Vi skal se på ulike forekomster av *s*-fugen avhengig av type substantiv i de neste avsnitt.

4.2.1 Svake hunkjønnsord av *i*-klasse

For denne klassen med ikke-paradigmatisk *s*-fuge i forleddet finnes det flere typer strukturer i forleddet. I dette avsnittet blir det nevnt noen eksempler, men en kan finne hele lista i vedlegg 2. Avledninger med avled-

9. Dette gjelder *a*-fuge og *i*-fuge. *A*-fuge ser ut til å forekomme med adjektiv i forleddet, for eksempel i *létt-a-sótt* ‘veer’. *I*-fuge forekommer etter røtter av svake verb av *døma*-klasse (urnordisk *-ija*) som i *eld-i-viðr* ‘brenneved’, og ord med forleddet *vill-i-* (Iversen 1972: 166), fra adjektivet *villr* ‘villfarende’ som i *vill-i-eldr* ‘uutslukkelig ild’.

Tabell 3: Fugeelement som kan finnes i ONP.

Fuge	Eksempel på mulige bøyningsklasser
-s-	<i>elds-slökking-s-hringing</i> 'ringning for slukning av ild' (gen. et./ft. <i>elds-slökking-ar/a</i>), <i>skrifta-fjóð-ur-s-embætti</i> 'skriftefærtjeneste' (gen. <i>skrifta-fjóð-ur</i>), <i>ógleði-s-klæði</i> 'tristhetskler'.
-u-	<i>ráð-u-neyti</i> 'rådgivers stilling' (gen. et./ft. <i>ráð-s/a</i>), <i>mæt-u-nautr</i> 'noen en har mat med' (gen. et./ft. <i>mat-ar/a</i>). Forleddet er oftest et sterkt hankjønns- eller intetkjønns substantiv. ¹⁰

ningssuffikset *-semi* er de vanligste, og en finner bl.a. *s*-fuge i *fránd-semi-s-tala* (15, tidligst c1250), 'utregning av personers innbyrdes slektskap' og *mein-semi-s-mátt* (1, c1360–1380) 'makt, evne til å skade'.¹¹ Avledninger med avledningsprefiks finnes derimot i orda *ógleði-s-klæði* (2, tidligst 1275) 'tristhetskler' og *fjól-kynngi-s-bók* (2, tidligst c1200–1225) 'trolldomsbok'. Det forekommer også sammensetninger i forledd: *sild-fiski-s-leyfi* (1, c1375–1400) 'tillatelse for å fiske sild' og *góð-fýsi-s-andi* (2, tidligst c1325–1375) 'ånd som er full av godvilje'. Det finnes bare én forekomst av rot (pluss *i*-endelsen), nemlig *reiði-s-verk* (3, tidligst c1350–1365) 'vredegjerning'.¹² Likevel finnes det alltid genitivattributt *guðs* foranstilt i alle de tre forekomstene, slik at det kunne tolkes som at forleddet faktisk er ei sammensetning: *guðs reiði-s-verk* 'Guds vredegjerning' blir da tolket som *guðs-reiði-s-verk* 'gudsvredegjerning'. I ett av tilfellene analyserer ONP frasen som ei sammensetning: *guðs-reiði-s-verk* 'gudsvredegjerning' (1, c1300). Dette kan kanskje skyldes at ordboka ikke ennå er helt fullført.

Lånordet *kurteisi* (samme bøyningsklasse) 'ridderlighet, høvisk adferd' finnes også med *s*-fugen, se *kurteisi-s-maðr* (2, c1275–1300) 'ridderlig mann'.

10. Dette har blitt foreslått som en gammel instrumentalendelse, jf. § 361, Anm. 3 i Noreen (1923), en kasus som ikke lenger finnes i norrønt, men fantes i gammelsaksisk og gammelhøytysk med endelse -o og -u (Robinson 1992).

11. I parentes kommer frekvensen av ordet i korpuset og året til den tidligste forekomsten på manuskriptet oppgitt i ONP.

12. Det finnes et ekstra tilfelle med rot + *i*-endelsen i substantiva som har intetkjønns-homonymer med samme betydning, nemlig orda som har *kléki* 'vanære, skam' i forleddet (altså *kléki-s*).

4.2.2 Svake hankjønnsst substantiv

S-fuge forekommer i svake hankjønnsst substantiv som er avledet med suffiksene *-ingi*, men bare med forekomster med *hǫfðingi* 'høvding' (gen. et. og ft. *hǫfðingja*) og *-andi* (gen. *-anda*). Med ordet *hǫfðingi* i forleddet finnes det eksempler som *hǫfðing-(s)-skapr* (62, tidligst forekomst med s-fuge c1200) 'høvdingsskap', *hǫfðing-s-bragð* (1, c1387–1395) 'høvdingshandling' eller *hǫfðing-s-maðr* (3, tidligst c1475–1500) 'høvdingsmann'.

Eksempler med svake substantiv som slutter på *-andi*, inkluderer *sagand-s-orð* (1, 1314, NO) 'utsagn', *segjand-s-saga* (2, tidligst c1250–1300) 'folkesnakk', *sjánd-s-váttir* (1, c1325–1350) 'øyevitne', *fjánd-s-maðr* (1, c1320) 'fiende' og *fjánd-s-boð* (1, c1350) 'tilbud som en uvenn gjør for å skade en'.¹³

4.2.3 Handlingssubstantiv avledet av verb med suffiks *-(n)ing*

I denne klassen forekommer det bare tre tilfeller, *elds-slókking-s-hringing* (1, c1320–1330) 'ringning for slukning av ild', *bann-setning-s-pína* (1, 1328) 'straff i form av bannlysning/ekskommunikasjon' og *út-setning-s-pína* (2, tidligst 1328) 'straff med utelukkelse'.

4.2.4 Slechtsord

Med slechtsord finnes det bare to eksempler i samme dokument (et islandsk diplom fra 1479). Disse har genitivfuge pluss s-fuge: *skrifta-føð-ur-s-embátti* (1, 1479) 'skriftefarstjeneste' og *skrifta-føð-ur-s-geymsla* (1, 1479) 'skriftefarstvaretekt'. Til tross for å være veldig få eksempler, så eksisterte dette fenomenet i svenske runeinnskrifter allerede i vikingtida. Noen eksempler er **faþurs**×**faþur**, normalisert runesvensk *fað-ur-s-faður* (Sö 195, datert mellom åra 725–1100) 'farfar' eller **faþurs:broþur**, normalisert runesvensk *fað-ur-s-broður* (Sö 204, også datert i perioden 725–1100) 'farbror'.¹⁴ Tidlig slechtskapsord med genitiv som *-s* er også nevnte bl.a. av Noréen (1923) i §420. I ONP finner man for eksempel varianter som *fodvrs* eller *favdurs* i ulike manuskripter for normalisert *føður* (gen.

13. Fra denne gruppa forekommer også s-fugen i avledninger, som *fjánd-s-ligr* (6, c1340) 'djevlesk'.

14. Runeinnskrifter blir registrert med koder basert på region hvor de er funnet (Sö = Södermanland, Sverige) og et spesifikt tall (Riksantikvarieämbetet 2020).

et. av *faðir* ‘far’). Man kunne derfor argumentere for at *s*-fugen i slektskapsord også kan betraktes som paradigmatisk i disse tilfellene.

4.2.5 Andre forekomster

Andre steder der det finnes *s*-fuge, er når forleddet har et hankjønnsord med gen. et. *-ar*, slik for eksempel Seip har observert (1955: 208). Et eksempel er ordet *á-burðr* i forleddet (genitiv *á-burðar*), som består av en stamme med avledningsprefiks. En ser *s*-fuge med dette forleddet i bl.a. *á-burð-s-klæði* (1, c1300–1325) ‘praktfulle klær’ og *á-burð-s-maðr* (1, c1300) ‘fremtredende person’. Et annet forledd som har *-ar* i gen. et., denne gangen ei avledning med suffiks, er *hjú-skapr* ‘ekteskap’ (gen. et. *hjú-skapar*), med flere sammensetninger med *-s*, som *hjú-skap-s-fé-lagi* (1, c1270) ‘ektefelle’, eller *hjú-skap-s-band* (3, tidligst c1275) ‘ekteskapelig forbindelse’. Et annet ord med *s*-fuge er *hjálp-s-maðr* (6, c1220) ‘hjelper, frelser’ og *hjálp-s-kona* (1, c1720–1730 fra en tekst i *Diplomatarium Islandicum* med dato fra 1524) ‘kvinnelig hjelper, frelser’, der hunkjønnsordet *hjálp* ‘hjelp’ er trulig i forleddet, selv om et intetkjønns substantiv *hjálp* med samme betydelse forekommer én gang i en islandsk tekst fra 1443.

4.2.6 Oppsummeringstabell av *s*-fuge i norrønt

Som en oppsummering framstiller tabell 4 eksempler på ulike typer forledd med *s*-fuge i norrønt.

Tabell 4: Oversikt over *s*-fugesammensetninger i forskjellige kategorier funnet i ONP for norrønt.

Sv. hunkjønns subst. av <i>i</i> -klasse (87 ord)	Sv. hankjønns subst. (9 ord)	Handlings- substantiv av verb (3 ord)	Slektsord (2 ord)	Andre forekomster (7 ord)
<i>frændsemi-s-tala</i>	<i>hofðing-s-bragð</i>	<i>bann:setning-s-pína</i>	<i>skrifta:fjð-ur-s-embætti</i>	<i>á-burð-s-klæði</i>
<i>ó-gleði-s-klæði</i>	<i>hofðing-s-maðr</i>	<i>út-setning-s-pína</i>	<i>skrifta:fjð-ur-s-geymsla</i>	<i>á-burð-s-maðr</i>
<i>sild-fiski-s-leyfi</i>	<i>sagand-s-orð</i>	<i>elds-slökking-s-hringing</i>		<i>hjú-skap-s-fé-lagi</i>
<i>fjöl-kynngi-s-bók</i>	<i>fjánd-s-maðr</i>			<i>hjú-skap-s-band</i>
<i>kurteisi-s-maðr</i>	<i>segjand-s-saga</i>			<i>hjú-skap-s-hand-sal</i>

4.3 Fugesammensetninger i talemåla årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål

Sørvestnorsk eller sørvestlandsk er ei undergruppe av vestnorsk som dekker områdene fra og med Indre Sogn til Vest-Agder (Sandøy 1996: 183). Slik Sandøy framstiller de ulike dialektområdene, skiller disse talemåla seg fra andre norske varieteter i at de ikke har jamvekt (tostavet ord med korte stavelser i norrønt av type kort vokal + kort konsonant hadde i en periode samme trykk på begge stavelser), apokope (bortfall av endelsesvokaler) eller vokalreduksjon (sammenfall av trykklette vokaler til samme lyd, f.eks. [ə]) (ibid.).

Talemåla i dette området er av spesiell interesse på grunn av koblinga med de andre vestnordiske språka. I høg mellomalderen, særlig mellom 1100–1300 fantes det et tett forhold mellom Norge og vesthavsøyene. Dette forholdet var ikke bare et språklig, skriftlig og litterært felleskap mellom Norge og Island (Haugen 2006: 17), men også kulturelt, politisk og økonomisk, se for eksempel Helle (1964: 87–94). Etter mellomalderen var det en del kontakt mellom de tre vestnordiske språka, og noen av utviklingstrekkene som påvirket sørvestnorsk, islandsk og færøysk etter 1350, er felles for alle tre (Sandøy 2011: 31–32). Slik Sandøy (2011: 34) eksemplifiserer, kan en argumentere for at folk kunne forstå hverandre innbyrdes dersom disse tre talemåla ble brukt så seint som i år 1500. Derfor er det interessant å analysere fugesammensetninger i disse norske talemåla sammenlignet med norrønt, og eventuelt se om en finner forskjeller med situasjonen i de offisielle skriftspråka bokmål og nynorsk.

Noen generelle egenskaper som deles av sørvestnorsk, islandsk og færøysk er følgende (Sandøy 2011: 173–176):

- Differensiering (uttaleforskjellen mellom to nærliggende fonem blir gjort større): /rɪ/, /rɲ/, /fɲ/ > /dl/, /dn/, /pn/
- Segmentering (ett fonem blir til to): /l:/ > /dl/, /n:/ > /dn/
- Diftongering (lange vokaler blir til diftonger): for eksempel /a:/ > /au/ eller /o:/ > /ou/

For å forklare de ulike fugene som man finner i fugesammensetninger i sørvestnorsk er det viktig å se på visse fonologiske trekk som påvirker hvordan fugene ser ut i disse talemåla.

Først og fremst er sørvestnorsk kategorisert som *a*-mål, det vil si at trykklett *-a* i infinitivendelser, svake hunkjønnsord, adverb osv. blir be-

holdt: *å kasta, ei visa, heima* osv. (Skjekkeland 1997: 224). Ser man nærmere på trykklette vokaler, ble det nevnt ovenfor at Sandøy klassifiserte sørvestnorsk som et talemål uten vokalreduksjon. Dette stemmer generelt for *a* i trykklett stavelse. Eldre *i* (*e*) og *u* (*o*) er redusert til *e* i de fleste talemål, som i *skåler* < *skáilir* og *viser* < *visur* (Skjekkeland 1997: 73). Et fenomen i moderne vestnordisk relevant for fuger er innskuddsvokal mellom konsonant og *r*-endelser (også *-l* og sjeldnere *-n*). Denne vokalen var oftest *e*, som i *føtter* < *fótr*, men også *u* i Hardanger og Voss (Skjekkeland 1997: 84–86), slik det er i islandsk og færøysk. Et siste trekk som er relevant er bortfall av *-r* i utlyd, for eksempel i ubestemt form flertall av substantiv (f.eks. *fleire hesta(r)*), som er vanlig i sørvestnorsk selv om Indre Hardanger og Ryfylke beholder *r*-lyden (Skjekkeland 1997: 225).

Alle disse tre trekka viser utviklinga fra de ulike genitiv- og ikke-paradigmatiske fuger i norrønt presentert i avsnitt 4.1 og 4.2 til de fire fugene som Mascetti (2015: 4) identifiserer i N+N-sammensetninger i talemåla fra Årdal, Voss, Hardanger og Kvinnherad:

- *-a(r)-* fra norrønt *-a-* og *-ar-*
- *-e-/(-u-)* fra norrønt *-u-*, *-(u)r-*
- *-na-* (også *-ne-* og *-e-*) fra norrønt *-na-*
- *-s-* fra norrønt *-s-*

Slik det ble presentert i avsnitt 3, blir Mascettis liste av fugesammensetninger med disse fire fugene ovenfor brukt som grunnlag i analysen i avsnitt 5.

4.3.1 Generell utvikling av fugene i talemåla fra norrønt

Dialektorda samlet av Mascetti, varierer litt fra dialekt til dialekt. Derfor vil ordformene som er presentert i dette avsnittet, følge de etymologiske formene som også Mascetti bruker i si oppgave. Mascetti følger strukturen i sammensetninger slik Leira (1994) beskriver dem, dvs. at sammensetninger blir beskrevet som leksikaliserte og som fugesammensetninger dersom fugen ikke tilsvare en synkron bøyningsendelse. På den andre sida antas det at forleddet er bøydd dersom forma tilsvare ei synkron bøyningsform.

For den første fugen, *-a(r)-*, identifiserer Mascetti (2015: 15) noen tilfeller der forleddet er leksikalisert (tilsvare ikke ei synkron bøyningsform i det gitte talemålet), og derfor er disse bindeelementene tolket som

rene fuger. Dette er tilfellet i *jard-ar-ferd* 'likferd', *fot-a-blad* 'fotblad' eller *bærj-a-skog* 'bærskog'. Forledda tilsvarende formene i norrønt *jarð-ar-* (gen. et. st. f.), *fót-a-* (gen. ft. st. m.), *berj-a-* (gen. ft. st. n. med *j*-innskudd). I tillegg faller denne fugen i noen tilfeller sammen med forma ubestemt flertall, som i *vetr-a-dag* 'vinterdag' eller *veg-a-kant* 'veikant'. Derfor kan denne fugen bli tolket som en bøyningsendelse etter analysen av Leira (1994), slik Mascetti (2015: 15) påpeker. I norrønt har forledda henholdsvis formene *vetr-a-* (gen. ft. st. m.) og *veg-a-* (gen. ft. st. m.).

Fugen *-e-/(-u-)* blir ei redusert og leksikalisert form av eldre genitivformer, f.eks. *gryt-e-hodda* 'grytehandtak', *mjólk-e-kolla* 'gammelt mjølkspann'. Som de tilsvarende norrøne forledda viser, rommer denne fugen flere norrøne paradigmatiske fuger (i eksemplene *-u-*, *-r-* > *-e-*): *grýt-u-* (gen. et. sv. f.), *mjólk-r-* (gen. et. st. f.).

Til slutt blir fugen *-na-* (*-ne-* og *-e-*) ei leksikalisert (og ofte redusert) form av eldre genitivformer: *aug-na-brun* 'øynebrun' eller *aug-na-pål* 'brukt nedsettende om personer: en liten, verdiløs torskefisk'. Forleddet i norrønt har forma *aug-na-* (gen. ft. sv. n.).

S-fugen finnes som paradigmatisk fuge, i ord som hadde *s*-genitiv i norrønt, som i *prest-s-garden* 'prestegarden' eller *dag-s-brun* 'dagsrand'. Forleddet i norrønt for disse to orda er *prest-s-* (gen. et. m.) og *dag-s-* (gen. et. m.). I tillegg forekommer *s*-fuge i komplekse ord, som i *utdanning-s-nivå* eller *halvår-s-møte* (der de norrøne paradigmatiske genitivendelsene av det siste elementet i forleddet er henholdsvis *-ing-ar-* (gen. et. st. f.), *ár-s-* (gen. et. st. n.). Merk likevel at disse eksemplene ikke finnes i selve lista med sammensetninger i Mascetti (2015: 19-34), men nevnes i oppgava (2015: 4). I få tilfeller finnes eksempler der *s*-fugen kommer i tillegg etter paradigmatisk genitiv, som i *naud-ar-s-vår* 'sein vår' eller *sjaund-ar-s-ferd* 'likferd', der forleddet i norrønt ville vært *naud-ar-* (gen. et. st. f.), *sjaund-ar-* (gen. et. st. f.). Ord med dobbel genitivendelse *-ar-s* er observert i norske tekster fra den første halvdel av 1300-tallet, for eksempel *fridars* eller *vinars*, fra *fridr* (gen. et. *fridar*) 'fred' og *vinr* (gen. et. *vinar*) 'venn' (Seip 1955: 307). I tillegg finner man slektskapsord med endelse *-ur-s* for norrønt og runesvensk som omtalt ovenfor i avsnitt 4.2.4.

4.3.2 S-fugen og komplekse forledd i talemåla

Som det vises i eksemplene, er ikke-paradigmatisk *s*-fuge begrenset til komplekse strukturer som i eksempelet *utdanning-s-nivå*, slik det allerede var i norrønt, samt etter paradigmatisk genitiv i enkle forledd som er røt-

ter, som i *naud-ar-s-vår* 'sein vår' (dette observeres utelukkende i sammensetninger fra Hardanger).

Det er ikke mange eksempler i Mascettis liste av ikke-paradigmatisk *s*-fuge, men dersom en leter i ulike samlinger av ord og uttrykk, så dukker det opp flere slike. For vossamål kan en bruke Røthes (1994) samling. Der finnes *masting-s-gryta* 'matlagingsgryte' som eksempel på ikke-paradigmatisk *s*-fuge, og da også i et forledd som er ei avledning med suffikset *-ing*. For hardingmålet kan en finne andre eksempler i Opedal (2005). Noen tilfeller av ikke-paradigmatisk *s*-fuge er *matgjerd-s-gryte* 'gryte til å koke mat i' eller *avseiing-s-leist* 'sjonaleist (en type sokk) med svart tå', der forleddet i det første tilfellet er ei sammensetning og i det andre ei avledning med suffikset *-ing*, begge hunkjønnsord med paradigmatisk genitiv *-ar*.

Ser en på andre sammensetninger med komplekst forledd i disse talemåla, så finnes det i mange tilfeller paradigmatisk fuge. Et eksempel fra Mascetti er *olbog-a-støyt* 'enkemannsstøt'. Andre eksempler fra vossamål kan være *yvegang-s-kviga* 'kvige som er 3 år når hun kalver første gang' eller *spyting-a-klave* 'ring av stålstreng eller messing festet i klærne på bringa'. Fra Hardanger kan det nevnes eksempler som *husmann-s-bruk* 'noen stor husmannsplass' eller *sengkon-e-graut* 'barselsgrøt'. Her minner disse talemåla mer om færøysk enn standard norsk skriftspråk når det gjelder bruk av paradigmatisk fuge, selv om de ikke-paradigmatiske også forekommer.

5. Analyse

5.1 Typer bindeelement og funn av *s*-fugen i norrøne N+N-sammensetninger

For å svare på forskningsspørsmål 1: *Hva slags bindeelement av alle slag kan en finne i norrøne N+N-sammensetninger?*, kan en se på funnene i avsnitt 4. Funnene i norrønt peker på at genitivendelsene *-s-*, *-ar-*, *-r-*, *-na-*, *-a-*, *-ur-* og *-u-* forekommer i sammensetninger, mens en finner to ikke-paradigmatiske fuger i N+N-sammensetninger: *-u-* og *-s-*.

Funnene av *s*-fuge i norrønt svarer på forskningsspørsmål nummer 2: *Hvor tidlig, hvor ofte, og i hvilke strukturer kan en finne s-fugen i norrøne N+N-sammensetninger?* En kan identifisere flere forledd med *s*-fuge i norrønt. Likevel er ikke-paradigmatisk *s*-fuge ikke veldig utbredt, med totalt 106 oppslagsord av 41.676 substantiv eller 34.150 komplekse sub-

stantiv (avledninger og sammensetninger) i ONP. *S*-fuge i norrønt forekommer hyppigst med svake hunkjønnsord av *i*-klasse (87 ord, 49 uten mulig intetkjønnsomonym). De andre tilfellene inkluderer noen svake hankjønns substantiv (9 ord), handlingssubstantiv avledet av verb med suffiks *-(n)ing* (3 ord), to leksemer med *skrifta-føð-ur-s-* som forledd (2 ord) og noen sterke hankjønnsord som har gen. et. på *-ar* (5 ord) og ei rot fra et hunkjønns substantiv (2 ord). Forekomstene er godt fordelt over hele perioden som korpuset dekker, med forekomster fra 1200 til slutten av 1400-tallet og med en del *hapaxer* (ord med én forekomst). Når det gjelder mulige strukturer, kan en se *s*-fuge etter germanske suffiks, som i *elds-sløkking-s-hringing* 'ringning for slukning av ild' eller *hjú-skap-s-band* 'ekteskapelig forbindelse'. På lignende måte oppstår *s*-fugen i nesten alle tilfeller av komplekse ord, enten med forledd med avledningssuffiks, *ó-gleði-s-klæði* 'tristhetskler', med avledningssuffiks *segjand-s-saga* 'folkesnakk' eller ei sammensetning i forledd, som i *sild-fiski-s-leyfi* 'tillatelse til å fiske sild'. Det finnes også lånordet *kurteisi* (sv. f. av *i*-klassen) 'ridderlighet' med *s*-fuge, som i *kurteisi-s-maðr* 'ridderlig mann'. I tillegg er det ett tilfelle med rot + ikke-paradigmatisk fuge, nemlig *hjalp-s-maðr* og *hjalp-s-kona* 'helper, frelser', der forleddet kan være fra *hjólþ* (st.f. gen. et. *hjalpar*) 'hjelp', selv om det finnes et uvanlig intetkjønns substantiv *hjalp* i korpuset med samme betydning.

Til tross for disse få tilfellene av paradigmatisk *s*-fuge, ser en i norrønt et ganske robust system med paradigmatisk genitiv som forledd i resten av sammensetningene som ikke er stammesammensetninger.

5.2 Funksjon av *s*-fugen i norrønt og sørvestnorske talemål

For å svare på forskningsspørsmål 3: *Hvordan kan en best beskrive forekomster av s-fugen i norrønt og sørvestnorsk?*, trenger man først å se på ulike teorier om funksjon og tendenser av ikke-paradigmatiske fuger, presentert i avsnitt 5.2.1 nedenfor. Deretter blir det analysert hvordan resultatene av *s*-fuge skildret i avsnitt 4 passer med disse teoriene, i både norrønt (avsnitt 5.2.2) og årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål (avsnitt 5.2.3).

5.2.1 Funksjon og tendenser av ikke-paradigmatiske fuger

En ser at genitivendelser spiller en rolle i orddanning når de brukes i forleddet for å danne sammensetninger. Som presentert i 2.1, kan denne måten å danne sammensetninger på komme fra bøyning, som foreslått

av Booij (1993), eller fra syntaksen, slik det er foreslått av Indridason (2000).

Med tida blir disse endelsene som følger bøyningsparadigmer, endret til ikke-paradigmatiske fuger, bl.a. *s*-fugen, til og med når genitiv står sterkt i språket. Denne prosessen kan være ei form for avgrammatikalisering, som bl.a. er presentert av Norde (2009). Blant ulike typer avgrammatikalisering passer ikke-paradigmatiske fuger innen *deinflectionalization*, der bøyningsendelser får nye funksjoner: «Deinflectionalization is a composite change whereby an inflectional affix in a specific linguistic context gains a new function, while shifting to a less bound morpheme type» (Norde 2009: 152).

Dette kan forklare hvorfor ikke-paradigmatiske fuger oppstår ved at genitivendelsen *-s* går over til forledd i sammensetninger som aldri har hatt denne bøyningsendelsen, som for eksempel i hunkjønns substantiv i (9). Nübling og Szczepaniak (2013) har studert den komplekse historiske utviklinga av fugeelement i tyske sammensetninger med ulike eldre og nyere endelser som blir omtolket som bindelement, jf. eksemplene i (16):

- (16) a. Tag-e-buch ‘dagbok’
b. Verkauf-s-gespräch ‘salgssamtale’

Sammensetningene inkluderer ganske gamle og ikke-produktive bindeelement, som i (16a), samt nyere og produktive bindeelement, som *s*-fugen i (16b). De konkluderer med at *s*-fugen i tysk, som er forskjellig fra den opphavelige genitivendelsen *-es*, som i *Mannes*, gen. et. av *Mann* ‘mann’, ikke helt følger en avgrammatikaliseringsprosess (Nübling og Szczepaniak 2013: 85–86). De argumenterer for at selv om tidligere bøyningsendelse ikke indikerer bøyning lenger, så utfyller produktive fuger, som *s*-fuge i (16b), en funksjon som allerede eksisterte, dvs. som bindeelement i sammensetninger. De eldre, uproduktive fugene er tidligere genitivfuger, men også stammesuffikset *-e-* som man ser i (16a) (Nübling og Szczepaniak 2013: 68–69). Denne siste tilsvarer stammesuffikset fra urnordisk og gotisk som har blitt omtalt ovenfor i eksempel (6).

De ser også at deler av denne prosessen minner om grammatikalisering (Nübling og Szczepaniak 2013: 86), men utviklinga av *s*-fugen kan neppe være grammatikalisering siden fugene tilhører orddanning og ikke noen ny grammatisk prosess. I tilfellet med produktiv *s*-fuge så konkluderer

derer Nübling og Szczepaniak (2013: 87) med at den har to formål: ett fonologisk og ett morfologisk. Det fonologiske formålet er at *s*-fuge er vanlig i ord med to stavelser som ikke har trokeisk struktur (trykksterk-trykksvak), som i (16a), hvor strukturen er trykksvak-trykksterk. Det morfologiske formålet er at *s*-fugen ofte blir brukt for å tydeliggjøre skillet mellom forledd og etterledd når forleddet er komplekst (ei avledning eller ei sammensetning), som også er tilfellet i (16b), der forleddet består av et trykksvakt prefiks *Ver-* og rota *Kauf*.

Fuhrhop og Kürschner (2015) og Petersen og Szczepaniak (2018) har sett felles tendenser i bruken av *s*-fuge i diverse germanske språk og spesielt i færøysk, nemlig at fugen blir brukt i sammensetninger når forleddet er komplekst. På denne måten kan en skille de følgende ord i norsk (Fuhrhop og Kürschner 2015: 576):

- (17) a. barn-e-bokklubb 'bokklubb for barn'
b. barnebok-s-klubb 'klubb om barnebøker'

Et eksempel fra færøysk viser at enkle ord i forledd bruker paradigmatiske fuger (18a), men at komplekse ord kan ha ikke-paradigmatiske fuger, som *s*-fugen (18b) (jf. Petersen og Szczepaniak 2018: 134), men også paradigmatiske fuger (18c) (Fuhrhop og Kürschner 2015: 576):

- (18) a. hurð-ar-lykil 'dørnøkkel'
b. úthurð-s-lykil 'inngangsdørnøkkel'
c. ísfisk-a-last 'last av frossen fisk'

På den måten oppsummerer Fuhrhop og Kürschner (2015: 576) tendenser i forekomster av produktiv *s*-fuge i følgende tilfelle:

1. *S*-fuge er vanlig etter visse germanske felles suffiks, som -ung/-ing, -heit/-heid/-hed, -schaft/-schap/-skab, -tum/-dom
2. En finner ofte *s*-fuge etter forledd som i seg selv er ei sammensetning
3. Forleddet inkluderer et avledningsprefiks

Alle disse tilfellene har til felles at det handler om komplekse strukturer i forleddet (avledninger og sammensetninger), og *s*-fugen hjelper til ved å definere grensa i sammensetninga.

Forekomsten av ikke-paradigmatisk *s*-fuge i ord med enkle forledd varierer fra språk til språk: tysk har nesten ingen, dansk har mer enn svensk (Fuhrhop og Kürschner 2015: 576), og en del *s*-fuger finnes i enkle hunkjønns substantiv i standard moderne norsk (13) og ulike norske talemål (15).

5.2.2 Analyse av *s*-fuge i norrønt

Om en ser på strukturene der *s*-fugen forekommer i norrønt, skildret ovenfor i avsnitt 4.2, så stemmer dette med tendensene i bruken av *s*-fuge i germanske språk, nemlig at den forekommer etter komplekse ord, for eksempel når forleddet er avledninger og sammensetninger. Når det gjelder sammensetninger med f.eks. *høfðingi* 'høvding' i forleddet kan man spørre seg hvor tydelig det var for morsmålstalere at ordet var komplekst (*høf(u)ð-ingi*, med *høfuð* 'hode' i forleddet). Det er likevel mulig å finne tilsvarende avledninger som *arfingi* 'arving' eller *band-ingi* 'fange', men en kan ikke si det med sikkerhet.

Slik det var omtalt ovenfor, er svekkelse av den semantiske tolkninga mellom første og andre ledd i genitivsammensetningene en indikasjon på at genitivs endelsene blir omtolket til rene fuger. Likevel kan det generelt observeres semantisk sammenheng når forleddet i norrøne sammensetninger er bøydd i gen. et. og ft. eller det er en stamme. Et eksempel er *jarl-s-dóttir* 'jarls datter' (forledd i gen. et.), dvs. datter til én jarl og *jarl-a-dótr* (med forledd i gen. ft.), som bare forekommer i ft. som 'døtre av ulike jarler'. Et annet eksempel er de to orda *prest-(s)-fundr* (gen. et.) 'besøk til eller av en prest' og *prest-a-mót* eller *prest-a-stefna* (gen. ft.) 'sammenkomst / synode av prester'. Likevel finnes det noen tilfeller som ikke helt passer til semantikken, som *prest-a-garðr*, *prest-a-heimili* (gen. ft.) sammenlignet med *prest-s-hús* (gen. et.), med lignende betydning 'prestebolig'.

Om en ser på årsakene til at en finner *s*-fuge i spesifikke klasser og ikke i andre, kan det argumenteres for svekkelse og tvetydighet av bøyningssystemet, til tross for at norrønt har fungerende genitiv. Den største klassen med *s*-fuge er svake hunkjønnsord av *i*-klassen. Denne klassen ligner mye på intetkjønns substantiv av null-klasse med *i*-innskudd, der begge betegner abstrakte begrep, og har dermed semantiske likheter. Begge ender på *-i* i store deler av entall og har omlyd i rotvokalen. Den eneste forskjellen er at genitiv på disse intetkjønns substantiva ender på *-s*. I tillegg finnes mange tilfeller hvor begge substantiva (hunkjønns og

intetkjønn) finnes med delvis samme betydning, som *fiski* (f., med alternativ gen. *fiskjar*) ‘fiskeri, fiskefangst’, men også ‘rett til fiskefangst’, som er betydninga av *fiski* (n.).

En ser også et par tilfeller med *s*-fuge på avledningssuffikset *-ing*, med genitiv på *-ar*, der suffikset *-ingr* (med gen. et. *-ings*) også finnes. Et eksempel er *út-setning-s-pína* ‘straff med utelukkelse’. På den andre sida forekommer *út-setning* utelukkende som hunkjønns substantiv (med gen. et. med *-ar*), men det finnes andre sammensetninger med *setningr* (26 forekomster, gen. et. *setnings*) eller *setning* (90 forekomster, gen. et. *setningar*) i etterleddet, der noen av betydningene er delt: ‘påbud’, ‘hensyn’. I disse eksemplene finnes dobbelformer med delvis overlappende semantikk. En ser også *s*-fuge (typisk genitivendelse på mange hankjønns substantiv) i hankjønnsord og suffiks som har genitiv på *-ar*.

I ord som *segjand-s-saga* ‘folkesnakk’, der forleddet slutter på *-andi* kunne *s*-fugen kanskje forklares med ei opprinnelig bøyingsform *-andr* (Iversen 1972: 66). Dette hadde da igjen vært et tilfelle av bøyingssystemets tvetydighet.

Det er også viktig å omtale det eneste tydelige eksempelet av paradigmatiske *s*-fuge etter rot i norrønt, *hjalp-s-maðr* og *hjalp-s-kona* ‘hjelper, frelser’. Her nevner Seip at *s*-fugen er «egentlig en innskutt hjelpelyd ved konsonantsammenstøt» (1955: 208). Som det ble nevnt ovenfor, er *s*-fugen etter røtter av hunkjønns substantiv vanlig i moderne skriftlig norsk og forekommer sporadisk i talemål med ellers paradigmatiske fuger, selv om det er for eksempel uvanlig i tysk og dansk. En annen forklaring for dette ene tilfellet er at sammensetninga er dannet med ordet *hjalp* (st. n., med samme betydning) med paradigmatiske fuge, men det er vanskelig å argumentere for det siden ordet forekommer bare én gang i ONP i en islandsk tekst fra 1443. Datagrunnlaget for dette tilfellet virker veldig begrenset for å kunne trekke en sikker konklusjon.

Ei anna årsak til varierende bruk av *s*-fugen kunne forklares ved å se på produktiviteten. For å kunne si noe om hva som påvirker produktiviteten av *s*-fuge kan en se på noen aspekt, basert på Fuhrhop og Kürschner (2015: 570):

1. Fugen blir brukt for å danne nye ord (neologismer)
2. Når det er konkurrerende former med og uten fuge, forekommer forma med fuge oftest
3. Fugen forekommer i ord som er innlånte i språket

Vi kan sammenlikne resultater av ikke-paradigmatisk *s*-fuge i norrøn tid for å si noe om produktivitet. I det første punktet kan det argumenteres for at de fleste tilfellene er komplekse ord som forekommer ganske sjelden, og de kan sies å være nydannelser. Hvis en ser på om forma med fuger forekommer oftere enn tilsvarende form uten fuger i materialet, så er dette ikke tilfellet i norrønt: *s*-fugen forekommer sjelden sammenlignet med paradigmatiske fuger eller mangel på den. Til slutt forekommer *s*-fugen i ett ord med innlånt forledd, nemlig *kurteisi-s-maðr* 'ridderlig mann', som kan tyde på produktivitet jf. det tredje punktet.

5.2.3 Analyse av *s*-fuge i sørvestnorsk

Årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål følger i stor grad tendensen i andre norske talemål (som sunnmørsk og hallingmål) og færøysk for enkle forledd. Det vil si at, bortsett fra noen få eksempler, ser det ut til at fugene er paradigmatiske, selv om det er reduksjon i endelsene og ei omtolkning til bindeelement eller fuger. I noen av tilfellene med *a(r)*-fugen identifiserer Mascetti (2015) at forleddet kan analyseres som ei bøyingsform, dersom en følger Leira (1994), siden forleddet har falt sammen med ubestemt form flertall av substantivet. Denne tendensen med paradigmatiske fuger står i kontrast til standard norsk skriftspråk (bokmål og nynorsk), der en finner flere tilfeller av ikke-paradigmatisk *s*-fuge i enkle forledd, for eksempel med hunkjønnsord som i (13).

S-fugen forekommer i sørvestnorsk enten paradigmatiske eller ikke-paradigmatisk, f.eks. *utdanning-s-nivå*. I noen tilfeller i Hardanger forekommer *s*-fugen etter paradigmatiske genitiv, som i *naud-ar-s-vår* 'sein vår', noe som minner om konstruksjoner i norrønt *skrifta-føð-ur-s-embætti* 'skriftefarstjeneste', runesvensk *fað-ur-s-faður* 'farfar' og fenomenet av dobbel genitivendelse (*-ar-s*) som man allerede finner på 1300-tallet i norrøne tekster. Her ser det ut som at *s*-fugen etter opprinnelig genitiv kunne tolkes som paradigmatiske. Alternativt kan det tolkes som en ren fuger som oppstår etter analogi, slik Mascetti (2015: 25–26) påpeker. Ellers finnes en del paradigmatiske fuger i sammensetninger med komplekse forledd, slik det også forekommer i norrønt.

6. Konklusjoner

En kan konkludere med at *s*-fugen var en realitet i norrønt, men stort sett begrenset til noen få bøyningsklasser og få forekomster per ord (for det meste under tre forekomster i ONP). Likevel finnes det i materialet forekomster fra ca. 1200 og over hele perioden og i flere tilfeller også mer detaljert enn det som har vært beskrevet tidligere i litteraturen. En kan se noen få indisier av produktivitet, selv om det er enkelt å konkludere at disse ikke er tilstrekkelig for å definere *s*-fugen som produktiv i norrønt. Det kan også ses noen få indisier på omtolkning av genitivendelser til fugeelementer. Funnene viser at *s*-fugen oppstår først i tilfeller der bøyningsformene kan være tvetydig. De vanligste tilfellene er ord med liknende form og betydning, men ulikt kjønn og genitivformer som forekommer i forleddet med *s*-fuge. Andre eksempler inkluderer nye genitivformer med opprinnelig genitiv + *-s* eller i hankjønnsord som vanligvis har *ar*-genitiv, mens de fleste hankjønns substantiv har *s*-genitiv.

S-fugen finnes hovedsakelig i ord med komplekse forledd som enten har røtter med avledningssuffiks eller prefiks, eller sammensetninger som forledd. I de analyserte sørvestnorske talemåla (årdalsmål, vossamål, hardingmål og kvinnheradsmål), men også sunnmørsk og hallingmål, har *s*-fugen ikke spredt seg noe særlig, og den kommer oftest etter avledninger og sammensetninger i forleddet. Likevel finner en ett eksempel fra Hardanger med *s*-fuge etter ei rot + stivnet paradigmatiske genitiv, men det finnes bevis på en slik struktur allerede fra svenske runesteiner. Denne strukturen kunne tolkes som analogi av ikke paradigmatiske *s*-fuge i N+N-sammensetninger, eller som alternative paradigmatiske former, slik en finner i noen norrøne tekster, både i slektskapsord eller ord med *-ar* genitiv som danner ei ny genitivform på *-ar-s*.

Litteraturliste

- Askedal, John Ole. 2016. 141. Norwegian. I: *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*, bd. 4, red. Petter Otto Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen og Franz Rainer, 2525–2554. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Akselberg, Gunnstein. 2008. *Ord og uttrykk frå Hordaland*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Bauer, Laurie. 2005. The Borderline between Derivation and Compounding. I: *Morphology and Its Demarcations: Selected Papers from the 11th Morphology Meeting Vienna February 2004*, red. Wolfgang U. Dressler, Dieter Kastovsky, Oskar E. Pfeiffer og Franz Reiner, 97–108. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/cilt.264.07bau>
- Berg, Ivar. 2015. Nokre sider ved det norske kasusbortfallet i seinmellomalderen. *Maal og Minne* 107 (1), 1–35.
- Bezanson, Jeff, Alan Edelman, Stefan Karpinski og Viral B. Shah. 2017. Julia: A Fresh Approach to Numerical Computing. *SIAM Review* 59 (1), 65–98. <https://doi.org/10.1137/141000671>
- Booij, Geert. 1993. Against split morphology. *Yearbook of Morphology* 1993, 27–49. Dordrecht: Kluwer Academic publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-017-3712-8_2
- Cleasby, Richard og Gudbrand Vigfusson. 1874. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Conzett, Philipp. 2016. Ordlagings. I: *Norsk Språkhistorie 1 – Mønster*, red. Helge Sandøy, 271–315. Oslo: Novus forlag.
- Eik, Ragnhild. 2019. The morphosyntax of compounding in Norwegian. Ph.d.-avhandling, Institutt for språk og litteratur, NTNU.
- Fritzner, Johan. 1886-1896. *Ordbog over det gamle norske Sprog Udg. 1–3*. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Fuhrhop, Nanna og Sebastian Kürschner. 2015. Linking Elements in Germanic. I: *An International Handbook of the Languages of Europe*, bd. 1, red. Petter Otto Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen og Franz Rainer, 568–582. Berlin: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110246254-034>
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guddal, Ragnvald. 1997. *Målet i Kvinnherad – Som det hev lydt i det tjugande hundradåret*. Kvinnherad Kommune.
- Haspelmath, Martin og Andre Sims. 2010. Productivity. I: *Understanding Morphology*, 2. utg., red. Martin Haspelmath og Andrea Sims, 114–136. London: Hodder Education.
- Haugen, Odd Einar. 2006. *Grunnbok i norrønt språk*, 4. utg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen. 2008. *Norrøn ordbok*, 5. utg. Oslo: Det norske samlaget.

- Helle, Knut. 1964. *Norge blir en stat: 1130–1319*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Indridason, Thorsteinn G. 2000. Morfologi møter syntaks. Om genitivs sammensatte ord i islandsk. *Nordica Bergensia* 22, 174–201.
- Indridason, Thorsteinn G. 2011. Om fugesammensetninger i vestnordisk. I: *Vestnordisk språkkontakt gjennom 1200 år*, red. Gunnstein Akselberg og Edit Bugge, 259–276. Tórshavn: Fróðskapur, Faroe University Press.
- Indridason, Thorsteinn G. 2016. Icelandic. I: *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*, bd. 4, red. Petter Otto Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen og Franz Rainer, 2578–2600. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Indridason, Thorsteinn G. 2023. Hvorfor er suffikset -legur såpass produktivt i islandsk? En historisk utgreiing. I: *Från Island till Sverige och tillbaka. Festskrift til Veturlíði G. Óskarsson på 65-årsdagen*, red. Matteo Tarsi, Lasse Mårtensson och Henrik Williams. Nordiska texter och undersökningar 33, 175–197. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab. *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog*. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php> (hentet 28.02.2023).
- . *ONP: API*. <https://onp.ku.dk/skaldic/m.php?p=onp> (hentet 28.02.2023).
- Iversen, Ragnvald. 1972. *Norrøn grammatikk*. 7. utg. Oslo: Tano.
- Johannessen, Janne Bondi. 2001. Sammensatte ord. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 19, 59–93.
- Kinn, Torodd og Lars Anders Kulbrandstad. 2023. *Språkmønster*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Krause, Wolfgang. 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Leira, Vigleik. 1994. Bøyingsformer som ledd i samansetjingar. *Maal og Minne* 1–2, 65–74.
- Mascetti, Samuele. 2015. Vestnordiske fugesamansetjingar i forhold til teorien om Leksikalsk Fonologi og Morfologi. Upublisert seminaroppgave i nordisk språk, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen.
- Miller, D. Gary. 2019. *The Oxford Gothic Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

- Mørck, Endre. 2005. 126. Morphological Developments from Old Nordic to Early Modern Nordic: Inflexion and Word Formation. I: *An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, bd. 2, red. Oscar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Hakon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, Ulf Telemann, Lennart Elmevik og Gun Widmark, 1128–1148. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Norde, Muriel. 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199207923.001.0001>
- Noreen, Adolf. 1923. *Altnordische Grammatik I: Altisländische und altnorwegische Grammatik*, 4. utg., html-versjon av Andrea de Leeuw van Weenen. <http://www.septentrionalia.net/etexts/noreen4.html#s393a5> (hentet 29.03.2023)
- Nübling, Damaris og Renata Szczepaniak. 2013. Linking Elements in German. Origin, Change, Functionalization. *Morphology* 23, 67–89. <https://doi.org/10.1007/s11525-013-9213-9>
- Nygaard, Marius. 1966. *Norrøn syntax*. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Opedal, Halldor O. 2005. *Hardingmålet: ord og vendingar og stil*. Hardanger: Hardanger folkeminnelag.
- Petersen, Hjalmar P. 2016. 139. Faroese. I: *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*, bd. 4, red. Petter Otto Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen og Franz Rainer, 2487–2505. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110379082-006>
- Petersen, Hjalmar P. og Renata Szczepaniak. 2018. The Development of Non-Paradigmatic Linking Elements in Faroese and the Decline of the Genitive Case. I: *Germanic Genitives*, red. Tanja Ackermann, Horst J. Simon og Christian Zimmer, 115–149. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/slcs.193.06pet>
- Remøy, Håkon. 2020. Frå paradigmatiske til ikkje-paradigmatiske strukturar. Om bindeljodssamansetjingar i tre norske talemål med noko samanlikning med norrønt, islandsk og færøysk. Masteroppgave i nordisk språk, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen.
- Riksantikvarieämbetet. 2020. *Runor*. <https://app.raa.se/open/runor/search> (hentet 29.03.2023)
- Robinson, Orrin W. 1992. *Old English and its Closest Relatives: A Survey of the Earliest Germanic languages*. Stanford: Stanford University Press.

- Røthe, Eirik. 1994. *Vossamålet i ord og vendingar*. Voss.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, Helge. 2011. Frå tre dialektar til tre språk. I: *Vestnordisk språkkontakt gjennom 1200 år*, red. Gunnstein Akselberg og Edit Bugge, 19–38. Tórshavn: Fróðskapur, Faroe University Press.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie*. 2. utg. Oslo: Aschehoug & Co.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Strid, Jan Paul. 2008. 84. Lexical developments from Ancient Nordic to Old Nordic. I: *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, bd. 1, red. Oscar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Hakon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, Ulf Telemann, Lennart Elmevik og Gun Widmark, 733–745. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Zoëga, Geir. 1910. *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Oxford: Clarendon Press.

Abstract

This article presents a study of the phenomenon linking *-s-* in N+N compounds in two stages of West Nordic: Old Norse used in prose works and the South-Western Norwegian dialects from Årdal, Voss, Hardanger and Kvinnherrad. Linking *-s-* originated in an older genitive ending, and it was later generalised to a greater or lesser extent in the modern West Nordic languages, replacing other genitive endings. The study finds that linking *-s-* existed in Old Norse, and it was used in larger variety of declension classes than previously described. The limited occurrences of linking *-s-* follow a general tendency in Germanic languages, using linking *-s-* to separate between complex first parts of a compound (derived or compound words) from the second part. The same tendencies are found in the analysed dialects, which also retain other linking elements that are equivalent to the original genitive endings, something that follows the situation in Faroese rather than modern Bokmål or Nynorsk.

Miguel Muñoz Ortiz
SINTEF Industri
Postboks 4760 Torgarden
NO-7465 Trondheim, Norge
miguel.ortiz@sintef.no

Thorsteinn G. Indridason
Universitetet i Bergen (UIB)
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
N-5020 Bergen, Norge
torsteinn.indridason@uib.no

Vedlegg 1: Forkortelser

akk. = akkusativ

c = cirka

dat. = dativ

en. = engelsk

et. = entall

f. = hunkjønn

frekv. = frekvens

ft. = flertall

gen. = genitiv

m. = hankjønn

n. = intetkjønn

nom. = nominativ

ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog

st. = sterk bøyning

sv. = svak bøyning

Vedlegg 2: Datasett med N+N-sammensetninger med s-fuge

Tabell 5 inneholder ord som har s-fuge og svake hunkjønnsord av *i*-klassen i forledd fra ONP som er brukt i analysen.

Tabell 5: Sammensatte ord med s-fuge, der forleddet tilhører svake hunkjønns substantiv av *i*-klasse

Sammensetning	Forledd	frekv.	Homonym i forledd	type forledd ¹⁵	tidligst bevis
<i>al-þýði-s-folk</i>	<i>al-þýði</i>	1	nei	AVP	c1530
<i>at-gervi-s-maðr</i>	<i>at-gervi</i>	21	ja	AVP	c1300
<i>ber-mæli-s-maðr</i>	<i>ber-mæli</i>	3	ja	SS	c1200
<i>bindendi-s-beisl</i>	<i>bindendi</i>	1	ja	AVS	c1500
<i>bindendi-s-krafr</i>	<i>bindendi</i>	1	ja	AVS	c1400
<i>bindendi-s-maðr</i>	<i>bindendi</i>	4	ja	AVS	c1350
<i>bindendi-s-skyn-semð</i>	<i>bindendi</i>	1	ja	AVS	c1400
<i>sam-bindendi-s-tími</i>	<i>bindendi</i>	2	ja	AVSP	c1350
<i>dramb-semi-s-andi</i>	<i>dramb-semi</i>	2	nei	SS	c1375–1400
<i>dramb-semi-s-fótr</i>	<i>dramb-semi</i>	3	nei	SS	c1350–1375
<i>dramb-semi-s-hals</i>	<i>dramb-semi</i>	1	nei	SS	c1450–1500
<i>dramb-visi-s-fótr</i>	<i>dramb-visi</i>	1	nei	SS	c1300
<i>heilag-fiski-s-vétt</i>	<i>heilag-fiski</i>	1	ja	SS	c1460
<i>síld-fiski-s-leysi</i>	<i>síld-fiski</i>	1	nei	SS	c1375–1400
<i>fjöl-kynngi-s-bók</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	2	nei	AVP	c1200–1225
<i>fjöl-kynngi-s-folk</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	2	nei	AVP	c1675–1700
<i>fjöl-kynngi-s-i-þrótt</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	1	nei	AVP	c1325
<i>fjöl-kynngi-s-list</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	1	nei	AVP	c1360–1370
<i>fjöl-kynngi-s-maðr</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	1	nei	AVP	c1350–1360
<i>fjöl-kynngi-s-skríða</i>	<i>fjöl-kynngi</i>	1	nei	AVP	c1700
<i>for-vitni-s-bót</i>	<i>for-vitni</i>	5	nei	AVP	c1200
<i>for-vitni-s-ferð</i>	<i>for-vitni</i>	1	nei	AVP	c1350
<i>fram-hleypi-s-hug-renning</i>	<i>fram-hleypi</i>	1	ja	AVP	c1350–1375
<i>fjór-mennings-frænd-semi-s-spjall</i>	<i>fjór-mennings-frænd-semi</i>	1	nei	AVSS	c1720–1730
<i>frænd-semi-(s)-spell</i>	<i>frænd-semi</i>	23	nei	AVSS	c1250
<i>frænd-semi-(s)-spjall</i>	<i>frænd-semi</i>	3	nei	AVSS	c1300–1325
<i>frænd-semi-s-lög-mál</i>	<i>frænd-semi</i>	1	nei	AVSS	c1300–1325
<i>frænd-semi-s-sif-skapr</i>	<i>frænd-semi</i>	1	nei	AVSS	c1360–1400
<i>frænd-semi-s-stétt</i>	<i>frænd-semi</i>	1	nei	AVSS	1479
<i>frænd-semi-s-tala</i>	<i>frænd-semi</i>	15	nei	AVSS	c1250
<i>góð-fýsi-s-andi</i>	<i>góð-fýsi</i>	3	nei	SS	c1325–1375
<i>góð-fýsi-s-at-hygli</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1325–1375
<i>góð-fýsi-s-á-stundan</i>	<i>góð-fýsi</i>	2	nei	SS	c1375–1400
<i>góð-fýsi-s-bón</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1325–1375
<i>góð-fýsi-s-dyggð</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1450–1500

15. AVP = avledning med prefiks, AVS = avledning med suffiks, AVSP = avledning med suffiks og prefiks, AVSS = avledning med suffikset *-semi*, SS = sammensetning, RI = rot + endelsen *-i* (og eventuelt *i*-omlyd), L = lånord.

S-FUGEN I NORRØNE SAMMENSETNINGER

<i>góð-fýsi-s-efir-dómi</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1325–1375
<i>góð-fýsi-s-gerð</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1325–1375
<i>góð-fýsi-s-grátr</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1450–1500
<i>góð-fýsi-s-tár</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1450–1500
<i>góð-fýsi-s-yfir-bragð</i>	<i>góð-fýsi</i>	1	nei	SS	c1340
<i>gaum-gæfi-s-leysi</i>	<i>gaum-gæfi</i>	1	ja	SS	c1315–1340
<i>gest-risni-s-á-stundan</i>	<i>gest-risni</i>	1	ja	SS	c1360–1370
<i>gest-risni-s-frjáls-leiki</i>	<i>gest-risni</i>	1	ja	SS	c1350
<i>gest-risni-s-starf</i>	<i>gest-risni</i>	1	ja	SS	c1360–1370
<i>ó-gleði-s-klæði</i>	<i>ó-gleði</i>	2	nei	SS	1275
<i>harðýðgi-s-andi</i>	<i>harðýðgi</i>	2	ja	SS	c1350–1375
<i>harðýðgi-s-broddr</i>	<i>harðýðgi</i>	1	ja	SS	c1375–1400
<i>harðýðgi-s-jökull</i>	<i>harðýðgi</i>	4	ja	SS	c1340
<i>harðýðgi-s-maðr</i>	<i>harðýðgi</i>	2	ja	SS	c1350–1400
<i>harðýðgi-s-orð</i>	<i>harðýðgi</i>	1	ja	SS	c1400
<i>ó-helgi-s-vörn</i>	<i>ó-helgi</i>	1	nei	AVP	c1250
<i>ó-hlýðni-s-glópr</i>	<i>hlýðni</i>	2	nei	AVP	c1350–1375
<i>ó-hlýðni-s-maðr</i>	<i>ó-hlýðni</i>	2	nei	AVP	1514
<i>ó-hlýðni-s-sam-band</i>	<i>ó-hlýðni</i>	1	nei	AVP	1297
<i>ó-hlýðni-s-sam-heldi</i>	<i>ó-hlýðni</i>	1	nei	AVP	c1363
<i>hóg-væri-s-maðr</i>	<i>hóg-væri</i>	1	ja	SS	c1400
<i>hóg-væri-s-regla</i>	<i>hóg-væri</i>	1	ja	SS	c1400
<i>hóg-væri-s-þogn</i>	<i>hóg-væri</i>	1	ja	SS	c1450–1500
<i>hug-góði-s-tár</i>	<i>hug-góði</i>	1	ja	SS	c1350–1365
<i>hyggendi-s-munr</i>	<i>hyggendi</i>	1	nei	AVS	c1500
<i>jafn-lyndi-s-pallr</i>	<i>jafn-lyndi</i>	1	ja	SS	c1325–1375
<i>klæki-(s)-skapr</i>	<i>klæki</i>	7	ja	RI	c1300–1325
<i>klæki-s-efni</i>	<i>klæki</i>	1	ja	RI	c1700
<i>klæki-s-hogg</i>	<i>klæki</i>	1	ja	RI	c1600–1700
<i>klæki-s-maðr</i>	<i>klæki</i>	4	ja	RI	c1750
<i>klæki-s-nafn</i>	<i>klæki</i>	1	ja	RI	c1350–1375
<i>klæki-s-orð</i>	<i>klæki</i>	5	ja	RI	c1200–1225
<i>klæki-s-verk</i>	<i>klæki</i>	1	ja	RI	c1330–1370
<i>meðal-klæki-s-maðr</i>	<i>klæki</i>	1	ja	RI	c1475–1500
<i>kristni-(s)-spell</i>	<i>kristni</i>	11	nei	AVS	c1200
<i>kristni-s-boð</i>	<i>kristni</i>	2	nei	AVS	c1225
<i>kurteisi-s-kona</i>	<i>kurteisi</i>	4	nei	L	c1275–1300
<i>kurteisi-s-maðr</i>	<i>kurteisi</i>	2	nei	L	c1275–1300
<i>lostá-semi-s-girnd</i>	<i>lostá-semi</i>	1	nei	AVSS	c1500
<i>mein-semi-s-mátr</i>	<i>mein-semi</i>	1	nei	AVSS	c1360–1380
<i>þolin-móði-s-dyggð</i>	<i>þolin-móði</i>	1	ja	SS	c1400
<i>þolin-móði-s-dýrð</i>	<i>þolin-móði</i>	1	ja	SS	c1350–1400
<i>þolin-móði-s-krafr</i>	<i>þolin-móði</i>	2	ja	SS	c1350–1375
<i>þolin-móði-s-krúna</i>	<i>þolin-móði</i>	1	ja	SS	c1350–1365
<i>ó-snilli-s-orð</i>	<i>ó-snilli</i>	1	nei	AVP	c1450–1500
<i>guðs-reiði-s-maðr</i>	<i>guðs-reiði</i>	1	nei	SS	c1750
<i>guðs-reiði-s-verk</i>	<i>guðs-reiði</i>	1	nei	SS	c1300
<i>reiði-s-verk</i>	<i>reiði</i>	3	Ja (ei anna betydning)	RI	c1350–1365
<i>rétt-sýni-s-auga</i>	<i>rétt-sýni</i>	1	ja	SS	c1280
<i>rétt-sýni-s-mörk</i>	<i>rétt-sýni</i>	1	ja	SS	1375
<i>rétt-vísi-s-jöfnuðr</i>	<i>rétt-vísi</i>	1	ja	SS	c1300
<i>skyn-semi-s-mál</i>	<i>skyn-semi</i>	1	nei	AVSS	c1220

Tabell 6 inneholder de andre orda med s-fuge som er funnet i ONP og vist til i analysene i artikkelen.

Tabell 6: Andre tilfeller med s-fuge

Sammensetning	Forledd	frekv.	type forledd ¹⁶	tidligst bevis
<i>hofðing-(s)-skapr</i>	<i>hofðingi</i> (sv. m.)	62	AVS	c1200
<i>hofðing-s-bragð</i>	<i>hofðingi</i> (sv. m.)	1	AVS	c1387–1395
<i>hofðing-s-maðr</i>	<i>hofðingi</i> (sv. m.)	3	AVS	c1475–1500
<i>sagand-s-orð</i>	* <i>sagandi</i> ¹⁷ (sv. m.)	1	AVS	1314
<i>segjand-s-saga</i>	<i>segjandi</i> (sv. m.)	2	AVS	c1250–1300
<i>segjand-s-sogn</i>	<i>segjandi</i> (sv. m.)	1	AVS	1305
<i>sjánd-s-vátr</i>	<i>sjándi</i> (sv. m.)	1	AVS	c1325–1350
<i>fjánd-s-maðr</i>	<i>fjándi</i> (sv. m.)	1	AVS	c1320
<i>fjánd-s-boð</i>	<i>fjándi</i> (sv. m.)	1	AVS	c1350
<i>elds slökking-s-hringing</i>	<i>elds slökking</i> (st. f.)	1	SS	c1320–1330
<i>bann·setning-s-pína</i>	<i>bann·setning</i> (st. f.)	1	SS	1328
<i>út·setning-s-pína</i>	<i>út·setning</i> (st. f.)	2	AVP	1328
<i>skrifta·fjöd-ur-s-embætti</i>	<i>skrifta·faðir</i> (st.m.)	1	SS	1479
<i>skrifta·fjöd-ur-s-geymsla</i>	<i>skrifta·faðir</i> (st.m.)	1	SS	1479
<i>á·burð-s-klæði</i>	<i>á·burðr</i> (st.m.)	1	AVP	c1300–1325
<i>á·burð-s-maðr</i>	<i>á·burðr</i> (st.m.)	1	AVP	c1300
<i>hjú·skap-s-fé·lagi</i>	<i>hjú·skapr</i> (st.m.)	1	SS	c1270
<i>hjú·skap-s-band</i>	<i>hjú·skapr</i> (st.m.)	3	SS	c1275
<i>hjú·skap-s-hand·sal</i>	<i>hjú·skapr</i> (st.m.)	1	SS	c1270
<i>hjalp-s-maðr</i>	<i>hjölþ</i> (st.f.), <i>hjalp?</i> (st.n.)	6	R	c1220
<i>hjalp-s-kona</i>	<i>hjölþ</i> (st.f.), <i>hjalp?</i> (st.n.)	1	R	c1720–1730

16. AVP = avledning med prefiks, AVS = avledning med suffiks, SS = sammensetning, R = rot.

17. Oppslagsord ikke funnet i ONP, men det blir rekonstruert basert på *segjand-s- > segjandi*



Quantifying Medieval Scribal Habits

The Case of Abbreviations in Old West Norse Manuscripts

By Lasse Mårtensson, Eva Pettersson and Veturlíði Óskarsson

It has often been pointed out that use of abbreviations is characteristic of Old West Norse manuscripts, especially the Icelandic ones. This article deals with the use of abbreviations primarily in Old Icelandic manuscripts in comparison to Old Norwegian manuscripts and also one Old Swedish manuscript. The material consists of digital editions of manuscripts or parts of manuscripts, mostly from the digital archives of Menota and Emroon. The Icelandic manuscripts in this study are from around 1280 to the beginning of the 16th century, while the Norwegian ones are from 1200–1350, mostly from 1270–1325. The Old Swedish manuscript is dated to around 1280. Among the Icelandic manuscripts, a gradual development can be seen over time towards more abbreviation; in the manuscript from 1280, 33% of the words are abbreviated, while in the manuscript from the beginning of the 16th century, 62% of the words are abbreviated. Such a development is not observed in the Norwegian manuscripts, which were, however, written over a shorter period of time. Another tendency is that the degree of abbreviation is lower in poetry, where there is a high proportion of unusual words compared to ordinary prose. A significant regional variation in the use of abbreviations can also be observed. The Icelandic manuscripts are considerably more abbreviated than the Norwegian ones; the former vary between 33–62% abbreviated words, while the latter between 10–26% abbreviated words. Furthermore, the Norwegian manuscripts are more abbreviated than the Old Swedish manuscript examined in this study. This manuscript has 5.6% abbreviated words, which is a significantly lower percentage than in the Norwegian manuscripts.

1 Introduction

Abbreviations were an integral part of the medieval script with Latin letters, as a way of increasing writing speed and saving parchment.¹ Originating in Latin texts, the system was transferred into texts in vernacular languages, although to a varying degree. In the Nordic medieval vernaculars, the West Norse area (Norway and Iceland) made greater use of abbreviations than the East Norse area (Sweden and Denmark). Furthermore, within the West Norse area, the Icelandic manuscripts are especially characterized by an elaborated use of abbreviations. In the *Menota handbook*, ch. 6.1, it is stated that as much as one-third of the words in some Icelandic manuscripts are abbreviated.

The present study focuses on the Old Icelandic abbreviation system, but we conclude by comparing the Old Icelandic abbreviation system with the Old Norwegian one.² Our aim is to extract as much information as possible regarding the use of the abbreviations from digital editions of Old Icelandic texts, by combining digital methods for information extraction and qualitative analysis of the retrieved data. We have used digital editions of manuscripts that are in a format containing information about which letter sequences are abbreviated. For more on the material, see Section 3 below.

The study answers four separate, but interrelated, questions:

1. Does *the frequency with which abbreviations are used* increase or decrease during the Middle Ages in Old Icelandic manuscripts, and if so, to what degree?
2. What are *the most common abbreviated sequences* in the Old Icelandic scripts? Are these associated with specific high-frequency word forms (i.e., lexical abbreviations), or are they graphemic se-

1. This investigation has been carried out as part of the project *Digitization of the West Norse Manuscripts in Swedish Collections*, funded by the Swedish Riksbankens jubileumsfond (IN21-0003). We would like to thank Odd Einar Haugen, Alexandra Petrulevich and Ludvig Rödlund for valuable comments. Also, we thank Per-Axel Wiktorsson for letting us use his digital edition of Cod. Holm. B 59 (Äldre Västgötalagen).
2. We have also included the only Old Swedish manuscript from the same time period as the Norwegian ones that was available to us in the required format, namely Cod. Holm. B 59 (Äldre Västgötalagen). A more in-depth investigation of the East Norse abbreviation system is a topic for future research.

- quences existing in any word (i.e., graphemic/phonemic abbreviations)?
3. Are there any common features of the words that are abbreviated and not abbreviated, respectively, regarding frequency or linguistic characteristics?
 4. What differences with respect to the use of abbreviations can be observed between Old Icelandic and Old Norwegian?

Indeed, for all the questions above, tentative answers, or at least rather rough estimations, can be given beforehand. It has been stated that the very earliest Icelandic manuscripts are relatively modestly abbreviated but that the use of abbreviations increases when we reach the 13th century (Hreinn Benediktsson 1965: 86). A hypothesis could be that this tendency is further strengthened over time during the Middle Ages (nr. 1). Also, one could assume that the sequences being abbreviated would to a large extent be associated with highly frequent word forms, since there is a very strong tendency for highly frequent words to be abbreviated (nr. 2). Furthermore, it is very likely that word frequency affects the proneness of the scribe to abbreviate (nr. 3). Finally, it is often pointed out that the tendency to abbreviate is stronger in Iceland than in Norway (nr. 4). However, our empirical basis and our digital methodology will allow us to quantify the use of abbreviations in West Norse manuscripts in a way that has not been done before.³ Even though only a limited set of manuscripts are examined, the material still covers the time periods and the geographical areas that we wish to contrast. Of course, when more material becomes available, the picture given by our investigation will be further nuanced.

We have chosen to quantify the degree of abbreviation (question nr. 1) in our investigated texts on the basis of the proportion of words being abbreviated in some way, i.e. the proportion of words that contain one or several abbreviations. In this measure, it does not matter if a word contains one or several abbreviations. Thus, a word containing one abbreviation and a word containing three are not differentiated. Both count

3. When this article was completed, the article *Abbreviation in Old Norse Manuscripts* by Tarrin Wills (2024) had been published. He addresses very similar questions as we do in our article, and uses partly the same texts for quantifications. At this late stage, we could not take Wills' investigation into account, but we can conclude that his conclusions to a large extent align with ours.

as abbreviated, as opposed to a word that contains no abbreviations. We calculate this measure on the basis of the texts in their entirety.

However, we have also made a complementary quantification of the degree of abbreviation. This is done through measuring the number of occurring abbreviations in 1,000 words. This measure thus does not state the amount of words having been abbreviated in some way (as in the former measure). Instead, it states the frequency with which abbreviations occur generally, also taking into account cases such as e.g. when two abbreviations occur in one word.

Previous research has investigated the use of abbreviations in specific manuscripts, e.g. Lindblad (1954), de Leeuw van Weenen (1993), Johansson (1997), Mårtensson (2011) and Kjeldsen (2013); cf. also Haugen (2002: 830) and Karlsson (2002: 835). The amount of attention given to the abbreviations in these investigations varies, but they certainly play a role to some extent in all of them. The present investigation builds on the knowledge coming from the studies just mentioned, but the perspective is different. Here, we want to take a contrastive view of the abbreviations according to the research questions stated above, i.e. mapping variation over time and geographically, based on all available data meeting the demands of our method. As seen in the following section, the material from some time periods is limited.

2 Background

A common formal classification of the medieval abbreviations is that of dividing them into *suspensions* (the end of the word is abbreviated), *contractions* (the middle of the word is abbreviated) and *superscript letters* and *special signs* (e.g. Hreinn Benediktsson 1965: 85–91; Driscoll 2009: 14). Regarding the content of the abbreviations, i.e. what linguistic units they represent, they can be divided into two types: 1) abbreviations representing lexical or grammatical forms and 2) abbreviations representing graphemic-phonetic units (Hreinn Benediktsson 1965: 94). An example of the former is ‘G.’ for a name, *Gunnlaugr*, *Grettir* etc., a suspension where the end of the word is abbreviated with a dot. The ‘G’ together with the dot represents a lexical unit as a whole, the name *Gunnlaugr* or *Grettir* etc. (in different cases depending on the context). The dot does not represent a specific graphemic-phonemic sequence as such. On the other

hand, the so-called *ra*-abbreviation (usually having the form of a supra-linear 'w', i.e. [~]) in the sequence 'fra' for the word *frá* ('from') represents the specific letter sequence 'ra', as it can have this reference in many other word forms, such as 'gra' for *grá* ('gray') or 'draga' for *draga* ('draw, drag').

The words that are lexically abbreviated are very often highly frequent words, either names that occur particularly often within a certain text (e.g. *Gunnlaugr* and *Grettir* in *Gunnlaugs saga* and *Grettis saga*), or other words recurring in many texts (e.g. verbs like *segja* or *mála*).

Many of these highly frequent, abbreviated words belong to the *suspension* type. It can be argued that there is a difference in the type of abbreviation between abbreviating e.g. *Gunnlaugr* with 'G' + dot and (forms of) *segja* ('say') with 's' + dot. The former is confined to a certain context; thus, in e.g. *Grettis saga*, 'G' + dot would be used for the name *Grettir*. The latter can be used irrespective of text for the same word forms, and is thus less context-dependent. Still, the suspensions are often dependent on the interpretation of the reader (and the editor). For instance, the suspension 's' + dot can be used for both the present tense form and the past tense form of *segja*. A result of this is that suspensions are often treated differently by editors, as the degree of interpretation is higher than in most other abbreviation types. We have not treated them differently in our investigation, but it must be remembered that the interpretation of some abbreviations is dependent on the editor's choice.

It should be noted that one and the same abbreviation sign can be used for both lexical and graphemic-phonetic representation; superscript 'm' can be used in lexical abbreviations, e.g. 'r' + superscript 'm' for *riddurum* (dat. of *riddari* 'knight') as well as for the sequence 'um', occurring in different words. A central aspect of our investigation is therefore to make a distinction between the lexical and the graphemic-phonemic types of abbreviations, as they are conditioned by different features of the lexical items.

As stated above, there is an abundance of abbreviations in the West Norse, especially the Icelandic, script. It is known that recurring formulas are often abbreviated through suspensions, e.g. in manuscripts with poetry or legal texts (e.g. Hreinn Benediktsson 1965: 87). For this reason, the genres of the texts in our investigated manuscripts have to be accounted for in the present analysis.

3 Data

The chosen methodology requires digital transcriptions of manuscripts in a format where abbreviations are indicated, i.e. diplomatic editions of these manuscripts. Furthermore, we need texts of a certain length in order to make the quantification reliable, since the use of abbreviations in shorter texts may not be representative for the manuscript as a whole. We have set the threshold to 10,000 words. We have used all available texts meeting these demands in the digital text archives Menota (“Medieval Nordic Text Archive”) and Emroon (“Etymologically and Morphologically defined Referential Orthography for Old Norse”, Robert Paulsen, Bergen), and also a digital edition in Menota format of the manuscript DG 10, not yet present in the archives.⁴ Within this text corpus, we have texts from medieval Iceland, Norway and Sweden, enabling a comparison between these countries. The Icelandic material contains manuscripts from different times, allowing for the investigation of chronological development. We are aware that one or two manuscripts from a certain century are not fully representative for the century as a whole. As stated, our selection of data has been restricted by the material available in the required format, and thus the investigated manuscripts have to function as representatives for their centuries in this study. The abbreviation system in a manuscript is not only conditioned by chronology, but also by the individual scribe. We know, for example, that a number of the Norwegian legal manuscripts were produced by the same scribe. The individual aspect, however, is not part of this study. When more data is available, the results of the present investigation can be further refined.

In total, the Icelandic dataset contains 525,158 words (i.e. tokens) from the time period 1280–1500, and the Norwegian dataset consists of 706,500 words from the time period 1200–1350, as illustrated in Tables 1 and 2 below. A large part of the Norwegian manuscripts is from a rather limited period, 1250–1325, even though there are a few earlier and later ones. Furthermore, it is not possible to investigate Norwegian manuscripts for the entire period of the Icelandic manuscripts (i.e. until the beginning of the 16th century), as very few manuscripts were produced

4. The texts in Emroon follow the Menota standard. The text in DG 10 is transcribed by one of the authors of this article, Veturlíði Óskarsson.

in Norwegian after 1350, and almost none after 1400 (Haugen 2018: 228–229; Mørck 2018: 299).⁵

In the Icelandic corpus, all manuscripts contain mainly narrative texts, although especially DG 11 and AM 242 fol (both containing the work *Snorra Edda*) include a large amount of skaldic poetry. Thus, genre is not included in Table 1. In the Norwegian corpus, on the other hand, there is a mixture of genres, as stated in the column furthest to the right (Table 2). Most of the manuscripts in the corpus are transcribed in full. For more detailed information, see the metadata about the texts on the Menota and the Emroon homepages. For Swedish, we currently only have access to one text, as illustrated in Table 3. This text, a digital edition of Cod. Holm. B 59, containing the Old Swedish law text *Äldre Västgötalagen*, was given to us by Prof. Per-Axel Wiktorsson (emeritus). It is not in Menota format, and the information regarding abbreviations was extracted on the basis of the sequences in italics in the text, signaling abbreviations. In the tables below the datings are taken from ONP.

Table 1 Old Icelandic data set used throughout our study (for the corpus column, *E* stands for Emroon, *M* for Menota, *MT* for Menota test archive and *U* for Unpublished).

Manuscript	Title	Corpus	Ms Dating	Words
AM 519 a 4to	Alexanders saga	M	1280	46,732
AM 45 fol	Codex Frisianus, misc. texts	E	1300–1325	11,980
DG 11	Codex Upsaliensis, e.g. Snorra Edda	MT	1300–1325	35,876
AM 132 fol	Möðruvallabók, misc. texts	M/MT	1330–1370	177,618
WolfAug 9 10 4to	Egils saga Skalla-Grimssonar in Wolfenbüttelbók	M	1330–1370	38,617
AM 573 4to	Trójumanna saga, Breta saga, Valvens þáttir	E	1330–1375	14,238
AM 242 fol	Codex Wormianus, e.g. Snorra Edda	M	1350	62,586
AM 764 4to	Reynistaðarbók, misc. texts	E	1360–1380	35,042
AM 557 4to	Skálholtsbók, e.g. Eiríks saga rauða	MT	1420–1450	45,081
DG 10	Grettis saga Ásmundarsonar	U	1500	57,388
			1280–1500	525,158

5. Bjørn Bandlien (2014: 251–252) points out that one of the scribes of DG 4–7, normally counted as Norwegian, may have been an Icelandic.

Table 2 Old Norwegian data set used throughout our study (for the corpus column, *E* stands for Emroon, *M* for Menota).

Manuscript	Title	Corpus	Ms Dating	Words	Genre
AM 619 4to	Old Norwegian homily book	M/E	1200–1225	62,237	homilies
DG 8 II	Óláfs saga ins helga (legendary)	M	1225–1250	41,142	narrative
DG 4–7	Elíss saga ok Rósamundar	M	1270	17,548	narrative
DG 4–7	Strengleikar	M	1270	38,453	narrative
AM 243 bǫ fol	Konungs skuggsjá	M	1275	63,910	didactic
Holm perg 6 fol	Barlaams ok Josaphats saga	M	1275	76,411	narrative
Holm perg 34 4to	Bójarlög, Farmannalög Magn. Hákon.	M	1275–1300	11,283	law
Holm perg 34 4to	Landslög Magnúss Hákonarsonar	M	1275–1300	45,243	law
AM 302 fol	Landslög Magnúss Hákonarsonar	M	1300	50,188	law
AM 305 fol	Landslög Magnúss Hákonarsonar	M	1300	47,367	law
AM 56 4to	Landslög Magnúss Hákonarsonar	M	1300	49,256	law
Holm perg 17 4to	Thómass saga erkibiskups	M	1300	59,884	narrative
AM 78 4to	Kristinréttir, Bójarlög Magn. Hákon.	M	1300	45,516	law
Holm perg 30 4to	Landslög Magnúss Hákonarsonar	M	1300–1325	47,948	law
DG 8 I	Landslög Magn. Hákon. Farmannalög	M	1300–1350	50,114	law
			1200–1350	706,500	

Table 3 Old Swedish data set used throughout the study.

Manuscript	Title	Ms Dating	Words	Genre
Cod. Holm. B 59	Äldre Västgötalagen	1280	18,634	law

It should be noted that the Icelandic material from the 14th century is larger than from the 13th, 15th and 16th centuries. The three last mentioned centuries are represented by one manuscript each, whereas there are seven manuscripts from the 14th century. This is solely determined by the data available in the Menota and Emroon archives.

4 Quantifications

In this section, we present the results for each of the research questions listed in the Introduction.

4.1 Use of abbreviations over time
Does the frequency with which abbreviations are used increase or decrease during the Middle Ages in Old Icelandic manuscripts, and if so to what degree?

To answer this question, we extract all word forms in our corpus that contain the Menota <ex>-tag, signalling the use of an abbreviation. The digital texts have been prepared by different editors, and even though all are following the mark-up system of Menota, there may be some minor differences in how the rules have been applied. However, this will not affect the general tendencies emerging from the extractions. The results are presented in Figure 1, with the oldest texts to the left, and the youngest to the right. The percentage numbers in the figure state how many words contain an abbreviation (or more than one). The remaining words are thus not abbreviated.

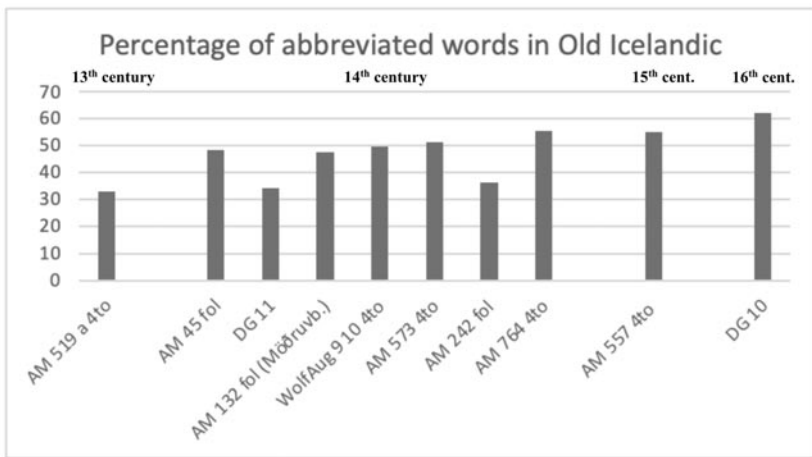


Figure 1. Percentage of abbreviated words in the Old Icelandic corpus, with the oldest manuscript to the left, and the youngest to the right.

In Figure 1, *Möðruvallabók* is displayed as one unit. We have used the eight texts that were available in Menota at the time.⁶ These eight texts show rather large similarities in abbreviation tendency (44%–51%). The variation could still indicate that the exemplar has played a part in the scribes' use of abbreviations. A further investigation of this aspect is a task for future research.

6. *Bandamanna saga*, *Droplaugarsona saga*, *Finnboga saga*, *Fóstbrœðra saga*, *Hallfreðar saga*, *Kormáks saga*, *Víga-Glúms saga* and *Ölkofra þáttr*.

Based on our text collection, the hypothesis that the proportion of abbreviated words in Old Icelandic manuscripts increases over time is confirmed. The oldest Icelandic manuscript in the corpus is AM 519 a 4to, dated to 1280 (*Alexanders saga*), which contains about 33% abbreviated words. This is a significantly lower percentage than the youngest manuscript, DG 10, dated to around or shortly after 1500 (*Grettis saga*), which contains about 62% abbreviated words. There is some variation in the 14th century texts, with for example 34% abbreviations in *Snorra Edda* (DG 11; see further below) and 48% abbreviations in the multitext manuscript *Codex Frisianus* (AM 45 fol), both dated to 1300–1325. However, when we calculate the average over all of the 14th century texts, the trend is clear, as illustrated in Figure 2. The most deviant manuscripts from the 14th century, DG 11 and AM 242 fol, are discussed further below.

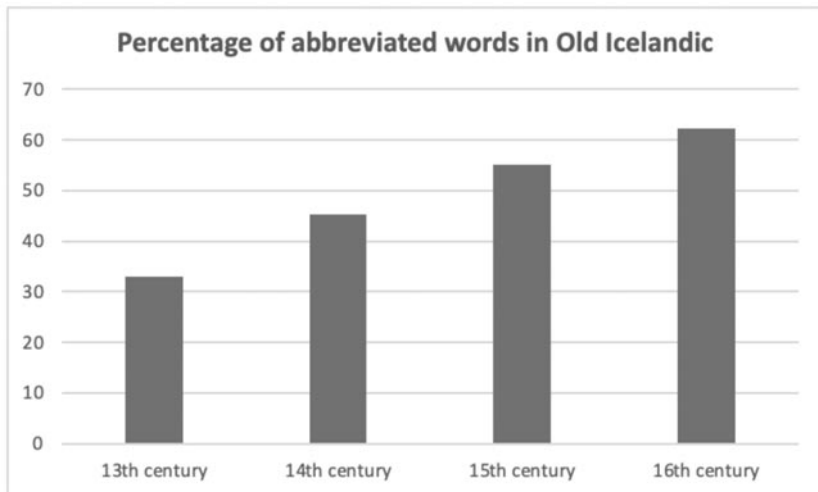


Figure 2. Percentage of abbreviated words in Old Icelandic manuscripts, divided by century.

As stated above, there is some variation between the manuscripts from the 14th century. Two manuscripts distinguish themselves in having a lower usage of abbreviations than the others: DG 11 and AM 242 fol. Both of these manuscripts contain *Snorra Edda*, with all the central parts: *Gylfaginning*, *Skáldskaparmál* and *Háttatal*. To a large extent, the content of the two latter parts is skaldic poetry, as illustrations of poetic language

(*Skáldskaparmál*) and verse meter (*Háttatal*). This type of poetry consists to a large degree of infrequent poetic words, whose meaning was probably often obscure to the medieval scribes. As touched upon in the beginning, and as will be discussed further below, the frequency of the words is an important factor for the usage of abbreviations. Thus, a high degree of infrequent, poetically marked words probably leads to a lower degree of abbreviation. The scribes may have looked upon the abbreviations as limiting the readability somewhat, thus not to be used excessively in words that are difficult to interpret in the first place.

It can finally be noted that in Section 1, we referred to the statement in the *Menota handbook* that up to a third of the words in the Old Icelandic manuscripts are abbreviated. Indeed, that number is exceeded for all manuscripts in our corpus, as seen in Figure 1.

In the investigation described above, we have measured the proportion of words that contain abbreviations. This measurement does not account for how many abbreviations are used in total, since one and the same word can contain one or several abbreviations. To investigate the total frequency with which abbreviations are used, we have calculated the number of abbreviated sequences per 1,000 words for each century. This is meant to account for instances where more than one abbreviation is used in one word. These measurements are shown in Figure 3.

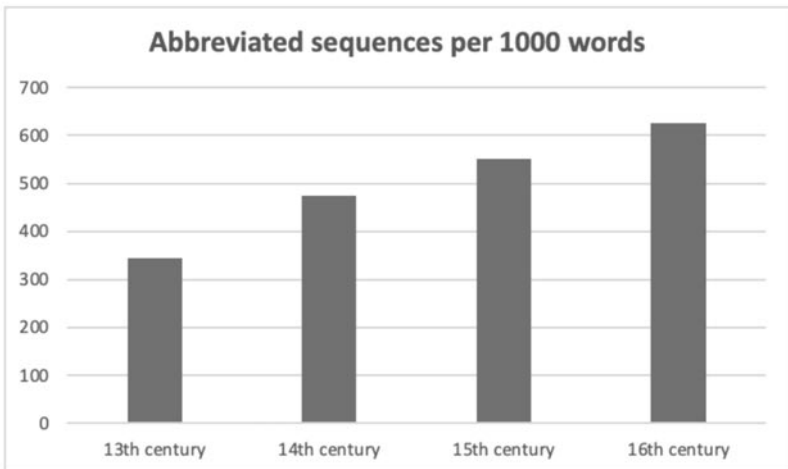


Figure 3. Number of abbreviated sequences per 1,000 words in Old Icelandic manuscripts, divided by century.

As can be seen in the figure, the trend in this measurement is the same as for the percentage of abbreviated words. There is a development towards a gradually higher degree of abbreviation, with 345 abbreviated sequences per 1,000 words in the 13th century text up to 626 abbreviated sequences per 1,000 words in the 16th century text.

The investigation in the previous section showed a distinctly lower degree of abbreviations in the manuscripts DG 11 and AM 242 fol compared to the other manuscripts originating from their respective centuries. The interpretation mentioned above was that these manuscripts were less abbreviated because they contained a large amount of poetry, and that poetry, comprising a high number of infrequent and often obscure words, was less abbreviated than prose. To investigate this aspect further, we have compared pages in the two mentioned manuscripts where the content is mainly poetry and prose, respectively. We have extracted five pages of prose and five pages of mainly poetry in the manuscripts DG 11 and AM 242 fol. As stated, the pages with poetry contain *mainly* poetry, but not exclusively, as the verse quotes are usually introduced by formulaic prose statements like “Svá kvað Einarr”. Furthermore, sections of kennings are often introduced with questions (in prose), like “Hvernig skal kenna himin?”. These sentences are usually abbreviated, maybe more so than normal prose as such introductory phrases occur very often and are predictable from the context.

The pages used for this study are listed in Table 4 below (the span given in the format used in the Menota texts, i.e. fol. in DG 11, and page in AM 242 fol). The results of the investigation are shown in Figure 4.

Table 4 Prose and poetry parts in the manuscripts DG 11 and AM 242 fol.

	DG 11	AM 242
Prose	13v–15v	p. 27–32
Poetry	27v–29v	p. 45–47, 53, 80

As can be seen in Figure 4, the assumption that poetry is less abbreviated than prose is confirmed by the investigation. The pages in DG 11 and AM 242 fol, containing mainly poetry, are less abbreviated than those containing prose. Furthermore, the mentioned introductory phrases, such as “Svá kvað X” and “Hvernig skal kenna X?”, usually abbreviated, are included in the measurement of the poetry pages. Thus, the diffe-

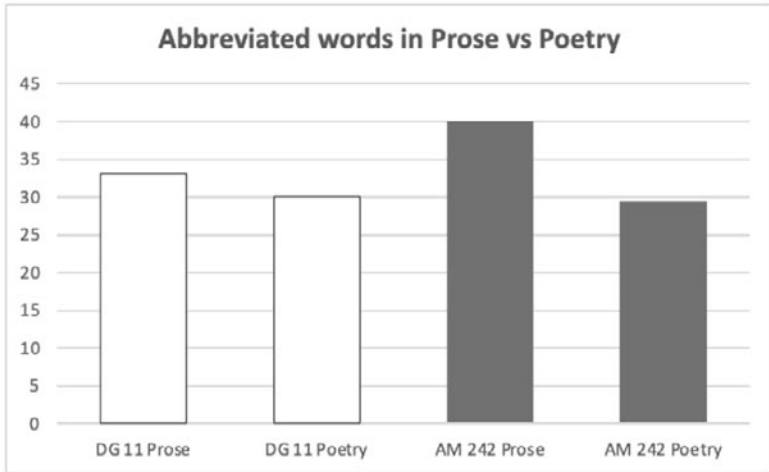


Figure 4. Proportion of abbreviated words in prose compared to poetry, in the Old Icelandic manuscripts DG 11 and AM 242 fol.

rence between poetry and prose is probably even larger than the numbers in Figure 4 suggest.

As can be seen in Figure 1, DG 11 has a slightly lower general degree of abbreviation than AM 242 fol. This could be explained within the general trend observed in the previous section, namely that there is a general increase over time in the abbreviation tendency. DG 11 was produced slightly earlier than AM 242 fol (1300–1325 vs. 1350), so one could argue that the difference has a chronological explanation. However, it is worth noting that the degree of abbreviation on the poetry pages is almost the same in the two manuscripts, and the difference is mainly present in the prose. On the basis of our investigated material (which is rather small for far-reaching conclusions in this aspect), it appears that the tendency to abbreviate poetry, i.e. infrequent and obscure words, remains stable over time, whereas the chronological change towards higher frequency of abbreviation takes place within prose, to a large extent consisting of frequent and well-known words.

4.2 Abbreviated sequences

What are the most common abbreviated sequences in the Old Icelandic scripts? Are these associated with specific high-frequency word forms (i.e., lexical abbreviations)?

viations), or are they graphemic sequences existing in any word (i.e., graphemic-phonemic abbreviations)?

As stated in the beginning, a distinction is often made between abbreviations denoting lexical units and those denoting separate graphemic-phonemic sequences. The former are usually fixed writings of highly frequent or otherwise predictable word forms, whereas the latter are abbreviations used for sequences, normally two graphemes (representing a vowel and a consonant), occurring in different words. In this section, the abbreviated sequences in the manuscripts are investigated, and initially, no difference is made between the two types. All abbreviated sequences in the manuscripts are extracted according to the description below, but in the discussion of the results, the two abbreviation types will be analyzed. The graphemic-phonemic type would be possible mainly in the cases where only two graphemes are abbreviated, and when the sequences are longer, it is most likely lexical units that are abbreviated.

To investigate the abbreviated sequences in the Old Icelandic manuscripts, we use the diplomatic version of the text to identify the character sequences that have been abbreviated, by extracting the character sequences occurring within the *<ex>* tags in the XML version of the source file. For example, if the facsimile version *ðott* and the diplomatic version is *dott <ex>er</ex>*, the character sequence *er* will be extracted as an instance in the set of abbreviated sequences for that manuscript.

Since the manuscripts are of different length, and thus not directly comparable, we extract a random set of 40,000 words for each century and calculate the total number of abbreviated sequences for this subset of the corpus, as well as the total number of abbreviation types. Also, since there is only one manuscript available for the 13th (AM 519 a 4to), 15th (AM 557 4to) and 16th century (DG 10) respectively (see Table 1), we choose only one manuscript from the 14th century as well (the largest one, namely AM 132 fol, *Möðruvallabók*).

With this approach as a basis, we calculate the total number of abbreviated sequences for each sample, contrasted with the number of unique abbreviated sequences, as illustrated in Figure 5. From the results, we can see that the number of unique abbreviated sequences increases quite proportionally to the number of total abbreviated sequences over the centuries. This indicates that the scribes' tendency to abbreviate new sequen-

ces increased parallel to the general increase in the use of abbreviations. The only exception is the 14th century sample, for which the proportion of unique abbreviated sequences is slightly less than for the other centuries.

Here, it would be interesting to study the set of abbreviation characters used for abbreviating. However, these are not specifically marked in all of the Menota files at hand, making such a study difficult to conduct automatically.

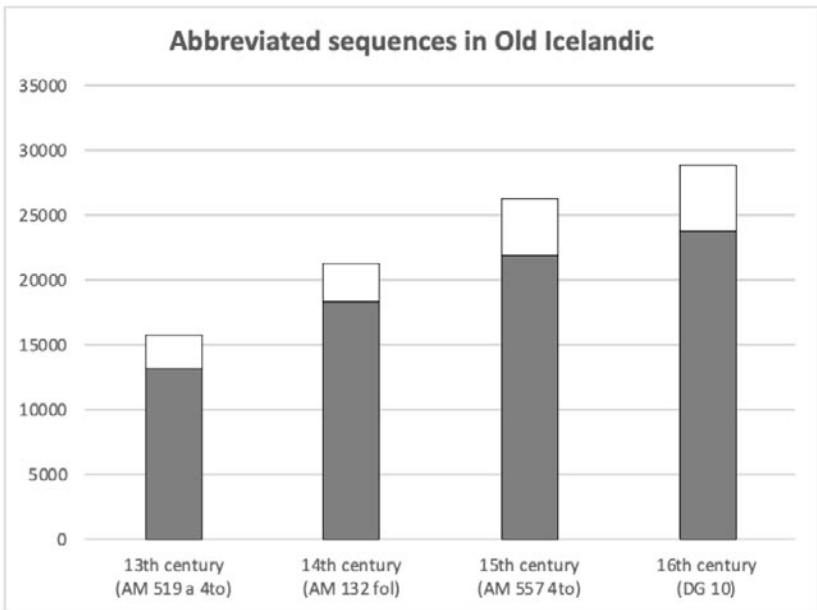


Figure 5. Total and unique abbreviated sequences in Old Icelandic manuscripts, divided by century. The white parts: abbreviated sequences occurring only once. The grey parts: abbreviated sequences occurring more than once.

When looking at the most frequent abbreviated letter sequences, it is clear that they are mainly the same over the centuries, with nasals (*n* and *m*) and frequent word endings (e.g., *er/ar*) occurring very frequently. Furthermore, most of the abbreviated sequences belong to fixed writings of highly frequent words. For instance, in all centuries except in the youngest manuscript, from around 1500 (DG 10), the sequence ‘onun’, ‘onung’ or similar is recorded among the most frequently abbreviated se-

quences. This is of course due to the fact that the word *konungr* is frequent in the texts examined from these centuries. Also sequences like 'ok'/'og' (*ok*), 'irir'/'yrir' (*fyrir*), 'ann' (*hann*), 'agdi' (*sagði*), 'igi'/'cki' (*eigi/ekki*) and 'onv' (*honum*) are used in specific words, and thus constitute lexical abbreviations. The same obviously also goes for sequences like 'lexander' (*Alexander*), 'arius' (*Darius*) and 'retter' (*Grettir*), as they are used in names, highly frequent within the texts in which they are important protagonists.

Many of the one- and two-character sequences are also mostly restricted to specific words. This is the case for e.g. 'r' (*er*), 'eð'/'ed' (*með*), 'at' (*bat*), 'il' (*til*), 'ua' (*svá*) and 'on' (*hon*). These sequences are really to be interpreted as part of lexical abbreviations rather than graphemic-phonetic abbreviations. A conclusion to be drawn from this is that the use of abbreviations is to a great extent generally lexically determined, which is to say triggered by frequent words, also when a one- or two-character sequence is being abbreviated.

However, there are also examples of actual graphemic-phonemic abbreviations, where it is clear that certain sequences are being abbreviated independently of the word in which they occur. Most clearly this is the case with abbreviated nasals, 'n' and 'm'. These elements can be abbreviated in all contexts in which they occur, and this is done with the horizontal abbreviation stroke (sometimes called *nasal stroke*). This is probably the most common abbreviation type of all, and it had a very widespread use in the Nordic countries (as well as elsewhere). For instance, in the East Norse area (Sweden and Denmark), where the use of abbreviations was more restricted than in the West Norse area, the abbreviation of nasals was very common. Also, sequences representing grammatical endings are used independently of the words. This is especially true for plural endings on nouns and adjectives, most importantly 'er'/'ir' (*-ir*; with the so-called *er*-abbreviation) and 'ar' (*-ar*; with superscript 'r'). Furthermore, the sequence 'ra' (with the so-called *ra*-abbreviation) can be included in this group. Even though it is often used in the word *frá*, it is also often used to represent the ending *-ra*, occurring e.g. in adjectives in the gen. pl. This ending, however, is not as common as *-ir* and *-ar*.

It is interesting to note the relative increase in suspensions over the years, with approximately 2.6% of the abbreviations being suspensions in the 13th century text, compared to 6.6% in the 14th century texts and

9.4% in the 15th century text. However, the youngest manuscript (DG 10) contains fewer suspensions (approximately 6.1%).

4.3 Features characterizing abbreviations

Are there any common features of the words that are abbreviated and not abbreviated, respectively, regarding frequency or linguistic characteristics?

4.3.1 Part-of-speech

To study the linguistic characteristics of words that are abbreviated and not abbreviated, respectively, we start by looking at the part-of-speech distribution. For this study, we make use of a subset of the original corpus, where part-of-speech information is available, resulting in a sub-corpus of 211,092 words in total. The manuscripts that the sub-corpus is taken from are: AM 764 4to, AM 573 4to, AM 45 fol, WolfAug 9 10 4to, AM 519 a 4to and AM 132 fol. These are all Icelandic, and all except one are from the 14th century, the exception being AM 519 a 4to, which is from the 13th century. These transcriptions all had mark-up regarding part-of-speech.

The category “Other” in Figure 6 consists of a mix of categories that would be too small to display on their own: foreign words, infinitive marker, numerals and similar. They will not be further discussed below.

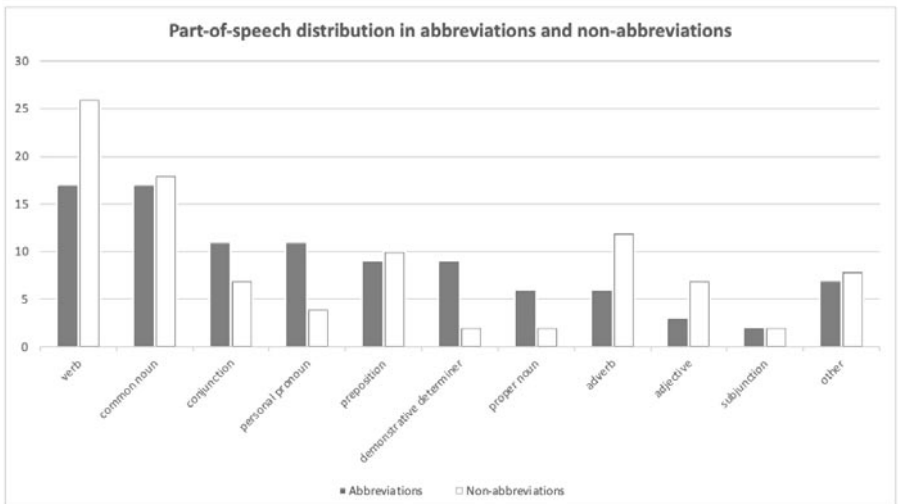


Figure 6. Part-of-speech distribution for abbreviated and non-abbreviated words respectively, in our dataset.

As seen from the statistics in Figure 6, verbs and nouns dominate among both abbreviated and non-abbreviated words, which is not surprising considering the large amounts of instances for these parts-of-speech. Interestingly and perhaps expectedly, proper nouns, demonstrative determiners and personal pronouns show a significantly higher proportion of instances in the abbreviation category.

In Figure 6, the statistics show the relative frequency for each part-of-speech, that is the number of instances divided by the total number of instances (multiplied by 100).

As stated above, some parts-of-speech are generally more abbreviated than others. As frequency is an important factor for the use of abbreviations (see discussion above), one could assume that grammatical words such as pronouns, conjunctions etc. are more heavily abbreviated than content words such as nouns or verbs. Of course, there are highly frequent words within these word classes as well; verbs like *segja* ('say') and *mála* ('say') are very frequent, and indeed they are usually abbreviated. Still, the numbers in Figure 6 suggest that a large number of verbs are written without abbreviations. Indeed, for content words like nouns, verbs and adjectives, the number of non-abbreviated writings supersede the abbreviated ones. Otherwise, the assumption that the parts-of-speech constituting grammatical words are more abbreviated than others seems to hold true. Conjunctions, pronouns and demonstrative determiners are very often written in an abbreviated way, and there are usually fixed writings for the most frequent forms: 'h' + horizontal nasal stroke for *hann*, 'þr' + horizontal nasal stroke for *þeir* etc. The sequence *þess-* in the demonstrative determiners like *þessir*, *þessar* etc. is very often abbreviated with 'þ' + horizontal nasal stroke.

Two parts-of-speech require a comment, namely prepositions and proper nouns. The prepositions, highly frequent function words, have a fairly equal distribution between abbreviated and non-abbreviated forms. This might appear surprising, but it must be remembered that two of the most frequent prepositions are *á* ('on') and *í* ('in'). They cannot be abbreviated, and thus they can be expected to significantly heighten the number of non-abbreviated forms in this class. Proper nouns, finally, are also characterized by a high degree of abbreviated writings. This is due to the previously mentioned, well-known practice of writing frequently occurring names in a certain text as suspensions, i.e. with the initial letter of the name followed by a dot (or a similar mark; cf. Guðvarður Már Gunnlaugsson 2007: 7), after having written out the name in full once.

4.3.2 Frequency

As for the frequency of the words, we have already shown (section 4.2) that words that occur frequently are often abbreviated, since these words are known to the reader and therefore do not need to be written out in their entirety each time. Here, the tendency observed in section 4.2 will be elaborated further.

In this part of the study we consider nouns only. This is to avoid having only highly frequent function words at the top of the frequency list. For the noun category, as illustrated in Figure 6 above, there is a fairly equal distribution of abbreviated and non-abbreviated forms, which justifies the investigation of the abbreviation rate for the most frequent instances of this category. In Table 5 below, the 25 most frequent noun forms in the corpus are listed, with the frequency with which each noun is abbreviated and non-abbreviated, respectively. It is interesting to note here that the overwhelming majority of the most frequent nouns are often abbreviated. For 18 out of the 25 nouns listed, a much larger proportion are abbreviated than not abbreviated. Eight of these nouns only occur in abbreviated form, and never unabbreviated. It must also be stressed here that we are primarily analyzing the *word forms* here, not the *lemma*. In the table the normalized forms are given, representing an inflected form of a noun. This is also due to the format of our material, as not all texts in our corpus are lemmatized.

Table 5 The 25 most frequent word forms.

Word form	Abbreviated	Non-abbreviated
konungr	960	0
menn	647	2
maðr	288	98
ár ⁷	272	54
manna	294	4
son	89	133
daga	172	36
fé	0	171
mánaði	154	2
konung	153	1
konungs	150	0
konungi	140	0
mønnum	133	0
ráð	0	132

7. This is the lemma *ár* ‘year’. It has been written ‘a’ + supralinear ‘r’.

mann	128	0
dag	12	115
ætt ⁸	121	0
konungs	118	0
guð	27	87
mál	0	111
hér	96	13
son	6	102
land	99	5
landi	94	0

The word forms in Table 5 represent case forms of nouns (in their normalized forms) in the Old Icelandic manuscripts, with statistics on the number of times they occur in abbreviated and non-abbreviated form.⁹

As seen in the table, several of the word forms belong to the same lemma: *konungr*, *konung*, *konungi*, *konungs* (lemma *konungr*), *maðr*, *mann*, *menn*, *manna*, *monnum* (lemma *maðr*). It should be noted that the forms of *konungr*, highly frequent, only once occur written out in full in the entire investigated corpus. This is a rather long word, and the abbreviated forms of this word saved a lot of space and labor for the scribe. The tendency is thus clear: many of the high-frequency words are often abbreviated, in some cases always. Some of the frequent words are, on the other hand, never abbreviated: *fé*, *ráð* and *mál*. This is due to the fact that the letter sequences in these words do not have an established abbreviation attached to them. For instance, the sequence ‘al’ (in *mál*) cannot be abbreviated with superscript ‘a’, and superscript ‘l’ does not occur. A self-evident but important conclusion to be drawn from this is that the structure of the words, the letter sequences constituting the words in their written form, is an important factor for the abbreviation tendency. They must contain sequences that can be abbreviated. Thus, frequency alone is not enough.

When studying frequency, it is also relevant to look at not only the most frequent instances, but also the *least* frequent ones. On this note, we observe that out of the 24,610 word forms that occur only once in our corpus, 9,235 word forms are abbreviated, and 15,375 are not. This

8. This is the lemma *ætt* ‘family, lineage’. It has been written ‘æt’ + supralinear dot to indicate long *t*.

9. We make no distinction here between palaeographic variants, like high and round ‘s’ and similar.

implies that also (very) low-frequency words are abbreviated to a rather high degree. This is probably due to the fact that nasals often are abbreviated irrespective of word type, and the same holds true for the highly frequent endings *-ir* and *-ar*.

It could be expected that longer words are more often abbreviated, as it saves both time for the writer and space on the parchment. A study of the average word length in our text collection indeed shows that the average word length of abbreviated words is 7.5 characters, while the average word length for non-abbreviated words is 6.1 characters, which strengthens this hypothesis. However, even short words are often abbreviated, like *ok*, *með* and the like.

4.4 Comparison between Old Icelandic and Old Norwegian

What differences with respect to the use of abbreviations can be observed between Old Icelandic and Old Norwegian?

As seen from Figure 7, the proportion of abbreviations in the Old Norwegian manuscripts is substantially lower than in the Old Icelandic ones. For Old Icelandic, the proportion of abbreviations varies from 33% to

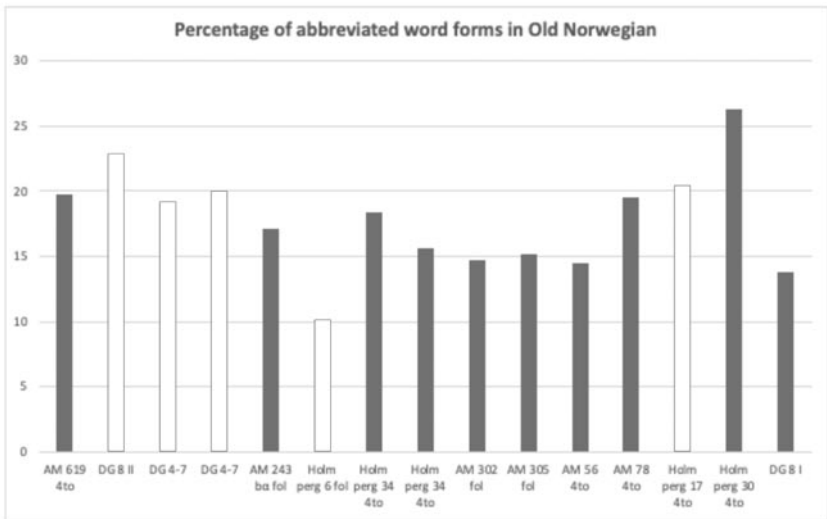


Figure 7. Percentage of abbreviated word forms in the Old Norwegian manuscripts, with the oldest manuscript to the left, and the youngest to the right (narrative texts marked in white).

62% (see Figure 1), whereas in the Old Norwegian manuscripts, the proportion varies between 10% and 26%. It should be noted that a large part of the Icelandic manuscripts are later than the investigated Norwegian ones. If we only consider the three Icelandic manuscripts from the same time period (AM 519 4to, AM 45 fol and DG 11), the proportion of abbreviations varies between 33% and 48% (Figure 1). It could be argued that the Old Norwegian manuscripts are more heterogeneous in genre, containing not only narrative texts, but also law texts, as well as religious and didactic texts. However, even if we only consider the Norwegian narrative texts (marked in orange in Figure 7), the average proportion of abbreviations is 18%, which is way below any of the Old Icelandic manuscripts.

From Figure 7 it is clear that the examined manuscripts do not display a chronological development towards a more frequent use of abbreviations, as was the case in the Icelandic material. Rather, the impression is that of variation; the manuscripts vary greatly between each other in the tendency to abbreviate. This variation can also be observed between manuscripts produced close in time. The data does not allow for very far-reaching conclusions as to the reasons for this, but a possible explanation could be that the scribes of medieval Norway display a larger degree of individual variation in this aspect, as the abbreviation system was generally more restricted in Norway than in Iceland. That is, a scribe prone to abbreviating in Norway would deviate more from the other scribes.

Regarding the Norwegian material, the same tendency as for the Icelandic material can be observed: most of the sequences are to be interpreted as lexical abbreviations, being a part of fixed writings of frequent words. Furthermore, it appears that, to a large extent, the same words that are abbreviated in the Norwegian manuscripts are also abbreviated in the Icelandic manuscripts. Highly frequent abbreviated sequences like ‘onon’ and ‘onong’ belong to the lemma *konungr*, the abbreviated sequence ‘eð’ to the lemma *með* and ‘ann’ to the form *hann*, and so on. Some cases where the abbreviation is probably to be interpreted as graphemic-phonemic are indeed present in our material, e.g. the nasals ‘n’ and ‘m’, and also in many cases the sequences ‘er’ and ‘ir’. It is notable, however, that the sequence ‘ar’, highly frequent in the Icelandic manuscripts for the ending *-ar*, is not present among the most common abbreviated sequences in the Norwegian manuscripts.

As stated earlier, we only have access to one digital text with the desired digital format in Old Swedish from the same time period as the Old Norwegian manuscripts. This is Cod. Holm. B 59, *Äldre Västgötalagen*, dated to 1280. Even though this is only one manuscript, it still makes an interesting comparison with the Old Norwegian manuscripts. It is interesting to see if there is a generally higher degree of abbreviation in the West Norse manuscripts compared to Old Swedish manuscripts, or if this tendency is only true for the Old Icelandic manuscripts. It appears, on the basis of our investigation of B 59, that there is a stronger tendency to abbreviate in the Old Norwegian manuscripts than in the Old Swedish one. B 59, i.e. *Äldre Västgötalagen*, contains only 5.6% abbreviated words, a substantially lower proportion than even the Old Norwegian manuscripts, where abbreviated words appear at a rate of 10–26%. Recall that the Old Icelandic manuscript from the 13th century, AM 519 a 4to, has 33% abbreviated words. Thus, the Old Swedish manuscript investigated here is considerably less abbreviated than the Old Norwegian ones, which in turn are much less abbreviated than the Old Icelandic ones.

Even though the abbreviation tendency is much more restricted in the Old Swedish manuscript than in the Norwegian and the Icelandic ones, the sequences being abbreviated are largely the same also in this manuscript. Abbreviation of nasals, i.e. ‘n’ and ‘m’, occurs regularly, and also the sequence ‘æp’ in the preposition *mæp* (‘with’). The sequence ‘ra’ is abbreviated in different words, e.g. ‘drap’ (‘manslaughter’) and ‘vintra’ (‘winters’). A practice that is common in Cod. Holm. B 59 is to abbreviate the word *maþar* (‘man; human’) with the **m**-rune (ʁ) having the name *maþar/maðr*. This usage is also known from the early West Norse manuscripts, but it is not used in the manuscripts used in the present investigation. As in the Norwegian and the Icelandic manuscripts, the word *konungar* (‘king’) is abbreviated in the Old Swedish manuscript with a contraction. The difference is that this is only done occasionally in the Old Swedish manuscripts, and this word also occurs written out in full. In the West Norse manuscripts, this word is almost exclusively abbreviated.

5 Conclusions and future work

In the present study, we show that several of the previously stated hypotheses about the use of abbreviations in West Norse manuscripts could be validated empirically. The use of abbreviations appears to increase gradually during the Middle Ages in Iceland. However, this tendency does not hold true for Norway. Instead, it would seem that the examined Old Norwegian material displays more incidental variation. It should be noted, however, that the time span for the Norwegian material is limited, making it hard to draw any definite conclusions on this front.

The analyses conducted above also show that the use of abbreviations was to a large extent connected with specific words and word forms. This appears to be the case also when short sequences, e.g. two-letter sequences, are abbreviated. Thus, a large part of the abbreviations in the examined manuscripts are used in lexically conditioned abbreviations, rather than graphemic-phonemic abbreviations, even when short sequences are abbreviated. Manuscripts containing a large amount of skaldic poetry are less abbreviated than those containing mainly prose. The poetic vocabulary in this type of poetry is archaic and generally marked by infrequency, and such words appear to have been abbreviated less. Possibly the scribes looked upon abbreviations as disturbing readability, and thus not to be used excessively in uncommon and obscure words.

Frequency is not the only factor triggering the use of abbreviations. For instance, it seems that very frequent endings, e.g. *-ir* and *-ar*, are abbreviated irrespective of word type. This is a case of the graphemic-phonemic abbreviation type, and it can lead to infrequent words being abbreviated as well. Furthermore, the structure of the words must in some way be a determining factor in the use of abbreviations. Obviously, the words must contain a sequence that can be abbreviated in a relatively unambiguous way. This leads to some highly frequent words not being abbreviated (e.g. *ráð*). Longer words that have an established abbreviated form are almost never written out in full, for instance the different forms of the lemmas *segja* and *konungr*.

The hypothesis that Icelandic manuscripts are more heavily abbreviated than the Norwegian ones is also confirmed and quantified in our investigation. Furthermore, as stated above, a clear chronological development towards an increased abbreviation tendency cannot be discerned in the Norwegian material. The earliest manuscript, AM 619 4to,

comes very close to the latest one, AM 78 4to. A comparison with one Old Swedish manuscript, Cod. Holm. B 59, from approximately the same time as the Norwegian material, showed that the abbreviation tendency was still considerably stronger in the Norwegian manuscripts than in the Old Swedish one.

Our investigation goes as far as the available empirical material allows. An important task for future research on the habits of the medieval scribes is to make available more manuscripts in digital form, preferably in a format where both abbreviation and expansion are available. With more data we will be able to elaborate and refine the results of this investigation.

Bibliography

- Bandlien, Bjørn. 2014. "Sir Snara Asláksson owns me": The historical context of Uppsala De la Gardie 4–7. In: Karl G. Johansson and Else Mundal (eds.), *Riddarasögur. The Translation of European Court Culture in Medieval Scandinavia*, pp. 245–271. Oslo: Novus.
- Driscoll, Matthew. 2009. Marking-Up Abbreviations in Old Norse-Icelandic Manuscripts. In: Maria Grazia Saibene and Marina Buzzoni (eds.), *Medieval Texts – Contemporary Media: The Art and Science of Editing in the Digital Age*, pp. 13–34. Como: Ibis.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 2007. *Sýnisbók íslenskrar skriftar*. 2. ed. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Haugen, Odd Einar. 2002. The Development of Latin Script I: In Norway. In: Oskar Bandle et al. (eds.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*, pp. 824–832. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Haugen, Odd Einar. 2018. Høgmellomalderen (1050–1350). In: Helge Sandøy and Agnete Nesse (eds.), *Norsk språkhistorie IV*, Tidslinjer, pp. 198–292. Oslo: Novus.
- Hreinn Benediktsson. 1965. *Early Icelandic script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. (Íslenzk handrit. Series in folio 2.) Reykjavík.

- Johansson, Karl G. 1997. *Studier i Codex Wormianus. Skrifttradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*. (Nordistica Gothoburgensia 20.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kjeldsen, Alex Speed. 2013. *Filologiske studier i kongesagahåndskriftet Morkinskinna*. (Bibliotheca Arnamagnæana. Supplementum 8.) Copenhagen: Museum Tusculanum.
- de Leeuw van Weenen, Andrea. 1993. *The Icelandic Homily Book. Perg. 15 4^o in the Royal Library, Stockholm*. (Íslensk handrit. Series in quarto 3.) Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Lindblad, Gustaf. 1954. *Studier i Codex regius av Äldre Eddan*. I–III. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:10.) Lund: Gleerup.
- The Menota handbook: Guidelines for the electronic encoding of Medieval Nordic primary sources*. Gen. ed. Odd Einar Haugen. Version 3.0. Bergen: Medieval Nordic Text Archive, 2019. <<http://www.menota.org/handbook.xml>> (last accessed 18-02-2025).
- Mørck, Endre. 2018. Seinmellomalderen (1350–1536). In: Helge Sandøy and Agnete Nesse (eds.), *Norsk språkhistorie IV*, Tidslinjer, pp. 293–356. Oslo: Novus.
- Mårtensson, Lasse. 2011. *Studier i AM 557 4to. Kodikologisk, grafonomisk och ortografisk undersökning av en isländsk sammelhandskrift från 1400-talet*. (Rit 80.) Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog. Dictionary of Old Norse Prose*. University of Copenhagen, Department of Nordic Studies and Linguistics. <<http://onp.ku.dk/onp/onp.php>> (last accessed 18-02-2025).
- Stefán Karlsson. 2002. The Development of Latin Script II: In Iceland. In: Oskar Bandle et al. (eds.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*, pp. 832–840. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Wills, Tarrin. 2024. Abbreviation in Old Norse Manuscripts – a quantitative study. *Gripla* 35, pp. 69–104.

Webpages

The Emroon homepage: <<https://www.emroon.no>>

The Menota homepage: <<https://clarino.uib.no/menota>>

Sammandrag

Det har ofta framhållits att bruket av förkortningar är ett kännetecknande drag för de fornvästnordiska handskrifterna, särskilt de isländska. Denna artikel behandlar bruket av förkortningar i företrädesvis fornisländska handskrifter, under jämförelse med fornorska handskrifter och även en fornsvensk handskrift. Materialet utgörs av digitala utgåvor av handskrifter eller delar av handskrifter, till största delen tagna från de digitala arkiven hos Menota och Emroon. De isländska handskrifterna i undersökningen sträcker sig från ca 1280 till inledningen av 1500-talet, medan de norska sträcker sig mellan 1200–1350, men med en koncentration till 1270–1325. Den fornsvenska handskriften är från ca 1280. Bland de isländska handskrifterna kan man se en gradvis utveckling över tid mot kraftigare förkortning; i handskriften från 1280 är 33 % av orden förkortade, medan handskriften från början av 1500-talet har 62 % av orden förkortade. En sådan utveckling kan inte iakttagas bland de norska handskrifterna, vilka dock har tillkommit under en mer begränsad tidsperiod. En annan tendens är att graden av förkortning är lägre i poesi, med en stor andel ovanliga ord jämfört med vanlig prosa. Man kan också se en påtaglig regional variation i bruket av förkortningar. De isländska handskrifterna är betydligt mer förkortade än de norska; de förstnämnda varierar i spannet 33–62 % förkortade ord, medan de sistnämnda varierar i spannet 10–26 % förkortade ord. Samtidigt är också de norska handskrifterna mer förkortade än den undersökta fornsvenska handskriften. Den har 5,6 % förkortade ord, en avsevärt lägre andel än de norska handskrifterna.

Lasse Mårtensson
Uppsala University
Department of Scandinavian Languages
Box 527
SE-751 20 UPPSALA
lasse.martensson@nordiska.uu.se
ORCID iD 0000-0001-5072-4961

LASSE MÅRTENSSON, EVA PETTERSSON AND VETURLIÐI ÓSKARSSON

Eva Pettersson
Uppsala University
Department of Linguistics and Philology
Box 635
SE-751 26 UPPSALA
eva.pettersson@lingfil.uu.se
ORCID iD 0000-0002-1447-4501

Veturliði Óskarsson
Uppsala University
Department of Scandinavian Languages
Box 527
SE-751 20 UPPSALA
veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se
ORCID iD 0000-0003-0434-0611



Lokaldemokratisk forvaltning av skolelovenes målparagraf

– en studie av Vennesla skolestyres behandling av utvalgte språksaker i perioden 1892–1961

Av Magnhild Vollan

Artikkelens tema er lokaldemokratisk forvaltning av skolelovenes målparagraf, belyst gjennom en studie av Vennesla skolestyres behandling av utvalgte språksaker gjennom 70 år. Relevante deler av referatene fra de 756 skolestyremøtene i perioden 1892–1961 utgjør studiens kildegrunnlag. I artikkelen presenteres og drøftes den stegvise innføringa av landsmål som resulterte i at kommunen blei språkdelt i 1908. Før skolestyret fatta sine vedtak, blei lovpålagte rådgivende kretsavstemninger avholdt. Videre dokumenteres og drøftes omkampene om skolemålet som over tid førte til utfasing av landsmål/nynorsk. Allerede i 1919 og 1924 blei riksmål gjeninnført i to kretser, etter gjeldende regler for bindende kretsavstemninger. Men da bokmål blei innført i de siste nynorskkretsene i 1953 og 1961, skjedde det sjøl om skolestyret etter gjeldende lov ikke var bundet av kretsavstemningenes resultat. Artikkelen avsluttes med ei drøftende oppsummering av aspekter ved den lokaldemokratiske forvaltningen av skolelovenes målparagraf gjennom 70 år.

1 Innledning

Da Stortinget 12. mai 1885 fatta sitt vedtak om at «det norske Folkesprog som Skole- og officielt Sprog sidestilles med vort almindelige Skrift- og

* Deler av artikkelens innhold blei presentert på møte om norsk språk, MONS 19, Tromsø, 23.-25. november 2022.

Bogsprog», var det ei prinsipiell erklæring som ikke i seg sjøl legaliserte bruk av landsmål i opplæringa (Hoel 2018: 494). Sju år seinere, 6. juli 1892, vedtok Stortinget den såkalte målparagrafen i skolelovene av 1889. Eli Bjørhusdal presenterer målparagrafens todelte hovedinnhold slik: «Det fyrste var å slå fast ein lokalt bestemt territoriell språkpolitikk, ved at heradet sjølv skulle få avgjere opplæringsmålet for kvar skulekrets. Det andre var ein modifikasjon av denne territorialiteten ved at alle elevar òg skulle lese på det andre språket, det som seinare har vorte kalla side-målet» (Bjørhusdal 2014: 140). Når det gjelder lokaldemokratiet i språkpolitikken, undersøker og drøfter hun blant anna skulekretsen som «språkterritorium» i ulike skolelover. Bjørhusdal (2014: 180) oppsummerer med å si at målparagrafen til å begynne med hadde ordninger som var konsekvent territoriale og ikke-personlige idet det var folket i krets og kommune som hadde rett til å avgjøre språkspørsmål, noe som dessuten var i tråd med resten av skolelovgivningen. Etter hundreårsskiftet blei imidlertid språkopplæringspolitikken territoriale preg modifisert av personlige ordninger, som særlig var begrunna i hensynet til konflikt-demping. Etter 1945 blei slike ordninger også begrunna i hensynet til foreldre- og mindretallsrettigheter.

I mange lokalsamfunn førte målparagrafen av 1892 til kamp om de to målformenes plass i folkeskolens lese- og skriveopplæring, med målbytte som mulig resultat. Ifølge Kjell Haugland (1985: 154f.) fikk landsmålet sitt gjennombrudd i bygdeskolen i 1890-åra. Han understreker at skolestyrene var i en nøkkelposisjon for landsmålet ekspansjon på lokalplanet, videre at lærere og prester var viktige aktører gjennom sin formelle og uformelle makt i lokalsamfunnet, og dessuten at skoledirektørene spilte en sentral rolle (Haugland 1985: 8). Utover 1900-tallet resulterte de nasjonale rettskrivingsvedtaka, som kom i tråd med tidas språkplanlegging, ofte i ny lokal uenighet og omkamp i spørsmålet om skolemålet.

Denne artikkelen handler om den lokaldemokratiske forvaltningen av skolelovenes målparagraf. Temaet belyses gjennom en case-studie. Den studerte enheten er et konkret kommunalt forvaltningsorgan, nemlig Vennesla skolestyre, der skolestyrets utøvende virksomhet i utvalgte skriftspråksaker vektlegges. Studien er avgrensa til perioden 1892–1961, fra Stortingets vedtak av målparagrafen, som førte til at landsmålet gradvis blei tatt i bruk i folkeskolene i Vennesla, til skolestyrets vedtak om innføring av bokmål som skolemål i den siste nynorskretsen. Ifølge Espen Wæhle mfl. (u.å.) kan formålet med en case-studie være å utvikle

inngående kunnskap om og heilhetlig forståelse av den studerte enheten, fordi den er interessant i seg sjøl. Valget av studieobjekt er basert på en hypotese om at en slik studie fra nettopp denne kommunen kunne gi ei mangfoldig og interessant konkretisering av temaet, blant anna på grunn av særegne samfunns- og skoleforhold i Vennesla.

Studien bygger på et omfattende arkivmateriale og gir et dokumentert nærbylde av lokalt vedtatt og utøvd språkpolitikk. Til grunn for undersøkelsen ligger denne problemstillinga: *Hvordan tolka og praktiserte Vennesla skolestyre skolelovenes målparagraf, med vekt på utvalgte språksaker, i perioden 1892–1961?* Hovedspørsmålet som skolestyret måtte ta stilling til i perioden, gjaldt hvilken målform elevene skulle tilegne seg gjennom folkeskolens lese- og skriveopplæring. Andre sentrale spørsmål var knytta til valg av målform i abc, lesebøker og andre lærebøker.

I artikkelen gis det stor plass til studien av Vennesla skolestyre, med hovedvekt på første del av perioden. Gjennom å følge skolestyret tett får vi kunnskap om når og hvordan relevante saker blei behandla, vi møter enkelte navngitte aktører og blir i noen grad kjent med hvordan ikke bare argumentasjonen og stemningen i målspørsmålet skifta over tid, men også hvordan forvaltningen av skolelovenes målparagraf utvikla seg i den undersøkte perioden. Studien gir grunnlag for refleksjoner på ulike nivåer, fra det konkrete til det mer overordna. Indirekte gir artikkelen innsikt i forholdet mellom det nasjonale og det lokale nivået, men målet med artikkelen er først og fremst å kaste lys over hvordan skolestyret i en konkret kommune behandla saker fra det språkpolitiske feltet, og hvordan skolestyret fungerte som forvalter og utformer av språkpolitikk.

Når det gjelder begrepet *språkpolitikk*, brukes det i tråd med definisjonen presentert av Lars S. Vikør. Han sier at språkpolitikk i første rekke vil si politiske tiltak for å påvirke språkforholda i samfunnet, det sosiale forholdet mellom ulike språk og språkvarieteter. Videre understreker han at språkpolitikken i Norge først og fremst gjelder «forholdet mellom bokmål og nynorsk, slik det kjem til uttrykk i mållova, i skolelovene og elles, og særlig i praktiseringa av desse lovene» (Vikør 1988: 68). Begrepene *riksmål* og *landsmål* brukes om de to målformene i framstillinga av den første tida, mens *bokmål* og *nynorsk*, som er de offisielle benevnelsene fra 1929, brukes i resten av framstillinga. I omtalen av skolestyrets vedtak knytta til hvilken målform elevene skulle tilegne seg gjennom opplæringa, varieres ordvalget idet både *opplæringsmål*, *skolemål* og *skolespråk* er brukt. I tillegg forekommer *hovedmål* i sitater.

2 Bakgrunn

Nedenfor presenteres bakgrunnsstoff av skolehistorisk, språkhistorisk og lokal karakter. I del 2.1 gis en gjennomgang av skolelovenes målparagraf og regler for hvordan folkeskolen skulle styres. I del 2.2 følger en presentasjon av den nasjonale framgangen og tilbakegangen for landsmål/nynorsk som skolemål. I del 2.3 gis relevant informasjon om Venesla kommune.

2.1 Folkeskolen

26. juni 1889 blei den norske allmueskolen avløst av folkeskolen. Hovedidéen var at den skulle være felles for barn av *alle* samfunnslag (Thune u.å.), likevel var det egne lover for by og land. Disse skulle tre i kraft snart mulig, og i sin heilhet være gjennomført innen tre år i byene (byskolelovens § 73) og innen fem år på landet (landsskolelovens § 84). Etter flere revisjoner av 1889-lovene blei det vedtatt nye lover om folkeskolen 16. juli 1936. De skulle tre i kraft fra 1. juli 1937 (byskolelovens § 68 og landsskolelovens § 74). Først 10. april 1959 vedtok Stortinget en *felles* folkeskolelov med iverksettelse fra 1. juli 1959 (folkeskolelovens § 39). Siden studien gjelder forholdene i en landkommune, vises det nedenfor til landsskolelovene av 1889 og 1936, i tillegg til 1959-loven.

2.1.1 Målformenens plass i opplæringa

Da Stortinget vedtok målparagrafen 6. juli 1892, var § 73 i landsskoleloven utforma slik:

Undervisningen skal foregaa i det norske Sprog. Skolestyret bestemmer, om Skolens Læse- og Lærebøger skal være affattede paa Landsmaal eller i det almindelige Bogmaal, og i hvilket af disse Maal Elevernes skriftlige Arbejder i Almindelighed skal affattes. Dog skal Eleverne lære at læse begge Maal. Inden Skolestyret fatter sin Beslutning, skal Overtilsynets og derefter Kredsens Erklæring være indhentet. I de blandede Sprogdistrikter i Tromsø Stift kan Kirke- og Undervisningsdepartementet efter Forslag af Skolestyret, og efterat Overtilsynet har havt Anledning til at udtale sig, bestemme, at Lappisk og Kvænsk kan benyttes som Hjælpsprog ved Undervisningen, og at der kan anvendes Læse- og Lærebøger med lappisk eller kvænsk Text ved Siden af den norske.

Tidligere inneholdt paragrafen kun den første setningen og den delen som handler om «de blandede Sprogdistrikter». Etter den nye paragrafen skulle altså skolestyret avgjøre om skolens lesebøker og øvrige lærebøker skulle være på landsmål eller riksmål, og hvilken målform elevene til vanlig skulle bruke i skriftlige arbeider. Videre understrekes det at elevene skulle lære å lese begge målformer.

13. august 1915 vedtok Stortinget følgende reviderte utforming av landsskolelovens § 73 (Theiste 1915: 92):

Undervisningen skal foregaa i det norske sprog efter følgende regler:

1. Ved den mundtlige undervisning bruker elevene sit eget talesprog, og læreren skal saavidt mulig tillempe det for ham naturlige talesprog efter dette.
2. Elevene skal lære at læse baade landsmaal og det almindelige bokmaal, hvorfor læsebøkerne maa indeholde tilstrækkelig læsestoff i begge maalformer.
3. Skolestyret fastsætter for hver enkelt kreds:
 - a) Om elevenes skriftlige arbeider i almindelighet skal avfattes paa landsmaal eller i det almindelige bokmaal.
 - b) Hvilken abc og læsebok skal brukes i skolen. Skolens lærebøker skal være avfattet i det maal, som er fastsat for de skriftlige arbeider.
4. Inden skolestyret fatter sin beslutning, skal overtilsynet og derefter kredsens erklæring være indhentet. [...]

Vi ser at hovedprinsippene fra 1892 blei videreført. Elevene skulle fortsatt lære å lese begge målformer, mens skolestyret skulle bestemme det skriftlige opplæringsmålet og hvilken abc og lesebok som skulle brukes i hver enkelt krets. Dersom skolestyret hadde bestemt at elevene skulle ha landsmål som opplæringsmål, skulle øvrige lærebøker være på landsmål. En markert forskjell mellom gammelt og nytt i § 73 finner en i det første punktet, i den tydeliggjørende beskrivelsen av elevenes og lærerens talemål i undervisningssammenheng. Ifølge Andreas Støylen (1955: 42f.) herska det uenighet om siste del av punkt 3b), og med lov av 5. desember 1917 fikk foreldrene rett til fritt å velge målform for lærebøkene utenom abc og lesebok. Nå fikk punkt 3 i målparagrafen dette innholdet (Støylen 1955: 46):

skolestyret skulle velge målform for de skriftlige arbeider og fastsette hvilken ABC og lesebok som skal brukes i skolen, men med rett for foreldrene til å

binde skolestyret i visse tilfelle. Etter foreldres eller forsørgeres valg kan barna bruke utgaver av de andre lærebøkene enten på landsmål eller på det alminnelige bokmål.

I 1917 kom også et punkt om parallellklasseordning inn i loven. Dette ga nye muligheter til foreldre som ønska at deres barn skulle få opplæring i «det maal, som ikke er skolens hovedmaal,» forutsatt at det gjaldt så mange barn at de kunne fylle en heil klasse, og at det ellers kunne skje uten «nævneværdig større utgifter for kommunen» (Theiste 1925: 104). Med 1917-vedtaket fikk altså det personlige språkforvaltningsprinsippet større plass ved at foreldrenes valgfrihet blei utvida. Ifølge Hoel (2009) var den beiske målstriden i Odda den direkte årsaken til skolelovenes parallellklasseordning av 1917. Den var «eit reint forsvarsverk frå målfolka si side for å unngå at nynorsken vart kasta heilt ut av bygda» (Hoel 2009: 555). Bjørhusdal (2014: 159f.) sier at denne ordningen handla om å unngå «revers til reine riksmålskrinsar på nye industristader i område der nynorsk nyleg var komen inn i skulen». Hun uttaler videre at det i praksis var snakk om både sideklasser og å dele skoler i to avdelinger etter skriftspråk, men aldri om å etablere separate skoler, noe som ville ha ført til en enda tydeligere territoriell språkpolitikk.

De samme formuleringene blei videreført i landsskoleloven av 1936, hvor § 66 handler om «Målet i skulen». Også i skoleloven av 1959 finner vi ei videreføring i § 37, som omhandler «Målet i skolen og val av lærebøker». Her framgår det at elevene skulle lære å lese begge målformer, og at skolestyret skulle bestemme om elevene skulle bruke nynorsk eller bokmål i sine skriftlige arbeider. Videre skulle skolestyret avgjøre hvilke lærebøker som skulle brukes. Det understrekes at skolestyret bare kunne innføre lærebøker som var godkjent av departementet, og at «[n]år det ikkje gjeld ABC og lesebok, kan likevel foreldre og forsyntar velja nynorsk- eller bokmålsutgåve».

Med 1959-loven mista skolestyret – og kretsen – muligheten til å innføre ulikt skolemål i «einskilde klassar eller læreemne» som målparagrafen etter 1917-revisjonen og i 1936-loven hadde åpna for (Bjørhusdal 2014: 200f.). Bjørhusdal ser på denne endringa som ei styrking av kretsens språklige homogenitet og et uttrykk for generell standardisering og sentralisering av opplæringsordningene. 1959-loven inneholdt også formuleringer som presiserte ordninger som gjaldt ved kretssammenslåing. Dersom de opprinnelige kretsene hadde ulike opplæringsmål, skulle det

holdes avstemning. Dessuten fikk elever som hadde gått minst tre år i skolen, rett til å bruke samme skolemål som før i skriftlige arbeider. Retten til parallellklasser blei videreført, med vekt på elevtall, men uten hensyn til kommuneøkonomi og praktiske hensyn. Ordningene med videreføring av skolemål ved skolesammenslåing og lærebøker på fritt valgt språk blei fastslått som rettigheter i 1959 (Bjørhusdal 2014: 207). Dette var ei klar styrking av det personlige språkforvaltningsprinsippet.

2.1.2 Regler for styring av folkeskolen

Kapittel 6 i 1889-loven handler om skolestyret og tilsynet med folkeskolen. Der slås det fast at hver kommune skulle ha et skolestyre med disse medlemmene: sogneprest, formannskapetets ordfører, en lærer eller lærerinne i full stilling (valgt for to år) og ellers så mange medlemmer som kommunestyret bestemte. I tillegg kunne eier av bruk eller verk som bekosta egen skole, møte når saker knytta til denne skolen skulle behandles. Skolestyrets medlemmer skulle sjøl velge formann og nestformann for ett år. Om det blei forlangt, skulle skolestyret gi årlig rapport til overtilsynet som etter lovens kapittel 8 skulle rapportere til kirke- og undervisningsdepartementet hvert år. For hver skolekrets skulle skolestyret ordne tilsynsutvalg som skulle bestå av ett skolestyremedlem, som fungerte som leder, og tre medlemmer valgt for ett år av kretsmøtet. Kretsmøtene skulle ledes av tilsynsutvalgets formann, som også hadde ansvar for å kalle inn til møte når han meinte det var hensiktsmessig, eller når skolestyret eller minst fem av kretsens husfedre krevde det.

Også i 1936-loven omhandler kapittel 6 skolestyret og tilsynet med folkeskolen, mens overtilsynet omtales nærmere i kapittel 8. Når det gjelder skolestyrets sammensetning, er reglene noe endra, blant anna er det presisert at medlemmene velges for tre år etter et rulleringssystem, noe som ville føre til økt kontinuitet. Kommunestyret skulle peke ut minst ett medlem fra hver skolekrets (for tre år), øvrige medlemmer var prest (for tre år), ordfører, en lærer og ei lærerinne i full stilling (hvis det var 15 eller flere lærerstillinger) eller enten en lærer eller ei lærerinne i full stilling (hvis det var færre enn 15 stillinger) (for tre år). Som før skulle bruks- eller verkseier med egen bruksskole ha møte- og stemmerett i saker som vedrørte denne. Utskrift av møteboka skulle sendes til overtilsynet seinest innen 14 dager etter hvert møte. Tilsynsnemndene skulle fortsatt ha fire medlemmer, med formann fra kretsen utpekt blant skolestyrets medlemmer, mens de tre øvrige blei valgt av kretsmøtet for tre

år. Overtilsynet ved skoledirektøren kunne være til stede på skolene og på skolestyrets møter for å gi råd og veiledning. Overtilsynet skulle hvert år sende rapport til departementet om skolestellet i distriktet.

Med 1959-loven oppsto skoleråd og lærerråd. Ifølge § 27 skulle det være lærerråd ved hver folkeskole, der heile lærerstaben var med. Skoleråd hørte til på kommunalt nivå og besto av skoledirektøren, alle skolestyrere, alle lærere og lærerinner i heil stilling. Skolerådet hadde rett og plikt til å uttale seg i alle saker som vedkom instruks, skoleplan og lærebøker. Ved hver skole skulle det ifølge § 28 være ei tilsynsnemnd med fem medlemmer. Ett medlem skulle velges av og blant skolestyrets medlemmer, tre medlemmer skulle velges av foreldrene og ett medlem skulle velges av og blant skolens lærere. Alle skulle velges for to år. Ifølge § 29 skulle hver kommune ha sitt skolestyre, med 7–35 medlemmer. Medlemstallet skulle bestemmes av kommunestyret som også skulle velge medlemmene, for fire år om gangen.

Vi ser at lovene om folkeskolen åpna for at skoleinteresserte bygdefolk kunne engasjere seg i skolens virksomhet på ulike nivåer. De kunne delta på møter i den kretsen de bodde i eller som barna deres gikk på skole i, videre kunne de stille til valg som medlemmer av tilsynsutvalg/-nemnd og skolestyre.

2.1.3 Lærernes representasjon i styringa av folkeskolen

Ifølge kapittel 6 i både 1889- og 1936-loven skulle altså kommunens lærerstab være representert i skolestyret. Begge lovene inneholder dessuten regler for to årlige møter mellom skolestyret og alle kommunens lærere og lærerinner. I tråd med 1889-lovens § 37 skulle de møtes «til Forhandling om Skolens Virksomhed, Tilstand og Midler til at fremme dens Formaal». Hvis disse møtene blei holdt på en skole, åpna loven for at de frammøtte kunne overvære undervisningsprøver. I 1936-lovens § 35 er formålet med møtet formulert slik: «til rådlegging um arbeidet og tilhøva i skulen og um åtgjerder til å fremja fyremålet med skulen». Det var ønskelig at ett av disse møtene skulle holdes på en skole der de frammøtte kunne være til stede i undervisningen. Begge lovene ga med andre ord alle kommunens lærere og lærerinner en direkte mulighet til å presentere sine meininger om skolevirksomheten for skolestyrets medlemmer, gjerne kombinert med praktisk—pedagogiske innslag i klasserommet. Videre i artikkelen omtales disse møtene som *kombinerte møter*.

Med 1959-loven mista lærerne sin faste representasjon i skolestyret, men ifølge § 27 og § 28 kunne de fortsatt delta aktivt i styringa av skolen gjennom sin deltakelse i lærerråd og skoleråd, og gjennom sin representant i tilsynsnemnda.

2.1.4 Skolelovene og lokaldemokratiet

Når det gjelder skolestyrets behandling av valg av skolemål og valg av målform i abc, lesebøker og andre lærebøker, krever de tre skolelovene lokaldemokratisk forankring. Før skolestyret kunne fatte vedtak, skulle overtilsynet og kretsen ha uttalt seg. Hver enkelt skolekrets kunne på eget initiativ eller på initiativ fra skolestyret ta opp slike spørsmål til drøfting og avstemning. Reglene for hvem som hadde stemmerett i disse sakene, har variert over tid, likeså reglene for hvilken status kretsavstemningene skulle ha. I perioden 1892–1915 var kretsenes uttalelse *rådgivende* for skolestyret, med 1915-revisjonen blei resultatet av kretsavstemningene *bindende*. Ifølge Bjørhusdal (2014: 198f.) var minstekravet etter de nye reglene at 34 % av de stemmeberettigede i kretsen kunne binde skolestyret dersom de utgjorde flertallet på et kretsmøte der minst 2/3 av de stemmeberettigede møtte. Med 1959-loven blei dette skjerpa ved at minstekravet blei satt til at over 40 % av de stemmeberettigede i kretsen måtte stemme for det ene alternativet for at skolestyret skulle være bundet til å følge avstemningsresultatet.

I sin omtale av skolelovene av 1889 peker Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås (2003: 88f.) på at det var en forutsetning at den jevne mann og kvinne nå var kommet til større sjølbevissthet, at interessen for opplysning var økende og at folket sjøl ville være i stand til å styre sin egen skole. Det tidligere elitestyret med geistlige embetsmenn i ledende stillinger blei nå erstatta av et folkestyre som Telhaug og Mediås omtaler som «lekfolkets selvstyre på kommunalt plan». Konkret innebar dette at kommunene fikk ansvar for tilsetting av lærere, råderett over skoleordningen og læreplanen og frihet over evalueringa av elevene i tillegg til det lokale ansvaret som kom med målparagrafen av 1892.

Men hvem blei sittende med makta etter at skolelovene av 1889 trådte i kraft? Telhaug og Mediås understreker at mens lovenes intensjon var å styrke foreldrenes og lærernes formelle stilling, blei den reelle innflytelsen for disse to gruppene liten fordi den var knytta til en uttalerett av begrensa betydning. De konkluderer med at «makten på det lokale og kommunale planet ble lagt til de folkevalgte politiske organene, det vil si

skolestyret og kommunestyret» (Telhaug & Mediås 2003: 90). Den kommunale friheten når det gjaldt skolenes evalueringsordning, fag- og timefordeling, førte til store forskjeller i folkeskolens tilbud. Da en vedtok folkeskolelovene av 1936 og innførte standardiserte minstekrav gjennom normalplanene av 1939, var det denne forskjellen fra kommune til kommune en ville gjøre noe med (Telhaug & Mediås 2003: 118f.). Slik ville lovgivere og planmakere «bevare Norge kunnskapsmessig som ett rike og skolen som en enhetsskole» (Telhaug & Mediås 2003: 119). Gjennom den felles folkeskoleloven av 1959 ønska en å fullføre den demokratiseringa av folkeskolens styre på det kommunale planet som blei innleda på 1800-tallet. Det skjedde ved at skolestyret nå blei et reint politisk organ. Ovenfor har vi sett at verken kirka eller lærerstanden skulle ha fast representasjon i skolestyret etter denne loven (se 2.1.2).

Når Bjørhusdal (2014: 150f.) omtaler målparagrafen av 1892, framhever hun skolekretsen som «kommunalt styrt språkterritorium». Hun understreker at ingen av målparagrafens støttespillere stilte spørsmål ved at det var skolestyret eller kretsen kollektivt som skulle ta språkvalget, ikke de enkelte foresatte eller elevenes foreldre. Når det gjelder lovendringa av 1917 der Stortinget vedtok den individuelle retten til å ha lærebøker i andre fag enn norsk på det skriftspråket eleven/foreldrene sjøl ville, blei den begrunna med hensynet til «mildning av språkstriden, minoritetsrett og praktisk gjennomførbarheit» (Bjørhusdal 2014: 158). Bjørhusdal viser videre hvordan flere mindre endringer i språkopplæringspolitikken i tida fram til 1959-loven «tok sikte på å styrkje avgjerdskompetansen til skolestyret på kostnad av krinsmøtet» (Bjørhusdal 2014: 198). Disse endringene, som blant anna skjerpa reglene for kretsmøtets binding av skolestyret, medførte likevel ikke at «avgjerdskompetansen» blei flytta til organer som ikke var folkevalgte. Som vist ovenfor (se 2.1.2) skulle *alle* skolestyremedlemmene være folkevalgte etter 1959-loven.

2.2 Folkeskolens lese- og skriveopplæring

Lese- og skriveopplæringa sto sentralt i folkeskolen. Høytlesing og stillelesing fra leseboka var vanlige aktiviteter i leseopplæringa, mens avskrift, diktat og gjenfortelling, etter hvert også friskriving, sto sterkt i skriveopplæringa (Skjelbred 2010). Som vist ovenfor skulle det lokale skolestyret både avgjøre hvilken målform elevene skulle bruke i skrift, bestemme hvilken abc og lesebok som skulle brukes, og legge til rette for at alle skulle lære å lese begge målformer.

2.2.1 Framgang for landsmål/nynorsk som skolemål

Blant de kommunene som gikk over til landsmål allerede *før* 1892, var Agder-kommunen Bygland (Haugland 1985: 158). Etter hvert skjedde overgang til landsmål som skolemål i stadig større omfang. Fram til århundreskiftet var landsmål innført i cirka 250 skolekretser i alt (Jahr 2015: 67). Ifølge en undersøkelse gjort av kirkedepartementet blei landsmålet brukt som skriftlig opplæringsmål og/eller i lærebøker i minst 17 % av de skolekommunene som sto under landsskoleloven i 1901 (Haugland 1985: 156). Ut fra disse opplysningene ser det ut til at lærebøker på landsmål var i bruk uten at det var fatta formelt vedtak om landsmål som skolemål. Ifølge Haugland (1985: 159) kunne «målvennlege lærarar skifte målform på eige tiltak». I 1905 hadde 517 av 5990 skolekretser i landkommunene innført landsmål som opplæringsmål (Hoel 2018: 495). Ulike forhold hadde betydning for denne utviklinga, blant anna lokal støtte, ikke minst fra lærerhold, og støtte på sentralt politisk hold. Rundt hundreårsskiftet betydde mållaga og ungdomslaga mye for landsmålsframgangen, og i tida rundt unionsoppløsningen appellerte det nasjonale sterkt til folk (Lien 1981: 357).

Utover 1900-tallet fikk rettskrivingsreformene stor betydning for målformenes posisjon i skolen. Den utløsende faktoren ved bytte av opplæringsmål var gjerne behovet for nye lærebøker som følge av ny rettskriving. Sjøl om endringene som blei vedtatt for riksmålet i 1907, ikke var veldig omfattende, fikk reformen mye å si for målformenes plass i skolen (Rambø 2018: 533). Mange steder blei det nemlig stor debatt om opplæringsmålet: Skulle en fortsette med riksmål eller gå over til landsmål? Mange antok at det bare var et tidsspørsmål når landsmålet ville komme inn i skolen for fullt, og at det var like godt å gå over med en gang, når en likevel måtte bytte bøker (Lien 1981: 357f.). I 1908 og 1909 kom den første raske overgangen til landsmål. Ifølge Ernst Håkon Jahr (2015: 67) gikk cirka 500 kretser over til å bruke landsmål disse åra.

Innføringa av 1917-rettskrivinga skapte stor strid i skolesektoren og fortsatt framgang for landsmål (Rambø 2018: 557f.). Også da 1938-rettskrivinga blei innført, valgte mange skolekretser å gå over til nynorsk. Ifølge Gro-Renée Rambø (2018: 587f.) gikk mer enn 900 skolekretser over til nynorsk skolemål mellom 1937 og 1939. Mens 19,9 % av folkeskoleelevene hadde nynorsk skolemål i 1935, steg tallet til 29,5 % i 1939. Det høyeste nivået for nynorsk skolemål blei nådd i 1944. Da var 34,1 %

av folkeskolens elever nynorskelever, mens 54,9 % av landets skolekretser hadde vedtak om nynorsk som opplæringsmål (Rambø 2018: 596).

2.2.2 Tilbakegang for nynorsk som skolemål

Tilbakegangen for nynorsk skolemål begynte etter krigen. Mens 33,2 % av folkeskoleelevene hadde nynorsk som opplæringsmål i 1945, gjaldt det 30,5 % i 1949 (Vikør 2018: 608). I 1959 hadde tallet sunket til 23,3 % (Vikør 2018: 614).

Ulike forhold trekkes fram som forklaring på den kraftige tilbakegangen. Haugland (1985: 224f.) vektlegger samfunnsendringene med omlegging av det tradisjonelle bondesamfunnet, utflytting og urbanisering. I det store arbeidet om målreising og modernisering i Norge i perioden 1885–1940 peker Oddmund Løkensgard Hoel på tre utviklingstrekk i det norske samfunnet som på ulike måter skapte problemer for målreisninga: urbanisering, industrialisering og framveksten av arbeiderbevegelsen. Han meiner at dette var «tre av dei mest sentrale utviklingsdraga i den økonomiske og sosiale moderniseringa av Noreg i perioden, alle med omfattande politiske og kulturelle konsekvensar» (Hoel 2009: 16). Vikør (2018: 608f.) sier at den første tilbakegangen var sterkest i de distriktene der nynorsken blei innført sist, særlig i Nord-Norge. Han peker videre på at den såkalte «flukta frå landsbygda» styrka bokmålet. Den nye mobiliteten gjorde at stadig flere unge identifiserte seg med urbane kulturverdier som hadde bokmål som sitt språklige uttrykk. Andre grunner til bokmålsframgangen som nevnes (Vikør 2018: 615f.), er offensiven fra bokmålsbrukere, som mange steder var innflyttere, som ønska at deres barn skulle lære bokmål fordi en så på denne målformen som mer gunstig med tanke på framtidig jobb og karriere. Skolesentraliseringa etter krigen støtta opp under dette.

2.3 *Presentasjon av Vennesla kommune*

Nedenfor gis kortfatta informasjon om Vennesla kommune og skoleordningen der.

2.3.1 Vennesla

Vennesla kommune, som ligger nord for Kristiansand, på begge sider av elva Otra, er en jord- og skogbrukskommune med rike industritradisjoner. Det området som omtales som Vennesla i denne artikkelen, var egen kommune i perioden 1865–1964. Da Vennesla blei skilt ut som egen

kommune, var den prega av sterk industriutbygging og kraftig vekst i folketallet. Mens det var 1103 innbyggere i kommunen i 1865, hadde folketallet steget til 1953 i 1900 og til 3126 i 1920 (Tveite 1986: 210). I 1960 var det 6824 innbyggere i kommunen (Statistisk sentralbyrå 1963: 17). Mange av de som flytta til Vennesla på slutten av 1800-tallet og framover, søkte arbeid ved hjørnesteinsbedriftene Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker eller arbeidet på vei-, jernbane- og kraftanlegg. Tilflytterne kom fra andre Agder-bygder og fra Kristiansand, fra andre landsdeler og fra utlandet, særlig Sverige (Tveite 1986: 245f.).

Før 1865 hadde Vennesla vært del av daværende Øvrebø kommune, og da storkommunen Vennesla blei oppretta i 1964, skjedde det ved at de daværende kommunene Hægeland og Øvrebø blei lagt til «gamle» Vennesla (Thorsnæs & Lauritzen u.å.).

2.3.2 Skoleordningen

I 1891 vedtok Vennesla skolestyre at «den nye Skoleordning tager sin Begyndelse fra indeværende Høst, dog saaledes, at Forøgelsen af øverste Afdelings Ugetimer fra 33 til 36 Timer først finder Sted fra anstundende Nytaar».² Etter hvert blei både timetall og antall skolefag utvida i tråd med landsskoleloven av 1889.

Ved begynnelsen av den undersøkte perioden var Vennesla delt i seks kretser med egen skolebygning: Kvarstein, Vikeland, Hunsfoss, Vennesla, Honnemyr og Omdal.³ Kretsinndelinga og plasseringa av skolene har variert en del.⁴ Mens skolene på Kvarstein, Vennesla, Honnemyr og Omdal var «vanlige» kretsskoler, var skolene på Vikeland og Hunsfoss bruksskoler, oppretta av henholdsvis Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker. Med denne ordningen slapp både brukseiere og arbeidere å betale skoleskatt til kommunen (Krogstad 1989 a). Historiker Stein Tveite påpeker at etableringa av en bruksskole for Hunsfoss i 1890 «verka med til å skilje dette samfunnet ut frå resten av bygda, på same vis som brukskulen for Vigeland ein halv mannsalder tidlegare» (Tveite 1986: 229). Bruksskolene var underlagt skolestyret, og da bruksskoleordningen blei

2. Skolestyremøte 21.08.1891.

3. Kretsene nevnes etter plassering (fra sør mot nord). Kretsenes navn gjengis i tråd med dagens skrivemåte.

4. Ifølge Arne Krogstad (1989 b: 123f.) blei Honnemyr og Omdal slått sammen til én krets i 1908, med skolehus på Samkom. Fra 1912 blei Verås og Eikeland egen skolekrets, med skolehus på Eikeland.

opphevd i 1943, blei skolene på Vikeland og Hunsfoss videreført som «vanlige» kretsskoler.

I løpet av den undersøkte perioden skjedde det store endringer i skoleordningen. Tabell 1 viser utviklinga i samla elevtall og hvordan elevene fordelte seg på ulike skoleslag (krets-, bruks- og privatskole). Vi ser at elevtallet økte kraftig, fra 244 elever i 1892 til 927 i 1960, og at det samla elevtallet ved de fire kretsskolene var lavere enn ved de to bruksskolene både i 1910, 1923 og 1936.

Tabell 1: Antall folkeskoleelever i Vennesla i perioden 1892–1960.

År	Samla elevtall	Elever fordelt på skoleslag		
		<i>Krets-skolene</i>	<i>Bruks-skolene</i>	<i>V. private Folkeskole</i> ⁵
1892	244			
1897	292	194	98	
1910	500	235	265	
1923	529	187	222	120
1936	560	272	288	
1949	498			
1960	927			

Kilde: Norges offisielle statistikk – NOS 1828–2010.

At undervisningstilbudet varierte mellom by- og bygdeskoler, var i tråd med 1889-lovene. Ifølge historiker Olav Rovde ville elever i landsskolen få 2800 skoletimer i løpet av den 7-årige folkeskolen, mens elever i byskolen ville få 5200 skoletimer (Rovde 2012: 67). Da folkeskolen ble innført i Vennesla i 1891, hadde de to bruksskolene et mer omfattende undervisningstilbud enn de større naboskolene, og denne ulikheten ble videreført ei tid framover. Når det i tillegg var økonomisk fordelaktig for arbeiderne ved Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker å sende barna sine på bruksskole, er det forståelig at denne ordningen kunne bidra til å skape og opprettholde sosial ulikhet i bygda. Enda et forhold gjorde skolesituasjonen i Vikeland og Hunsfoss kretser spesiell. I 1912 blei Vennesla private Folkeskole, kalt «Riksmålsskolen», oppretta på Hunsfoss

5. Vennesla private Folkeskole var i drift i perioden 1912–1928.

på grunn av «heftig målstrid» (Krogstad 1989 a: 109f., Kvarstein & Kvarstein 1948: 348). 16 år seinere blei skolen overtatt av Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker som felles bruksskole (Krogstad 1989 a: 114).

3 Materiale og metode

Den studien som presenteres i artikkelen, bygger på relevante deler av et omfattende arkivmateriale som er oppbevart i Statsarkivet i Kristiansand og som ikke er digitalt tilgjengelig. Det består av referater fra skolestyrets møter, inkludert de kombinerte møtene som 1889- og 1936-lovene foreskreiv (se 2.1.3). Referatene fra perioden 1889–1960 fyller ni håndskrevne møtebøker, med et samla omfang på nesten 2700 sider. I tillegg kommer maskinskrevne møtereferater for tida 1960–1961, henta fra skoledirektørens korrespondanse med skolestyret.⁶ I heile perioden blei det holdt til sammen 776 møter.

I det innledende kildearbeidet studerte jeg referater fra de periodene hvor en kunne anta at nasjonale rettskrivingsvedtak sto på sakskartet, og registrerte relevante opplysninger om skolestyrets saksbehandling. Slik gjorde jeg meg kjent med skolestyrets referatpraksis og arbeidsmåte. Referatpraksisen varierer over tid og med referent. I noen perioder er referatene fylldige, i andre perioder summariske. I enkelte saker får vi vite forslagsstillernes og debattantenes yrkestittel og/eller navn og argumenter som blei framført i drøftingene. I andre saker refereres kun forslag til vedtak og avstemningsresultat. I en del tilfeller brukes formuleringer som «[e]fter en kort debat besluttet: [...]» eller «[e]fter en endel debat besluttet [...]».

I neste fase av kildearbeidet undersøkte jeg referatene fra de 20 møtene som blei holdt fra og med det konstituerende møtet i desember 1889 til og med møtet i juli 1892. Det gjorde jeg for å kartlegge om spørsmål om innføring av landsmål blei behandla før Stortinget legaliserte dette gjennom å vedta målparagrafen 6. juli 1892. Siden slike spørsmål *ikke* er referert, blei det videre kildearbeidet avgrensa til referatene fra perioden august 1892–juni 1961, hvor det blei holdt 756 møter i alt. Fra disse har jeg ekserpert referatene av saker knytta til målparagrafen. Der er blant

6. Skolestyrets møtebok for dette året har ikke vært tilgjengelig på Statsarkivet.

anna følgende temaer representert: valg av målform i abc og lesebok, valg av skriftlig opplæringsmål og valg knytta til valgfriheten i målformene i forbindelse med rettskrivingsvedtaka av 1917, 1938 og 1959. Andre relevante saker gjelder skolestyrets samhandling om de nevnte temaene med aktører som skoledirektør, lærere, kretser og foreldre.

Det er de ekserperte referatene som utgjør materialet. Det består av i alt 174 saker som blei behandla på 143 møter. Dette materialet kan være relevant ved utforskning av ulike problemstillinger som gjelder målparagrafen. Sentralt for denne artikkelen står 101 saker som var til behandling på 88 møter. Opplysningene om antall relevante saker er basert på nummereringa av sakene i referatene. I en del tilfeller behandla skolestyret flere temaer under samme saksnummer, for eksempel sak 1 på det kombinerte møtet som blei holdt 16. mai 1908. Her førte et departementalt rundskriv om den nye riksmålsrettskrivinga til flere debatter og avstemninger knytta til et ønske om å utsette spørsmålet om implementering av ny rettskriving, forslag om innføring av abc på landsmål og forslag om innføring av landsmål i elevenes skriftlige arbeider (se 4.1.2 og 4.1.4). Én sak kan derfor få uventa brei omtale nedenfor, mens andre saker får liten eller ingen omtale.

Når det gjelder det etablerte materialet, må det tas forbehold om at noe av relevans kan være oversett. Kildearbeidet foregikk ved at jeg skumleste referatene. Når jeg støtte på saker som framsto som relevante, gikk jeg over til dybdelesing og eventuell ekserpering. Som kvalitetssikring er de originale referatene fra sentrale perioder undersøkt flere ganger.

Resultatene av undersøkelsen av skolestyrets tolkning av og praksis knytta til målparagrafen presenteres i tre hoveddeler. Siden både materialet og plasshensyn har vært styrende for vektlegginga i denne artikkelen, gis den første delen av perioden mest plass. Presentasjonen inneholder en del utdrag fra materialet som lar oss komme tett på skolestyrets arbeid. Disse utdraga er gjengitt ordrett, med eventuelle normavvik, utelatelser og forkortelser. Opplysninger om hvilke møtereferater sitatene er henta fra, gis i fotnoter. Sentrale funn kommenteres fortløpende, og hver hoveddel avsluttes med ei understreking av viktige punkt. Slik dokumenteres og drøftes sider ved det lokale skolestyrets utøvende virksomhet knytta til skolelovenes målparagraf i lys av nasjonal språkhistorie. Til sist i artikkelen drøftes aspekter ved den lokaldemokratiske forvaltningen av målparagrafen.

Sjøl om det ville ha vært verdifullt å trekke inn andre kilder, som avisoppslag, kretsenes møtebøker og skoledirektørens fullstendige korrespondanse med Vennesla skolestyre, har jeg valgt å ta utgangspunkt i skolestyrets møtebøker. I enkelte tilfeller har jeg likevel forsøkt å nøste opp «løse tråder» ved å undersøke skolestyrets kopibøker, skolestyrets årsberetninger til skoledirektøren og skoledirektørens korrespondanse. Ved omtale av disse er kildeopplysningene gitt i fotnoter. En studie der også relevant avisstoff fra sentrale perioder inngikk i materialet, hadde naturligvis gitt et breiere bilde av hvordan skolestyrets forvaltning av målparagrafen blei oppfatta i samtida. Det hadde vært interessant, men av tids- og plasshensyn har det ikke vært mulig.

Haugland (1985: 155) sier at det er «vanskeleg å teikne eit fullt tilfredsstillande bilete av språkskifteprosessen i skulane før 1910», blant anna fordi en i ei rekke kretser gikk over til å bruke landsmål i skolearbeidet *uten* at skolestyret hadde fatta vedtak etter den prosedyren som loven foreskreiv. Vennesla-studien har som formål å kaste lys over de lokale forholda slik de framstår gjennom skolestyrets møterefater. Eventuelle private initiativ blir dermed *kun* gjort rede for hvis de er omtalt i referatene.

4 Målformenes plass i folkeskolen i Vennesla kommune

Nedenfor presenteres resultater av Vennesla-studien i tre tidsrom basert på de ulike lovbestemmelsene presentert i del 2. For hvert tidsrom dokumenteres først skolestyrets behandling av saker knytta til målformenes plass i opplæringa, og til sist gis en drøftende gjennomgang av skolestyrets tolkning av og praksis knytta til skolelovenes målparagraf.

4.1 Målformenes plass i lese- og skriveopplæringa i tida 1892–1915

I denne delen presenteres skolestyrets behandling av saker knytta til de språklige rammene for lese- og skriveopplæringa, fra målparagrafen blei vedtatt i 1892 til den blei revidert i 1915. I dette tidsrommet var kretsmøtets uttalelse *rådgivende* (se 2.1.4). Ifølge Haugland (1895: 154f.) fikk landsmålet sitt gjennombrudd i bygdeskolene i 1890-åra. Overgangen til landsmål som opplæringsmål i kommunene skjedde vanligvis stegvis over en lengre tidsperiode, der målvennlige lærere spilte en sentral rolle. Ne-

denfor gjøres det greie for hvordan landsmålet gjorde sitt inntog i folkeskolen i Vennesla.

4.1.1 Lesebok på riksmål eller landsmål?

I 1892–1895 utkom Nordahl Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* i fem deler, og allerede i 1893 forelå del 1 også i landsmålsutgave (Johnsen 2003: 462). I løpet av dette året innførte Vennesla skolestyre Rolfsens lesebok (del 1) i alle kommunens skolekretser. I februar fatta skolestyret slikt vedtak for Hunsfoss krets. Siden det ikke står noe om målform i dette vedtaket, er det nærliggende å anta at det var riksmålsutgaven som skulle tas i bruk. I desember samme år vedtok en enstemmig å innføre del 1 av leseboka i landsmålsutgave i de fem andre kretsene. Forut for dette skolestyrevedtaket var det avholdt møter i disse kretsene, som alle ønska landsmålsutgaven av lesebokas del 1. De følgende åra blei det fatta vedtak om å ta i bruk resten av Rolfsens leseverk i riksmålsutgave i alle kretsene. Dermed hadde skolestyret bestemt at elevene skulle bruke Rolfsens lesebok gjennom heile folkeskolen. Tilsvarende vedtak blei gjort i mange skolestyrer rundt om i landet, med den følge at Rolfsens lesebok raskt fikk en dominerende plass i folkeskolen, både i bygd og by (Haugland 1985: 169, Skjelbred mfl. 2017: 130f.).

Når det gjaldt målform i lesebøkene, skulle altså riksmålsutgaven brukes i storskolen og landsmålsutgaven i småskolen. Om småskolevedtaket gjaldt for fem kretser til å begynne med, gjaldt det etter hvert for alle. I skolestyrets årsberetning for 1905 kommer det fram at landsmålsutgaven av småskolens lesebok var i bruk i alle skolekretsene.⁷

Hva var så karakteristisk for landsmålsutgaven? Ut fra betegnelsen skulle en tro at den bare inneholdt landsmålstekster, men det stemmer ikke. På bokas tittelblad står det at «[i] denne udgave er første afdeling paa landsmaal, anden paa skriftsprog, de senere afdelinger blandede» (Rolfsen 1893). Bare 88 av bokas 231 lesestykker var på landsmål. Hensikten med landsmålsutgaven var å ta hensyn til barnas forutsetninger. En tenkte at barnet måtte begynne med det «tilvante, kjendte og hjemlige», og da var det ifølge Moltke Moe, som skreiv forordet, ingen tvil om at «for en stor del af vore landsskoler frembyder landsmaalet sig som det skriftsprog, der ligger børnenes talemaal nærmest» (Rolfsen 1893: VIII). I 1902 kom del 1 i ny landsmålsutgave der halve omfanget var på

7. Kopibok 28.02.1906.

landsmål (Rolfsen 1932: III), og da det kom enda en ny landsmålsutgave av del 1 i 1907, inneholdt den kun tekster på landsmål.

En kan undre seg over om det var et bevisst valg av Vennesla skolestyre at bare småskolens lesebok skulle brukes i landsmålsutgave, eller om tanken var å ta i bruk de øvrige delene i landsmålsutgave etter hvert som de forelå. Det sier ikke materialet noe om, men det siste ville ha blitt vanskelig siden den komplette landsmålsutgaven først forelå i 1902 (Johnsen 2003: 462).

4.1.2 Abc på landsmål eller riksmål?

Etter at skolestyret hadde vedtatt innføring av landsmålsutgaven av småskolens lesebok på sitt møte i desember 1893, blei abc-spørsmålet behandla som neste sak. I referatet står dette: «Hvorvidt ABC i Landsmaal for Begyndere i Skolen; skal indføres i Skolerne, udsattes indtil videre; dog kunde de Kredsene som ønsker ABC indført paa Skolen, faa Lov at anskaffe samme».⁸ Slik jeg forstår vedtaket, handler det om to forhold, både om en skulle innføre abc og om den i så fall skulle være på landsmål. Vi ser at skolestyret først utsetter spørsmålet om innføring av landsmåls-abc, og så at det skulle være opp til kretsene om de ville innføre abc som hjelpemiddel i den første leseopplæringa. De kretsene som ønska det, fikk lov. Etter det jeg har registrert, fikk ikke denne saken ny behandling i skolestyret i 1890-åra. Det rapporteres heller ikke om abc-bruk i kretsene.

På skolestyremøtet i november 1902 blei imidlertid spørsmålet om å innføre «felles lærebog i abc for samtlige skoler» tematisert.⁹ Flere lærere og skolestyrets formann, Karl Kristensen, som også var lærer, foreslo da innføring av felles abc på landsmål. Skoledirektøren støtta forslaget, men etter noe debatt blei saken utsatt.

To år seinere, i oktober 1904, vedtok skolestyret at *Folkeskolens abc-bok* av Jonas Vellesen skulle brukes ved samtlige skoler fra begynnelsen av skoleåret. Som argument for dette blei det framholdt at Vellesens leseøvelser og lesetabeller allerede var i bruk i flere kretser. Jonas Vellesen var en pionér for lærebøker på landsmål, og den abc-boka som nå skulle tas i bruk, blei først utgitt på landsmål i 1889. Den kom seinere i flere

8. Skolestyremøte 19.12.1893.

9. Skolestyremøte 10.11.1902.

utgaver i store opplag på begge målformer (Haugland 1985: 124, Skjelbred mfl. 2017: 122f.).

På det kombinerte møtet i mai 1908 kom spørsmålet om abc på landsmål igjen opp til drøfting. Utgangspunktet var et departementalt rundskriv om de nye rettskrivingsreglene (se 4.1.4). Skoledirektøren anbefalte innføring av «Norskmaals A.B.C. i Skolerne», og argumenterte for at ei slik abc-bok «laa saa nær det hjemlige og derfor blev mere naturlig for Barnet enn Brugen av Rigsmaal».¹⁰ Han fikk støtte av lærer Røskeland, som blant anna minte om at deler av leseboka allerede var i bruk på landsmål. Det kombinerte møtet vedtok enstemmig å henstille til skolestyret om å fatte vedtak om innføring av abc på landsmål. På skolestyrets møte i juni 1908 blei dette forslaget vedtatt mot én stemme.

I vedtaket står det ikke hvilken abc-bok som skulle tas i bruk høsten 1908. Det kan bety at det skulle være landsmålsutgaven av den abc-boka som hadde vært i bruk siden 1904, altså *Den fyrste bok aat barnet* av Vellesen. Etter flere utsettelse hadde skolestyret i Vennesla nå endelig fatta et vedtak som førte til at småskoleelevene skulle få *heile* leseopplæringa med utgangspunkt i tekster på landsmål.

4.1.3 «[...] lære at læse begge Maal»

I tråd med målparagrafens krav om at elevene skulle lære å lese begge målformer, blei spørsmålet om tilgang til lesetekster på landsmål i stor-skolen reist flere ganger. På skolestyremøtet i november 1904 blei et skriv fra kirkedepartementet med følgeskriv fra skoledirektøren referert. Her kom det ei innskjerping av skolelovens § 73 når det gjaldt landsmålets stilling. Skolestyret blei oppfordra til å innføre Rolfsen og Støylens landsmålstillegg, det vil si *Læsestykker paa landsmaal. Tillæg til Nordahl Rolfsens læsebog for folkeskolen, 2den, 3dje og 4de del*. Dette tillegget hadde et omfang på 240 sider og utkom i 1902 (Johnsen 2003: 462). Skolestyret valgte å utsette saken, men påla formannen å kjøpe tre eksemplarer som skulle sirkulere blant skolestyrets medlemmer. Dette vitner om at skolestyret ville vurdere boka. I august 1905 behandla skolestyret endelig saken:

Det besluttet mod 2 stemmer at 4de del av Rolfsens læsebog med landsmaalstillæg skal indføres til brug i øverste klasse for at tilfredsstille planens krav paa kjendskab til de vigtigste forfattere. Ligeledes besluttet det, at

10. Kombinert møte 16.05.1908.

ved nyanskaffelse af 2den eller 3 del skal udgaven med landsmaalstillæg indkjøbes.¹¹

Temaet blei behandla igjen i januar 1906, på bakgrunn av et nytt rundskriv fra departementet og følgeskriv fra overtilsynet. Skolestyret gjorde da følgende presisering: «Fra næste skoleaars begyndelse paalægges det hvert skolepligtigt barn at anskaffe landsmaalstillæget til den del af læsebogen, som benyttes i dets klasse.»¹² Det siste hang sammen med at det fremdeles var heimene som holdt barna med bøker og anna skolemateriell. Mange brukte nok fortsatt gamle bøker, og de måtte altså sørge for innkjøp av separat landsmålstillegg. De som trengte nye bøker, blei anbefalt å kjøpe den utgaven som inneholdt landsmålstekster.

Av de opplysningene i spørkspørsmål som blei sendt til skoledirektøren for 1905, framgår det for øvrig at det var innført 409 sider landsmål til «læseøvelse (ABC ikke medregnet)» ved fem av skolene, mens tallet for den sjette skolen var 443 sider.¹³ Etter mi vurdering er dette omfanget betydelig, sjøl om tekstene på landsmål i småskolens lesebok skulle være inkludert.

4.1.4 «Rent norskt Maal» innføres i fem kretser

På det kombinerte møtet i mai 1908 førte et rundskriv om 1907-rettskrivinga til stor diskusjon. Først blei spørsmålet om innføring av abc på landsmål drøfta og stemt over (se 4.1.2). Som nevnt var skoledirektøren til stede, og han holdt et innlegg der han ga klart uttrykk for sitt syn på riksmålsrettskrivinga, sett i lys av det han meinte burde komme i framtida.

Kirke- og Undervisningsdepartementets Cirkulære ang. nye Retskrivningsregler. I den om denne Sag førte Diskusjon udtaltes særlig klart af Skoledirektøren at det ikke kunde skade om det udstod noget ved Valg af Skriftsform da han troede at Gjennemførelsen af de nye Retskrivningsregler vilde sinke det han troede burde være vort Fremtidsmaal: Rent norskt Maal i Skolene.¹⁴

11. Skolestyremøte 26.08.1905.

12. Skolestyremøte 19.01.1906.

13. Kopibok 28.02.1906.

14. Kombinert møte 16.05.1908.

Lærerne Røskeland og Horrisland uttalte at de trodde den nye rett-skrivinga ville bli vanskelig å gjennomføre, og anbefalte «Landsmaal ind-ført i Skolen hvis Folket var for det». Skoledirektøren støtta dette, og et forslag om å be skolestyret om «at tage under Overveielse om ikke Tiden nu er inde til at tage Landsmaalet i Brug for de skriftlige Arbeiders ved-kommende» blei enstemmig vedtatt. På sitt møte i juni 1908 fulgte skolestyret opp dette. Lærer Kristensen fremma forslaget om at landsmål skulle tas i bruk i skriftlige øvelser i de lavere klasser fra skolestart. Dette blei enstemmig vedtatt av skolestyret, og så blei arbeidet med å få kretsenes uttalelse satt i gang.

I løpet av august 1908 blei det holdt kretsmøter med avstemning om målspørsmålet. Skolestyrereferatene gir ingen opplysninger om antall stemmeberettigede, men vi forstår at frammøtet nok var lavt siden det samla elevtallet var 500 i 1910 (se tabell 1). Av tabell 2 framgår det at det var flertall *for* landsmål i fire kretser, mens det var det flertall *mot* forslaget i de to sørligste kretsene.

Tabell 2: Resultat av kretsens målavstemninger, august 1908.

	<i>Kretsmøte avholdt</i>	<i>Avstemningsresultat</i>	
		<i>For landsmål</i>	<i>Mot landsmål</i>
<i>Kvarstein</i>	01.08.1908	2	12
<i>Vikeland</i>	08.08.1908	5	7
<i>Hunsfoss</i>	09.08.1908	14	9
<i>Vennesla</i>	16.08.1908	9	8
<i>Honnemyr</i>	31.08.1908	9	1
<i>Omdal</i>	21.08.1908	enstemmig	

Skolestyrereferatene viser at det var uro og misnøye i flere kretser. Nye kretsmøter blei holdt i Kvarstein og Vikeland, uten at resultatene av disse framgår av kildene. Videre blei underskriftskampanjer gjennomført i Vennesla, Hunsfoss og Vikeland, og flere henvendelser med mange underskrifter blei sendt til skolestyret. Likevel meinte skolestyret at det sto på trygg grunn da det avgjorde målspørsmålet høsten 1908. I oktober blei landsmål innført i de fire nordligste kretsene, i november blei landsmål innført også i Vikeland, mens Kvarstein beholdt riksmål (se 4.1.5). Uroen og misnøyen fortsatte i Vikeland krets. Det kom flere henvendelser til skolestyret med krav om nytt kretsmøte, siste gang i september 1909.

Kravet blei avvist, men vi får likevel et klart inntrykk av at landsmålet var innført mot manges vilje.

Da landsmål blei innført i de fem kretsene, skulle det tas i bruk «ved de skriftlige Øvelser i Smaaskoleklasserne, og eftersom disse rykker op, ogsaa i de høiere Skoleklasser».¹⁵ Med henvisning til skolelovens § 73 presiserte skoledirektøren dette vedtaket slik: «[...] «at elevenes skriftlige arbeider i almindelighed skal affattes» paa Landsmaal».¹⁶ Med dette sitatet fra målparagrafen ville han nok understreke at elevene fortsatt kunne skrive noe på riksmål.

Som dokumentert ovenfor var det et rundskriv om den nye riksmålsrettskrivinga som utløste drøftinga av spørsmålet om bytte av det skriftlige opplæringsmålet. Ifølge referatene blei spørsmålet først drøfta på det kombinerte møtet i mai 1908, hvor flere lærere og skoledirektøren argumenterte for innføring av landsmål. Allerede måneden etter fatta et enstemmig skolestyre vedtak om å sette i gang den lokaldemokratiske prosessen som i løpet av kort tid resulterte i vedtak om at småskoleelevene i fem kretser skulle ha landsmål som opplæringsmål. At kretsene valgte ulikt med tanke på opplæringsmålet, er en logisk konsekvens av lokaldemokratiet. Ellers er det verd å merke seg at flertallet for landsmål i kretsmøtene i august 1908 var mest overbevisende i de to kretsene i nord, Omdal og Honnemyr, mens det var knappest mulig i Vennesla. At uroen knytta til skolestyrets landsmålsvedtak var kraftfull og vedvarende i Vennesla, Hunsfoss og Vikeland, er et tydelig tegn på at målkampen må ha vært hard i sentrale deler av kommunen.

Som en reaksjon på innføringa av landsmål i bruksskolene på Hunsfoss og Vikeland blei Vennesla private Folkeskole oppretta i 1912. Dette var svært konfliktfylt. I 1910 hadde skoledirektøren anbefalt at skolestyret skulle gå til rettslige skritt mot komitéen som arbeidde for etablering av den nye skolen, etter at den skulle ha beskyldt skolestyret for å ha gjort «konsekvente forsøg paa total udslættelse af alt, hvad der heder rigsmaal».¹⁷ Av plasshensyn forfølges ikke den saken videre her, men at motsetningene var sterke, er tydelig. Når målstriden omtales, brukes ord som «heftig» (Kvarstein & Kvarstein 1948: 348) og «beisk» (Tveite 1986: 273). Motsetningsforholdet kom også til uttrykk i skolestyrets drøfting av en

15. Skolestyremøte 15.10.1908.

16. Skolestyremøte 21.11.1908.

17. Skolestyremøte 24.02.1911.

artikkel i *Riksmåalbladet* i 1912. Lærer Horrisland henvendte seg skriftlig til skolestyret om artikkelen, fordi han meinte at skolestyret burde ta til motmæle, siden skoleforholdene i kommunen blei framstilt på «en feilagtig og løgnagtig maade».¹⁸

4.1.5 Situasjonen i riksmålskretsen Kvarstein

I den sørligste skolekretsen stemte to *for* og tolv *mot* landsmål i august 1908 (se tabell 2). Etter nytt kretsmøte i september beholdt kretsen riksmål som skolemål. Men siden kretsmøtet hadde vedtatt å beholde den *gamle* riksmålsrettskrivinga, måtte det gjennomføres enda et kretsmøte som formelt vedtok riksmål etter 1907-rettskrivinga. I sitatet nedenfor ser vi hvordan ordningen som gjaldt ved målbytte, også gjaldt ved innføring av ny rettskriving: «I Kvarsteins Skolekreds indføres fra dette Skoleaars Begyndelse Rigsmaalet med den nye Retskrivning som Hovedsprog i de skriftlige Øvelser i Smaaskoleklasserne, og eftersom disse rykker op, ogsaa i de høiere Klasser.»¹⁹

Det er tankevekkende at et slikt prinsipp blei lagt til grunn. Den vedtatte ordningen tok hensyn til de elevene som hadde kortest tid igjen på skolen, slik at de slapp å lære det nye. Dette kan likevel framstå som nokså kortsiktig. Vedtaket forteller oss at det å beherske rettskrivningsreglene ikke blei vurdert som en så viktig ferdighet som seinere.

Der var mye uro i kretsen knytta til den vedtatte bruken av landmåls-abc (se 4.1.1) og landmålsutgaven av Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* (del 1) (se 4.1.2). Både i 1909, 1914 og 1915 behandla skolestyret henvendelser fra oppsittere og fra kretsens lærerinne. I 1909 avviste skolestyret ønsket fra oppsitterne om at vedtaket om bruk av landmåls-abc i kretsen skulle oppheves. Skolestyret kom likevel med en viss innrømmelse i svaret på det spørsmålet lærerinna stilte om undervisningen i småskolen: «Som læsebog benyttes Rolfsens landsmaalsudgave. Når forældrene forlanger det, kan øvelse i skrivning foregaa efter rigsmaalsbog.»²⁰ Når det gjaldt målform, skilte altså skolestyret mellom rammene for opplæring i lesing og i skriving.

I 1914 kom motstanden mot bruk av landmålsutgaven av abc og lesebok i småskolen igjen til syne da en far ba om at hans barn, som skulle

18. Skolestyremøte 01.08.1912.

19. Skolestyremøte 21.11.1908.

20. Skolestyremøte 06.05.1909.

begynne på skolen året etter, «maa bli undervist paa Rigsmaal saavel i de skriftlige som mundtlige Fag».²¹ Han meinte at det systemet som blei praktisert, virka hemmende på læringa. Etter en del diskusjon blei saken utsatt til et seinere møte, og der ga flere uttrykk for en frykt for at skolestyret ville komme opp i «det rene Virvar» og at det ville bli «uheldige Tilstande» i skolen om en slik søknad blei innvilga.²² Resultatet var at åtte av ti stemte for å avslå søknaden.

I mars 1915 forlangte elleve husfedre kretsmøte om målavstemning. På det første kretsmøtet stemte 30 for ny avstemning om skolens hovedmål, mens sju stemte for å beholde nåværende ordning. På neste kretsmøte stemte 26 for å få abc og lesebok på riksmål, mens ni stemte for den gamle ordningen med landsmål i skolens første avdeling. Etter at disse resultatene var referert i skolestyret, vedtok en å sende saken til overtilsynet. Mens dette pågikk, beslutta likevel skolestyret at «læreren fik indkjøbe de nødvendige læsebøger efter den gamle ordning eller med andre ord efter den nu gjældende sprogform i denne afdeling».²³ Etter at saken var behandla både av skoledirektøren og enda et kretsmøte, fatta skolestyret dette vedtaket i desember: «Da kredsens ønsker, saa at si enstemmig, forandring i sprogformen i første klasse ved Kvarsten skole fandt skolestyret ikke at kunde modsætte sig kretsens ønske.»²⁴ Seks stemte for dette, én imot. Endringa skulle gjelde fra nyttår 1916. Skolestyret bøyde seg nå for det tydelige resultatet av kretsavstemningen.

Med sitt første kretsmøtevedtak høsten 1908 framstår Kvarstein som utprega tradisjonsbundet, idet kretsmøtet stemte for fortsatt bruk av *gammel* riksmålsrettskriving. Etter at misforståelsen blei oppklart, vedtok et nytt kretsmøte å gå over til 1907-rettskrivinga. Det hadde vært interessant å kjenne til bakgrunnen for at landsmål ikke vant fram her, men det gir kildene ingen informasjon om. Sjøl om elevene i Kvarstein krets fortsatt skulle ha riksmål som opplæringsmål, sto skolestyrets vedtak av 1893 om bruk av landsmålsutgave av Rolfsens lesebok (del 1) ved lag (se 4.1.1), det samme gjorde vedtaket av 1908 om abc-bok på landsmål (se 4.1.2). Denne situasjonen har nok vært irriterende for mange. Til sist var det en uredde far som førte saken, og da blei det lokale engasjementet

21. Skolestyremøte 21.08.1914.

22. Skolestyremøte 31.10.1914.

23. Skolestyremøte 27.09.1915.

24. Skolestyremøte 20.12.1915.

stort. Vi ser at vedvarende utholdenhet og kraftfull mobilisering var nødvendig for å få endra skolestyrets tidligere vedtak. Skolestyret framstår som rigid og engstelig for at «alt» skulle rakne om denne faren skulle få medhold. Da skolestyret mot slutten av 1915 bøydde av, skjedde det på grunn av stort frammøte ved flere kretsmøter der avstemningsresultatene var tydelige, i tråd med at Stortinget i august 1915 hadde revidert reglene for hvilken status kretsmøtenes avstemninger skulle ha (se 2.1.4).

4.1.6 Lærebøker på riksmål i landsmålskretsene?

På det kombinerte møtet i desember 1910 oppsto det en livlig diskusjon om læreboksituasjonen. I referatet står det at «skolestyret bør gjøre noget for at faa indført lærebøger paa landsmaal, da dette vil være af den største betydning for undervisningen i skriftlig norsk».²⁵ Av dette forstår vi at lærerne meinte at det var krevende å legge til rette for god opplæring i landsmål, når mange lærebøker var på riksmål. Det framgår ikke av referatene hvorfor det tok så lang tid før denne delen av målparagrafen blei fulgt opp, men det er nærliggende å anta at det var vanskelig å påføre heimene store økonomiske utgifter ved krav om innkjøp av landsmålsutgaven av lærebøkene før de skulle byttes av andre grunner, siden så mange hadde vært imot innføring av landsmål. Først i 1915 blei fritt skolemateriell innført i skolene på landet. Som nevnt var det ulike syn i spørsmålet om målform i lærebøker utenom abc- og lesebok. Denne uenigheten kom til syne da målparagrafen av 1915 blei revidert med nytt vedtak i Stortinget i 1917 (se 2.1.1).

I de fem kretsene som siden 1908 hadde landsmål som opplæringsmål, blei *Lesebok for folkeskulen* ved Rolfsen og Støylen tatt i bruk. Denne 4-bindsutgaven utkom i løpet av 1907–1911, samtidig med den nye riksmålsutgaven (Johnsen 2003: 462). Når det gjelder Kvarstein krets, kunne småskolens elever ta i bruk del 1 i riksmålsutgave fra januar 1916, mens del 2–4 av den siste riksmålsutgaven nok for lengst var tatt i bruk i stor-skolen.

4.1.7 Skolestyrets tolkning av og praksis knytta til målparagrafen i perioden 1892–1915

Ovenfor har vi sett at det til tider var stor aktivitet i kretsene i forbindelse med spørsmål som handla om hvilken plass riksmål og landsmål skulle

25. Kombinert møte 21.12.1910.

ha i skolen. Aktiviteten kom til uttrykk gjennom formelle kretsmøter med avstemninger og brev til skolestyret med krav på vegne av grupper eller enkeltpersoner. Vi har også sett at skoledirektøren og flere lærere hadde et tydelig engasjement i spørsmål som gjaldt målparagrafen, og at skolestyret behandla slike saker på mange møter.

Det er dokumentert at valg av abc og lesebøker var en stadig tilbakevendende sak den første tida etter 1892. Her sto skolestyret i Vennesla for sterk samordning, først ved å sørge for at kretsene skulle bruke de samme lesebøkene og seinere ved å vedta felles abc-bok også. I skolestyrets samordningsarbeid var det åpenbart sterk interesse for at leseopplæringa i småskolen skulle skje med utgangspunkt i tekster på landsmål. Dette kom til uttrykk på kretsmøtene, blant lærerne på de kombinerte møtene og i skolestyret.

Vi har sett at Vennesla skolestyre tolka målparagrafen slik at det kunne vedta at leseopplæringsmateriellet for småskolens elever i stor grad skulle være på landsmål, sjøl om det skriftlige opplæringsmålet fortsatt var riksmål. Enkelte formuleringer i referatene tyder på at elevene dermed også fikk den første skriveopplæringa på landsmål, i form av avskrift av lesebokas tekster. Slik kan det ha vært i Vennesla heilt fra 1893 da landsmålsutgaven av lesebokas del 1 blei innført (se 4.1.1).

Var denne tolkningen av målparagrafen så vanlig at det var en utbredt praksis at det lokale skolestyret med støtte i kretsmøtene innførte landsmål som målform i småskolens lese- og skriveopplæring uten å fatte vedtak om endring av det skriftlige opplæringsmålet? Flere forhold tyder på det. Ifølge Haugland (1985: 155) blei det «på reint privat initiativ» brukt landsmål i skolearbeidet i ei rekke kretser, uten at skolestyret hadde gjort vedtak i tråd med lovens prosedyrer. Videre viste kirkedepartementets undersøkelse at landsmålet blei brukt i en eller annen form, som skriftlig opplæringsspråk og/eller lærebokspråk, i minst 17 % av skolekommunene som stod under landsskoleloven i 1901 (Haugland 1985: 156). I en kommentert utgave av skoleloven av 1889 henvises det til et skriv fra kirke- og undervisningsdepartementet (datert 16.11.1920) som belyser dette forholdet: «Intet er til hinder for at skolestyret fatter beslutning om at leseboken for storskolens vedkommende skal være på skolens hovedmål, riksmålet, mens i småskolen landsmåls abc og lesebok skal benyttes» (Roald 1928: 203). Dette må bety at skolestyret i Vennesla ikke var aleine om den dokumenterte praksisen, og at den i 1920 på ingen måte blei betrakta som en misforståelse av målparagrafen. En slik praksis

kan ha vært uttrykk for at en så gode pedagogiske grunner til å nærme seg skriftspråket gjennom bruk av landsmål fordi det reflekterte talemålet bedre, slik det også er formulert i forordet til lesebokas landsmålsutgave (se 4.1.1). Lesebokvalget kan også ha vært ledd i en langsiktig strategi for økt utbredelse av landsmål. Tanken kan ha vært at det etter hvert ville komme krav fra kretsene om at også storskolenes lesebøker skulle brukes i landsmålsutgave, og kanskje også krav om innføring av landsmål som skriftlig opplæringsmål. Haugland (1985: 163) oppsummerer slik:

Overgangen til landsmål som hovudspråk i ein kommune skjedde vanlegvis *stegvis over eit lengre tidsspenn*. Først kom lærebøker på landsmål, gjerne ABC-bøker, inn i undervisninga. Såleis vart elevlar og lærarar kjende med målet som undervisningsmedium. Når landsmålet hadde vorte eit integrert og nokolunde akseptert element i undervisninga, kunne tilhengjarane arbeide for å gje det fullt rom som hovudspråk.

Som vist ovenfor skjedde nettopp det i fem av skolekretsene i 1908. På forhånd hadde alle kretsene gitt uttrykk for sitt syn gjennom *rådgivende* avstemning i tråd med målparagrafens bestemmelser. Frammøtet til kretsmøtene var ikke høyt. Sjøl om det ikke var et tydelig flertall for landsmål overalt (se tabell 2), var det bare én krets som fikk fortsette med riksmål. Der blei praksisen med at småskolens lese- og skriveopplæring i stor grad skulle skje med utgangspunkt i tekster på landsmål, likevel videreført i perioden 1908–1915. Da dette blei endra fra januar 1916, var det fordi en iherdig far dreiv saken fram gjennom flere henvendelser til skolestyret, og fordi saken etter hvert fikk betydelig støtte i kretsen, som nå kunne *binde* skolestyret. Vedtaket var i tråd med den reviderte målparagrafen av 1915 (se 2.1.4).

Når det gjelder spørsmålet om elevene skulle ha riksmål eller landsmål som skolemål, har vi sett at debattene og vedtaka i Vennesla skolestyre fant sted i 1908, i forbindelse med behandling av spørsmålet om innføring av riksmålsrettskrivinga av 1907. Ifølge Rambø (2018: 533) og Jahr (2015: 67) skjedde dette i mange kretser rundt om i landet. Også i Venneslas nærområde var det nå framgang for landsmål i opplæringa. To år tidligere var landsmålet blitt innført i nabokommunen Hægeland (Ropstad 1989: 64), mens en annen nabokommune, Øvrebø, gjorde det samme i 1910 (Schrøder & Førelund 1989: 32). Det er verd å merke seg

at disse tre kommunene, som tidligere hadde utgjort én kommune (se 2.3.1), vedtok å bytte skolemål omtrent samtidig.

Ifølge Haugland (1985: 157) var generelle vedtak, det vil si vedtak som gjaldt *alle* kretsene i en kommune, det vanlige i språkskifteprosessen. Et ønske om å etterkomme lokale krav og unngå strid lå bak når skolestyrene i enkelte tilfeller delte kommunen språklig. Som vist ovenfor blei Vennesla en språklig delt kommune på grunn av tydelige avstemningsresultater med avvisning av landsmålet i Kvarstein krets, mens skolestyret altså unnlot å følge avstemningsresultatet i Vikeland krets. Det siste førte til at det bygde seg opp til sterk strid, med stifting av riksmålsforening i 1908 (Andresen 2022: 101) og etablering av Vennesla private Folkeskole («Riksmålsskolen») i 1912 (se 4.1.4).

Det er tankevekkende at skolestyret vedtok at det nye skulle innføres bare for elever i småskolen. De som skulle avslutte folkeskolen våren 1909, 1910, 1911 og 1912, fortsatte altså å skrive riksmål etter den gamle rettskrivinga i alle de seks kretsene. Det gjorde et eventuelt skolebytte enkelt og framsto som «rettferdig» i ei tid der individuell rettskrivingsferdighet nok ikke blei oppfatta som så viktig som seinere. I en overgangsperiode måtte det likevel by på utfordringer i klasserommet, både for lærer og elever.

Ovenfor har vi videre sett at skolestyret tidlig forsøkte å legge til rette for at storskolens elever skulle utvikle kompetanse i å lese begge målformer, ved å sørge for tilgang til lesetekster på landsmål. Det skjedde gjennom vedtak om at elevene måtte ha lesebøker med landsmålstillegg.

4.2 Målformenes plass i lese- og skriveopplæringa i tida 1916–1937

I denne delen presenteres skolestyrets saksbehandling knytta til målparagrafen i perioden fra revisjonene av 1915 og 1917 til skoleloven av 1936 blei innført. Nå omfatta loven en parallellklasseordning (se 2.1.1), og forutsatt stort nok frammøte, kunne kretsmøtene *binde* skolestyret (se 2.1.4). Nedenfor vektlegges omkampen om skolemålet i de to kretsene med bruksskole.

4.2.1 «Dansk–norsken» gjeninnføres i Hunsfoss krets

Våren 1915 ba åtte foreldre i Hunsfoss krets om nytt kretsmøte med avstemning angående «skolens hovedmaal».²⁶ Dette førte til «en vældig

26. Skolestyremøter 19.02.1915 og 02.03.1915.

debat om maalsagen»²⁷ på skolestyrets møte i mars 1915 hvor en diskuterte om målsaken skulle tas opp i full bredde nå mens skolelovene var under revisjon i Stortinget.

Først i 1919 kom spørsmålet om skolemålet ved Hunsfoss skole opp til behandling. I den forbindelse blei det gjennomført fire kretsavstemninger. (Se tabell 3.)

Tabell 3: Resultat av målavstemningene i Hunsfoss krets i 1919.

<i>Kretsmøte avholdt</i>	<i>Avstemningsresultat</i>	
	<i>For riksmål</i>	<i>For landsmål</i>
23.02.1919	27	27
13.04.1919	59	32
29.06.1919	45	28
24.08.1919	45	28

Frammøtet blant de 119 stemmeberettigede varierte. Vi ser at det var lavest deltakelse på det første møtet. Der resulterte avstemningen i stemmelikhet, og dermed avgjorde formannens stemme *for* landsmål saken. Det var høyest frammøte (76,5 % av de stemmeberettigede) på det andre møtet. Dermed var lovens krav til frammøte oppfylt (se 2.1.4), og både der og på de to siste møtene var det klart flertall for riksmål. Spørsmålet blei ferdigbehandla på skolestyremøtet i august 1919. Der blei et telegram fra skoledirektør Skard lest opp: «Etter dei tilsende dokument synest eg Hunsfoss skule bør faa dansk-norsken til hovudmaal.»²⁸ Skolestyrets formann, G.O. Honnemyr, framsatte forslag i tråd med skoledirektørens standpunkt, mens Røskeland, lærer ved Hunsfoss skole, i sitt forslag argumenterte for å beholde landsmål fordi den målformen ville være mest hensiktsmessig for elevene: «Det er no skulestyrets rett og pligt aa fastslaa den maalform for Hunsfoss skule, som styret finn er til størst gagn for skulen. Etter dei røynslor som er gjort, er det etter vaar meining inkje tvil um at dette er landsmaalet. Me vil difor røysta for, at maalformi ikkje vert brigda.»²⁹ Røskelands syn fikk to stemmer, mens skolestyreformannens fikk sju. Dermed var det avgjort at Hunsfoss-elevene skulle ha riksmål som opplæringsmål igjen.

27. Skolestyremøte 02.03.1915.

28. Skolestyremøte 28.08.1919.

29. Skolestyremøte 28.08.1919.

4.2.2 «Riksmaalet blir at indføre som hovedmaal ved Vigelands bruksskole»³⁰

Etter få år, i februar 1924, forlangte 60 foreldre i Vikeland krets avstemning om målformen. Det var 88 stemmeberettigede i kretsen, og de mobiliserte. Heile 69 personer (78,4 % av de stemmeberettigede) møtte på kretsmøtet. Av disse stemte 61 for riksmål og 8 for landsmål. På sitt møte i mars 1924 vedtok skolestyret enstemmig å innføre riksmål som opplæringsmål fra høsten, med henvisning til at styret var bundet av avstemningsresultatet (se 2.1.4). I forbindelse med dette vedtaket refereres ingen uenighet eller drøfting av ulike syn på situasjonen.

4.2.3 Skolestyrets tolkning av og praksis knytta til målparagrafen i perioden 1916–1937

Når det gjelder de to målformenenes posisjon i Vennesla, er det altså dokumentert at det relativt tidlig blei omkamp om skolemålet i de to kretsene med bruksskoler. Ovenfor har vi sett at det var krav fra foreldre som satte i gang prosessen, at det blei holdt kretsmøter med målavstemning der resultatet var *bindende* for skolestyret når deltakelsen var stor nok. Mens det måtte fire møter med avstemning til i Hunsfoss krets før kampen for å få gjeninnført riksmål som opplæringsmål blei krona med hell, holdt det med ett møte i Vikeland krets. I forbindelse med byttet av skolemål i Hunsfoss krets har vi sett at både skolens lærer og skolelederen uttalte seg, mens det ifølge skolestyrereferatene ikke kom slike innlegg ved skolemålsbyttet i Vikeland krets.

I 1919 og 1924 bestemte skolestyret at «[r]iksmaalet blir at indføre i de 3 nederste klasser» ved henholdsvis Hunsfoss skole og Vikeland skole.³¹ Her fulgte en altså den samme innføringsprosedyren som i 1908 (se 4.1.7). De elevene som gikk i småskolen, skulle gå over til det nye, mens storskoleelevene skulle fortsette som før når det gjaldt opplæringsmålet. I en overgangsperiode måtte det likevel bli slik at de yngste elevene i storskolen hadde riksmål mens de eldste fremdeles hadde landsmål, noe som måtte by på en del utfordringer i undervisningssituasjonen.

Ovenfor er det dokumentert at det var vedvarende uro og misnøye i Hunsfoss og Vikeland kretser da landsmål blei innført der (se 4.1.4). Det kan henge sammen med at mange av de som bodde i disse kretsene og

30. Skolestyremøte 19.03.1924.

31. Skolestyremøter 28.08.1919 og 19.03.1924.

arbeidde ved Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker, hadde en annen språklig og/eller sosial bakgrunn enn det som var vanlig i de andre kretsene. Siden motstanden mot landsmål var så sterk allerede i 1908, kommer for så vidt ikke kampen for gjeninnføring av riksmål som skolemål som noen stor overraskelse. Dersom en sammenligner situasjonen i 1924 med situasjonen i 1908, er det åpenbart at landsmålets posisjon i skolen i Vennesla kommune nå var betydelig svekka.

Med kretsavstemningene i Hunsfoss og Vikeland og de tilhørende skolestyrevedtaka i 1919 og 1924 blei den kilen i landsmålsområdet som den private «Riksmålsskolen» på Hunsfoss hadde utgjort fra 1912, enda tydeligere. Hoel (2009: 555) påpeker at sjøl om tapene for landsmål/nynorsk ved at skolekretser i mange industrisamfunn gikk over til riksmål/bokmål, var små i nasjonal sammenheng, var symbolkraften stor. Her så en mer systematisk at landsmålet/nynorsken blei kasta ut av skolekretser der denne målformen tidligere var kommet inn. Hoel understreker at det på denne måten oppsto en antagonisme mellom nynorsken og industrialisering. Han peker videre på at målstriden på industristedene var prega av en sterk regional dimensjon, idet de som arbeidde for riksmål/bokmål på disse stedene var «mellomklassen med funksjonærene som ei viktig gruppe, og med støtte frå dei av arbeidarane som gjerne kom flyttande til frå bokmålsstrok» (Hoel 2009: 555).

Etter at landsskoleloven blei endra i 1915, blei den lokale målkampen hardere mange steder (Lien 1981: 361). Ovenfor har vi sett utslag av dette i forbindelse med gjeninnføring av riksmål i Hunsfoss og Vikeland kretser. Målstriden der i perioden 1908–1924 er som nevnt blitt omtalt som «heftig» (Kvarstein & Kvarstein 1948: 348) og «beisk» (Tveite 1986: 273).

Gjeninnføringa av riksmål i Hunsfoss og Vikeland kretser kom på ei tid der mange kretser i andre kommuner innførte landsmål, gjerne i forbindelse med innføringa av 1917-rettskrivinga (Rambø 2018: 557f.). Det skjedde blant anna i ni av ti skolekretser i nabokommunen Birkenes (i tidligere Aust-Agder) i 1919 (Vollan 1995: 40f.).

4.3 Målformenes plass i lese- og skriveopplæringa i tida 1937–1961

Denne delen inneholder en presentasjon av skolestyrets saksbehandling knytta til målparagrafen i skoleloven av 1936, hvor parallellklasseordningen var heimla (se 2.1.1), og skoleloven av 1959, hvor ordninger knytta til kretssammenslåing var presisert (se 2.1.1) og hvor minstekravet til kretsmøtets flertall var skjerpa for at det kunne binde skolestyret (se

2.1.4). Nedenfor vektlegges omkampen om skolemålet i Vennesla, Eike-land og Samkom kretser.

4.3.1 Bokmål blir skolemål i Vennesla krets

Allerede i juni 1935 kom spørsmålet om skolemålet i Vennesla krets opp i skolestyret. Da forelå det et skriftlig krav fra 21 personer om kretsmøte med målavstemning. Skolestyret sendte skrevet tilbake til tilsynsutvalget i kretsen og henvendte seg samtidig til overtilsynet med spørsmål om når skolestyret hadde plikt til å kalle inn til kretsmøte for at det skulle behandle spørsmål om opplæringsmålet. Etter referatene å dømme førte ikke det lokale initiativet til mer i denne omgangen.

Sytten år seinere, i mars 1952, mottok skolestyret et skriv med 115 underskrifter med krav om målavstemning i Vennesla krets. Etter en del forberedende arbeid, som blant anna omfatta kretsregulering, blei det holdt kretsmøte i august 1953. Utover dagen avla 339 av de 782 stemmeberettigede sin stemme. Det betyr at 43,4 % av de stemmeberettigede møtte fram, altså mindre enn 1936-lovens minstekrav som var 2/3 av de stemmeberettigede (se 2.1.4). Heile 312 stemte for bokmål, mens 27 stemte for å beholde nynorsk. Bokmålsflertallet, som utgjorde 40,9 % av de stemmeberettigede, var dermed overveldende, og i september 1953 fatta skolestyret enstemmig vedtak om overgang til bokmål ved Vennesla skole fra og med skoleåret 1953–1954. Dette skjedde ikke uten debatt. De fleste medlemmene meinte at kretsen hadde sagt tydelig fra, og at skolestyret måtte rette seg etter flertallet. En del medlemmer argumenterte likevel for at det ikke var fullt så enkelt:

Frå anna hald vart det hevda at det ikkje var så sikkert at røystinga gav så pålitande uttrykk for folkemeininga som det kunne sjå ut til. Mange heldt seg av visse grunnar heime på avrøystingsdagen, og det hadde vore dreve hard propaganda frå ei side. Det vart også sagt at dialekten i Vennesla stod i godt samsvar med nynorsken slik at det naturlege ville vere å drive norsk-opplæringa på ny-norsk som før. Den økonomiske sida av saka vart også drøfta. [...] Vidare vart det nemnt at det med dette blei gjort ein urett mot mindretalet som framleis ville ha ny-norsk opplæring for barna sine.³²

Her såes det altså tvil om rammene for og resultatet av avstemningen, med henvisning til den harde målkampen. Det blei også argumentert med

32. Skolestyremøte 21.09.1953.

at det ville være urettferdig for mindretallet om bokmål blei opplæringsmål, og at nynorsk var det naturlige opplæringsmålet på grunn av godt samsvar mellom talemålet og nynorsk. Videre blei økonomiske argumenter mot et framtidig målbytte presentert, disse dreide seg om at det var kostbart å kjøpe inn nye lærebøker. Vi ser at det blei argumentert breitt og mangfoldig. Men argumentene vant ikke fram, og vedtaket om innføring av bokmål som opplæringsmål blei gjort i ei tid der mange kretser rundt om gjorde det samme. Det ser ikke ut til at skolestyret drøfta innføring av ulikt skolemål i parallellklasser på Vennesla skole, slik 1936-loven åpna for (se 2.1.1).

4.3.2 Eikeland krets nedlegges

I 1960 blei Eikeland krets inndradd og de sytten elevene der overført til Vennesla skole. I tråd med loven av 1959 blei det avholdt målavstemning i Vennesla skolekrets i oktober samme år. Av 262 frammøtte stemte 241 for bokmål og 21 for nynorsk. Vi ser at frammøtet var lavt, og sjøl om bokmålsflertallet var stort, oppfylte det *ikke* 1959-lovens minstekrav om at 40 % av de stemmeberettigede måtte stemme for det ene alternativet for at skolestyret skulle være bundet (se 2.1.4). Da skolestyret likevel vedtok at elevene skulle ha bokmål som opplæringsmål, var det ut fra egne vurderinger. Det framgår ikke av referatene at skolestyret tilbød elevene fra Eikeland ei organisert videreføring av nynorsk skolemål ved denne sentraliseringa.

4.3.3 Bokmål blir skolemål i Samkom krets

I oktober 1933 behandla skolestyret en sak som gjaldt skolemålet i Samkom krets. To innbyggere hadde sendt brev der de hevda at det var holdt et ugyldig kretsmøte med målavstemning. Skolestyret reagerte med å vedta at dette brevet ikke ga grunnlag for videre saksbehandling.

På sitt møte i januar 1961 behandla skolestyret et skriftlig krav om målavstemning i Samkom krets, med 72 underskrifter. Avstemningen blei gjennomført i april 1961. Av 257 med stemmerett stemte bare 91. Av disse stemte 83 for bokmål og 8 for nynorsk. Siden 32,3 % av de stemmeberettigede utgjorde bokmålsflertallet, var avstemningsresultatet *ikke* bindende for skolestyret (se 2.1.4). Saken blei drøfta på skolestyrets møte i juni, «og mange meinte at når det var så stort fleirtal for bokmål burde

ein rette seg etter dette».³³ Resultatet blei at skolestyret vedtok å innføre bokmål i Samkom krets fra skoleåret 1961–1962.

4.3.4 Skolestyrets tolkning av og praksis knytta til målparagrafen i perioden 1937–1961

Ovenfor har vi sett at det var henvendelser fra foreldre i Vennesla og Samkom kretser som satte i gang prosessen med bytte av skolemålet. Det blei holdt kretsmøter med målavstemning i begge kretsene. Frammøtet i Vennesla var *ikke* så høyt at skolestyret var bundet av resultatet etter 1936-loven, ei heller i Samkom etter 1959-loven. Likevel vedtok en målbytte i begge kretsene.

I forbindelse med at Eikeland krets blei innlemma i Vennesla krets i 1960, er det ikke dokumentert debatt eller vedtak om noen form for språklig overgangsordning for elevene i tråd med 1959-regelen om at elever som hadde gått minst tre år i skolen, hadde rett til å bruke samme skolemål som før i skriftlige arbeider, etter kretssammenslåing (Bjørhusdal 2014: 201). Det betyr kanskje at skolestyret så på det som en udiskutabel rett for de elevene som gikk i storskolen ved kretssammenslåinga, og at dette blei ordna for de elevene som ønska det.

Da Vennesla skole skulle gå over til bokmål i 1953, hadde skolestyret en langvarig diskusjon om hvilke klassetrinn det skulle gjelde for. Resultatet blei at 5.–7. klasse skulle fortsette med nynorsk ut skoletida si.³⁴ For de sytten elevene i Eikeland krets som blei overført til Vennesla skole i 1960, omtales verken overgangsordning eller parallellklasseordning i skolestyrets referater, etter det jeg har registrert. Når det gjelder Samkom skole der bokmål blei opplæringsmål i 1961, bestemte skolestyret at bare elever i 6.–7. klasse skulle fullføre folkeskolen med nynorsk som skolemål. Dette er et tydelig signal om at nynorskens posisjon nå var sterkt svekka. Her ser vi en annen ordning enn ved innføring av landsmål og ny riksmålsrettskriving i 1908 (se 4.1.8) og ved gjeninnføring av riksmål i to kretser i 1919 og 1924 (se 4.2.3). Denne endringa kan ses som uttrykk for et ønske om at overgangen til bokmål nå skulle iverksettes fortest mulig for flest mulig.

Etter 45 år med landsmål/nynorsk som opplæringsmål i Vennesla krets blei bokmål innført i 1953. På denne tida hadde den nasjonale til-

33. Skolestyremøte 05.06.1961.

34. Skolestyremøte 21.09.1953.

bakegangen for nynorsk skutt fart. Som nevnt var 1944 toppåret for nynorsk som opplæringsmål. Ifølge Rambø (2018: 596) var da 34,1 % av landets folkeskoleelever nynorskelever. I 1949 hadde andelen sunket til 30,5 % (Vikør 2018: 608). Vennesla krets fulgte dermed en utbredt tendens. Det er likevel verd å merke seg at referatene har gitt plass til mangfoldet av argumenter som blei framført i skolestyrets møte i forbindelse med bokmålsvedtaket (se 4.3.1). Der kommer det blant anna fram at målkampen hadde vært hard, og at lokaldemokratiet kanskje ikke hadde fungert heilt som det skulle fordi mange følte seg pressa til å la være å stemme. Den siste kretsen i kommunen med nynorsk skolemål var Samkom. Året etter at Eikeland krets var nedlagt, sto nynorsk for fall også der. Ifølge Vikør (2018: 614) var andelen folkeskoleelever med nynorsk skolemål 23,3 % i 1959. Kommunens «utkantkretser», Eikeland og Samkom, der landsmål blei vedtatt med størst begeistring i 1908 (se tabell 2), gikk over til bokmål etter mer enn 50 år. Dermed fulgte de den nasjonale utviklingstendensen i tråd med samfunnsendringene som medførte omlegging av det tradisjonelle bondesamfunnet og utflytting, kretsnedlegging og skolesentralisering (Haugland 1985: 225, Vikør 2018: 615f.).

I 1964 blei de daværende kommunene Vennesla, Hægeland og Øvrebø slått sammen til den nåværende storkommunen Vennesla (se 2.3.1). Som nevnt (se 4.1.8) hadde de innført landsmål som opplæringsmål omtrent samtidig, i ei tid prega av stor framgang for landsmålet (Rambø 2018: 533, Jahr 2015: 68). Ovenfor har vi sett at bokmål blei innført som opplæringsmål i den siste nynorskkretsen i «gamle» Vennesla i 1961. I «gamle» Hægeland og Øvrebø holdt en fast ved nynorsk skolemål fram til 1974 (Ropstad 1989: 78f.). I «gamle» Birkenes, hvor landsmålet vant fram som skolemål i 1919, gikk de sentrale kretsene over til bokmål allerede i 1939. Overgangen til bokmål i den siste nynorskkretsen skjedde i 1961, i forbindelse med kretsnedlegging og skolesentralisering (Vollan 1995: 52). De to tidligere kommunene Herefoss og Vegusdal hadde innført landsmål som skolemål i 1908, men i 1972, få år etter sammenslåinga med «gamle» Birkenes, blei bokmål innført også der (Vollan 1995: 56f.). Landsmålet hadde altså fått relativt godt feste i folkeskolen omtrent samtidig i de tidligere kommunene som i dag utgjør storkommunene Vennesla og Birkenes, og i en periode utgjorde dette området en sammenhengende del av den sørlige grensa for utbredelsen av landsmål/nynorsk som skolemål.

5 Lokaldemokratisk forvaltning av skolelovenes målparagraf

Presentasjonen av målformenes plass i folkeskolen i Vennesla i perioden 1892–1961 bygger på et utvalg relevante referater fra møtene i Vennesla skolestyre. Ved å følge skolestyrets saksbehandling på kombinerte og separate møter gjennom 70 år har vi fått kunnskap om når og hvordan de utvalgte sakene blei behandla. I tillegg har vi fått informasjon om avholdte kretsmøter, vi har møtt sentrale aktører og fått innblikk i anvendt argumentasjon. Slik er skolestyrets tolkning av og praksis knytta til målparagrafen dokumentert og drøfta fortløpende.

I den avsluttende oppsummeringa vektlegges lokaldemokratiets rolle i den dokumenterte forvaltningspraksisen, deretter følger en presentasjon av hvordan skolestyrets praksis endra seg i løpet av den undersøkte 70-årsperioden.

5.1 Lokaldemokratisk praksis

I gjennomgangen av målparagrafen i ulike skolelover er det understreket at skolestyret måtte innhente uttalelse fra kretsen og overtilsynet før det kunne fatte vedtak om endra status for målformene i folkeskolens lese- og skriveopplæring (se 2.1.4). I den sammenhengen er også regler for styringa av folkeskolen (se 2.1.2) og lærernes mulighet til å påvirke skolestyrets vedtak tydeliggjort (se 2.1.3). Når det gjelder 1889-lovene, konkluderer Telhaug og Mediås (2003: 89f.) med at intensjonen var å styrke foreldrenes og lærernes formelle stilling i styringa av folkeskolen, men at makta på det lokale og kommunale planet i praksis blei lagt til de folkevalgte politiske organene, det vil si skolestyret og kommunestyret (se 2.1.4). Bjørhusdal (2014) viser hvordan skolekretsens betydning som språkterritorium blei endra da målparagrafen blei revidert i 1915 og 1917, og da det kom nye skolelover i 1936 og 1959. Det skjedde først ved at de *rådgivende* kretsavstemningene blei *bindende* for skolestyret under gitte forutsetninger, deretter gjennom stadig strengere krav til frammøte ved kretsavstemningene og ved flere individuelle ordninger (se 2.1.4). Slik blei det territorielle språkforvaltningsprinsippet utfordra av det personlig orienterte språkforvaltningsprinsippet i stadig sterkere grad.

I presentasjonen nedenfor ser vi først på den betydningen kretsmøtene, overtilsynet og lærerne hadde for behandlingen av de utvalgte sakene. Der viser det seg at disse spilte en sentral rolle i Vennesla, særlig i de første 30 åra. Dette funnet gir ei interessant nyansering av Telhaug

og Mediås' konklusjon. Når vi ser på den lokaldemokratiske virksomheten knytta til målparagrafen, er det likevel tydelig at det var skolestyret som representerte makta på det kommunale planet.

5.1.1 Kretsmøtene

Det er dokumentert at kretsmøtene spilte en sentral rolle i reguleringa av de to målformenes plass i folkeskolen i Vennesla, særlig i tidsrommet 1893–1924. Vi har sett at det lokale engasjementet varierte fra krets til krets, både da landsmål ble innført som skolemål og da riksmål/bokmål ble gjeninnført. Når det gjelder kretsens oppslutning om landsmål som opplæringsmål, gikk skillet mellom de tre sørligste kretsene på den ene sida og de tre øvrige kretsene på den andre. Av referatene framgår det at stemningen tidvis var konfliktfylt i flere kretser, særlig i 1908, 1919, 1924 og 1953.

Ovenfor har vi sett at skolestyret initierte kretsmøter med avstemning om skolemålet, og at kretsene sjøl tok initiativ til møter der stridsspørsmål knytta til målparagrafen ble drøfta og stemt over. Kretsmøtene kunne munne ut i skriftlige henvendelser til skolestyret, for eksempel med krav om ny målavstemning. I tillegg gjennomførte innbyggerne i flere kretser underskriftskampanjer for å få saker behandla i skolestyret, blant anna ved krav om å få omgjort tidligere vedtak.

Ei side ved lokaldemokratiet som er dokumentert ved valg av skolemål i 1908, er at kretsmøtene valgte ulikt. De stemmeberettigede i kretsen kunne påvirke resultatet ved å møte opp og avgi stemme, etter å ha hørt på og eventuelt deltatt i diskusjonene. Dersom kretsmøtene brukte mulighetene som lå i målparagrafen, kunne det lokale engasjementet føre til at de språklige rammene for opplæringa varierte fra krets til krets. Siden Vennesla skolestyre i stor grad fulgte resultatet av kretsens *rådgivende* avstemninger, blei Vennesla en språkdelt kommune i 1908. Da resultatet av kretsens avstemninger skulle være *bindende* fra 1915, blei det stilt frammøtekrav. Vi har sett at skolestyret krevde at frammøtet var i tråd med lovens krav ved kretsavstemningene i Hunsfoss krets i 1919 og i Vikeland krets i 1924. Når det så blei holdt målavstemning i Vennesla krets i 1953 og i Samkom krets i 1961, ser det ut til at skolestyret nærmest hadde «gitt opp» å stille slike krav. Vi ser altså ei endring når det gjelder kretsmøtenes betydning for skolestyrets forvaltning av målparagrafen. Målavstemningene i Vennesla og Samkom kretser blei gjennomført etter gjeldende lov, men skolestyrets målvedtak i etterkant viser at kretsen som

det laveste territorielle nivået i praksis var svekka. Nå var det et mindretall av kretsens stemmeberettigede som vant fram.

5.1.2 Overtilsynet

Overtilsynets betydning konkretiseres her gjennom relevante opplysninger om skoledirektør Matias Skard, som bidro sterkt til Vennesla skolestyres beslutninger tidlig i den undersøkte perioden. Skard var skoledirektør i Kristiansands stift i tjue år (1901–1921) og var den første som brukte landsmål i embetet (Halse u.å.). Ifølge Haugland (1985: 166) endra han overtilsynets linje i spørsmålet fullstendig. Like før han tiltrådte som skoledirektør, hadde forgjengeren frarådd «å bruke skulen som forsøksfelt for språklege reformer», men et par måneder seinere støtta Skard de planene skolestyret i Agder-kommunen Hornnes hadde om å innføre lese- og lærebøker på landsmål. Dette anså han «for ein god og viktig ting i ei bygd med so norsk talemaal som Hornnes».

Ovenfor er det dokumentert at skoledirektør Skard hadde stor betydning i flere saker som gjaldt Vennesla skolestyres tolkning av og praksis knytta til målparagrafen. Han var en sentral aktør i skolestyrets debatter i 1908 i forbindelse med riksmålsrettskrivinga av 1907. Da ga han tydelig støtte til innføring av abc på landsmål og til argumentasjonen om at landsmål ville være det mest tjenlige opplæringsmålet for elevene. De pedagogiske argumentene for landsmål framstår som særlig viktige for ham, og vi forstår at han var overbevist om at det ville være en stor fordel for elevene i Vennesla å ha landsmål som skolemål. Men da Hunsfoss krets stemte for gjeninnføring av riksmål i 1919, viste han sin profesjonalitet og ga uttrykk for at lokaldemokratiet på kretsnivå burde vinne fram. Gjennom bruken av begreper som «rent norskt Maal» om landsmål og «Dansk-norsken» om riksmål blir det tydelig at han også argumenterte nasjonalt.

5.1.3 Lærerne

Møtereferatene har vist at lærerne spilte en sentral rolle i saker knytta til målparagrafen, særlig de første tiåra der vi har møtt Horrisland, Røskeland og Kristensen. De var aktivt med i debatter, kom med forslag til vedtak og hadde ansvar for å forberede krevende saker.

Vi har sett at Oddmund Horrisland deltok aktivt i skolestyredebattene i 1908. Han meinte at den nye riksmålsrettskrivinga ville bli vanskelig å lære, og at en derfor heller burde innføre landsmål, forutsatt at

folk ønska det. Da han seinere oppdaga at *Riksmålsbladet* skreiv feil og ufordelaktig om folkeskolen i Vennesla, viste han kampvilje igjen. Både Karl Kristensen og Askeil Røskeland arbeidde også for å styrke landsmålets stilling, de var blant anna for innføring av landsmåls-abc og for landsmål som skolemål. Da Hunsfoss krets ønska å gjeninnføre riksmål i 1919, argumenterte Røskeland for verdien av å fortsette med landsmål sjøl om motstanden i kretsen var stor.

Da disse tre slutta som lærere i Vennesla tidlig på 1920-tallet, hadde de betydd mye for landsmålets framgang, ikke bare gjennom arbeidet i klasserommet og gjennom innsatsen i skolestyret, men også på andre arenaer. Kristensen, som var ordfører i Vennesla i flere år (Kvarstein & Kvarstein 1948: 361), var også sentral i Vennesla Maallag og blant de nyalgte styremedlemmene i mållagets Vest-Agder-lag da det blei stifta i 1919 (Almenningen 1981: 117). Røskeland var aktiv i ungdomslaget i mange år, både i fylkeslaget og i Vennesla ungdomslag (Moren & Os 1921: 245). I 1893 holdt han en tale i Øvreby der han fortalte om elevenes problemer med å lære et fremmed skriftspråk og sin overbevisning om ei bedre framtid: «Annerledes vil det ogsaa blive [...], naar landsmaalet bliver indført, da dette i langt større grad ligner børnenes eget talesprog end det nuværende bogsprog» (Krogstad 1989 a: 107f.). I talen vektla han landsmålets pedagogiske fortrinn ved å henvise til samsvaret med elevenes talemål.

Nettopp den lokale støtta, ikke minst fra lærerhold, betydde mye for landsmålsframgangen de første tiåra etter at målparagrafen var vedtatt (Hoel 2018: 495). Haugland (1985: 159) meiner at det ikke kan være tvil om at den målvennlige læreren var den viktigste drivkraften i det lokale skolespråkskiftet totalt sett. Hoel (2009: 109f.) peker vidare på at lærernes betydningsfulle rolle i målrørsla samsvarte med den betydningen de hadde i organisasjonsbygginga, moderniseringa av bygdene og norsk politikk og samfunnsliv mer allment.

5.1.4 Skolestyret

I framstillinga av nynorskens posisjon i skoleverket understreker Åsmund Lien (1981) at skolestyrene spilte en viktig rolle i skolemålsarbeidet. Han skriver at det vel gjerne var slik «mellom skulestyremedlemmene som mellom lærarane at det var ein større del av dei som hadde godhug for målet enn det som var vanleg mellom folk elles» (Lien 1981: 360).

Referatene fra møtene i Vennesla skolestyre i perioden 1892–1961 etterlater et klart inntrykk av at skolestyret forholdt seg aktivt til rundskriv fra departementet og til skolelovene, og generelt var godt orientert i saker som gjaldt målparagrafen.

I perioder blei det holdt mange møter, gjerne flere per måned. Skolestyrets virksomhet preges av kontinuitet. Det kan ha sammenheng med at flere medlemmer og formenn hadde sine verv over lang tid. I den undersøkte perioden hadde skolestyret atten formenn i alt, hvorav tre hadde formannsvervet i ti år eller mer.

At de kombinerte møtene blei gjennomført etter 1889- og 1936-loven (se 2.1.3), førte til at heile lærerstaben kunne bidra i skolestyrets arbeid, ikke bare de valgte representantene. Ifølge referatene var det jevnt over godt frammøte til de kombinerte møtene. Et anna forhold som bidro til engasjement for og kontinuitet i skolestyrets saksbehandling, var sannsynligvis at lærerne arbeidde ved samme skole i mange år.

Ovenfor er det dokumentert at Vennesla skolestyre arbeidde grundig og seriøst med spørsmål knytta til målparagrafen. Vi har sett at det kunne ta forholdsvis lang tid før skolestyret fatta endelig vedtak i krevende saker, videre at en del spørsmål kom til behandling flere ganger, og at stemningen skifta slik at vedtak måtte omgjøres etter kortere eller lengre tid. Skolestyret måtte nok være ekstra påpasselig i arbeidet siden Vennesla kommune var språkdelt i mer enn 50 år.

5.2 Vennesla skolestyres forvaltningspraksis gjennom 70 år

Allerede da målparagrafen blei vedtatt i 1892, var skolestyret i Vennesla positivt innstilt til landsmål i skolen. Vi har sett at det formelle arbeidet for å gi landsmål en sentral plass i lese- og skriveopplæringa begynte i 1893, med vedtaket om å ta i bruk del 1 av Rolfsens lesebok i landsmålsutgave (se 4.1.1). At skolestyret gjorde lesebokvedtaket så tidlig, men ikke drøfta innføring av *heile* landsmålsutgaven da den forelå i 1902, og heller *ikke* drøfta innføring av landsmål som skolemål før 1908, kan framstå som overraskende. Men som nevnt var denne praksisen ikke uvanlig. Haugland (1985: 163) sier at overgangen til landsmål som opplæringsmål «vanlegvis» skjedde «stegvis over eit lengre tidsspenn».

Videre har vi sett at det var skolestyrets behandling av riksmålsrettskrivinga av 1907 som leda til vedtak om innføring av landsmål som skolemål i fem kretser høsten 1908 (se 4.1.4). Her kan vi regne med at et viktig forarbeid hadde skjedd gjennom småskolens bruk av leseboka i

landsmålsutgave og i andre sammenhenger. Ovenfor har vi sett at flere lærere støtta målsaken aktivt (se 5.1.3), og at skoledirektør Skard spilte en aktiv rolle (se 5.1.2). At skolestyrets behandling av 1907-reformen fikk dette resultatet i Vennesla, skjedde i mange kretser og kommuner rundt om i landet (Rambø 2018: 533, Jahr 2015: 68).

Vi har sett ei tydelig utvikling i hvordan skolestyret tolka og praktiserte målparagrafen i ulike skolelover. Fra 1893 til 1915 ivra skolestyret for å gi landsmålet stadig større rom i lese- og skriveopplæringa i kretsene. Siden den samme holdningen kom til uttrykk ved flere lokale avstemninger, fulgte skolestyret rådet fra disse og lot være å følge kretsmøtenes råd hvis det *ikke* var svært tydelig.

Etter revisjonene av målparagrafen i 1915 og 1917 forholdt skolestyret seg til lovens minstekrav til frammøte i spørsmålet om kretsavstemningene skulle være *bindende*. 1915-lovendringa kan ha hatt noe betydning for resultatet i kampen for at den første lese- og skriveopplæringa skulle følge vedtaket om riksmål som skolemål i Kvarstein krets (se 4.1.5). I kampen for gjeninnføring av riksmål i Hunsfoss og Vikeland kretser fikk lovrevisjonen avgjørende betydning (se 4.2.1 og 4.2.2). Nå *måtte* skolestyret bøye seg for kretsmøtenes stemmegivning, sjøl om det nok var flere skolestyremedlemmer som hadde ønska å opprettholde landsmål som skolemål.

Da riksmål etter få år blei gjeninnført i de to kretsene med bruksskole, skjedde det i utakt med utviklinga ellers i landet, for nasjonalt var landsmålet nå på frammarsj (Rambø 2018: 557f.). At det gikk slik, kan henge sammen med lokale forhold, blant anna at det var Vigeland Brug og Hunsfos Fabikker som dreiv folkeskolene der, at den private «Riksmåls-skolen» på Hunsfoss var i drift og at tida var prega av stor industriutbygging og økning i folketallet. Denne situasjonen framstår som en parallell til skolemålssituasjonen på flere nye industristeder i Telemark, Hardanger og Sogn som beskrives og drøftes av Hoel (2009: 555).

Med de nye skolelovene av 1936 og 1959 fulgte et skjerpa minstekrav til frammøte for at kretsenes avstemningsresultat skulle være bindende for skolestyret. I kampen for innføring av bokmål som skolemål i Vennesla og Samkom kretser oppfylte *ikke* frammøtet ved de to kretsavstemningene lovens minstekrav, likevel vedtok skolestyret å endre skolemålet (se 4.3.1 og 4.3.3). Istedenfor å kreve nye avstemninger med høyt nok frammøte, fulgte altså skolestyret ønsket fra den delen av de stemmeberettigede som avla stemme. Dette hadde nok sammenheng med den

nasjonale tilbakegangen for nynorsk i 1950- og 1960-åra (Vikør 2018: 614f.).

6 Sluttord

Studien av hvordan et konkret skolestyre tolka og praktiserte skolelovenes målparagraf gjennom 70 år, har resultert i et nærbilde av den lokal-demokratiske forvaltningen. Vi har fulgt skolestyret gjennom store språkpolitiske endringer, fra 1893 da landsmålet kom inn småskolen gjennom Rolfsens lesebok, til vedtaket i 1908 om innføring av landsmål som opplæringsmål og videre til 1961 da bokmålet blei den enerådende målformen i opplæringa.

Den undersøkte perioden var prega av dyptgripende samfunnsendringer, både nasjonalt og lokalt. Samtidig gjennomgikk den nasjonale språkpolitikken slik den kom til uttrykk i skolelovene, flere endringer som førte til at det territorielle språkforvaltningsprinsippet fikk redusert betydning mens det personlig orienterte prinsippet fikk en stadig sterkere stilling. Ovenfor er det dokumentert at det lokale skolestyrets praktisering av skolelovenes stadig strengere krav til frammøte ved bindende målavstemninger i kretsene endra seg mot slutten av den undersøkte perioden. Med den praksisendringa tilpassa skolestyret seg en ny språksituasjon der forholdet mellom målformene var endra i favør av bokmålet. Mange lot være å bruke stemmeretten på kretsmøtene. Nå var det i stor grad bokmålstilhengerne som stemte, og som blei hørt i skolestyret.

Arkivmateriale (oppbevares ved Statsarkivet i Kristiansand)

Skoledirektøren i Agder. Korrespondanse med Vennesla skolestyre 1960–1961.

Vennesla skolestyre. Møtebøker for perioden 1889–1960.

Vennesla skolestyre. Kopibok 1890–1915.

Litteratur

- Almenningen, Olaf. 1981. Noregs mållag 1920–1930. I: *Målreising i 75 år. Noregs Mållag 1906–1981*, 112–153. Oslo: Fonna Forlag.
- Andresen, Emile Marie. 2022. Hunsfoss skole 1890–2022. *Vennesla Historielag Årsskrift nr. 37*, 98–103.
- Bjørhusdal, Eli. 2014. *Mellom nøytralitet og språksikring. Norsk offentlig språkpolitikk 1885–2005*. Upublisert doktorgradsavhandling, Institutt for lærarutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo. Henta 12.03.2024 fra <https://hvlopen.brage.unit.no/hvlopen-xmlui/handle/11250/220171?show=full>
- Halse, Per. U.å. Matias Skard. I: *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 07.10.2022 fra https://snl.no/Matias_Skard
- Haugland, Kjell. 1985. *Striden om skulespråket. Frå 1860-åra til 1902*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2009. *Målreising og modernisering i Noreg 1885–1940*. Upublisert doktorgradsavhandling, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU.
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2018. Unionstida med Sverige (1814–1905). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 425–502. Oslo: Novus forlag.
- Jahr, Ernst Håkon. 2015. *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus forlag.
- Johnsen, Egil Børre. 2003. *Fola fola Blakken. En biografi om Nordahl Rolfsen*. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Krogstad, Arne. 1989 a. Bruksskolene i Vennesla. I: *Grunnskolen i Vennesla. Et tilbakeblikk*, 89–122. Utgitt av Vennesla kommune, Vennesla Historielag, Hægeland Sogelag.
- Krogstad, Arne. 1989 b. Skoleforholdene i øvre Vennesla. Samkom og Eikeland skoler. I: *Grunnskolen i Vennesla. Et tilbakeblikk*, 123–132. Utgitt av Vennesla kommune, Vennesla Historielag, Hægeland Sogelag.
- Kvarstein, Gunnvald & B. J. Kvarstein. 1948. *Fra kirke- og kristenliv i Vennesla*. Kristiansand: Edgar Høgfeldt A.s.
- Lien, Åsmund. 1981. Nynorsken i skuleverket. I: *Målreising i 75 år. Noregs Mållag 1906–1981*, 350–382. Oslo: Fonna Forlag.
- Lov om folkeskolen frå 10. april 1959* (folkeskoleloven). 1959. Oslo: Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

- Lov om Folkeskolen i Kjøbstederne* (byskoleloven). 1889. Kristiania: Mallings Boghandels Forlag.
- Lov om folkeskolen i kjøpstædene* (byskoleloven). 1936. Lov vedtatt på det femogåttiende ordentlige Storting 1936, 104–116. Oslo: J. Chr. Gundersens boktrykkeri.
- Lov om Folkeskolen paa Landet* (landsskoleloven). 1889. Kristiania: Mallings Boghandels Forlag.
- Lov om folkeskolen på landet* (landsskoleloven). 1936. Lov vedtatt på det femogåttiende ordentlige Storting 1936, 88–103. Oslo: J. Chr. Gundersens boktrykkeri.
- Moren, Sven & Edvard Os. 1921. *Den frilynde ungdomsrørsla. Norigs ungdomslag i 25 år*. Oslo: Norigs ungdomslag.
- Norges offisielle statistikk – NOS 1828–2010. Henta 19.09.2023 fra <https://www.ssb.no/a/histstat/nos/index.html>
- Rambø, Gro-Renée. 2018. Det selvstendige Norge (1905–1945). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 503–602. Oslo: Novus forlag.
- Roald, Karl. 1928. *Landsskoleloven av 26. juni 1889 med tilleggslover til og med 13. april 1928*. Halden: E. Sems forlag.
- Rolfsen, Nordahl. 1893. *Læsebog for folkeskolen. Første del. Landsmaaludgave*. Kristiania: Jacob Dybwads Forlag.
- Rolfsen, Nordahl. 1932. *Lesebok for folkeskolen. Ny utgåve ved Knut Liestøl i samarbeid med Olav Brekke. Fyrste bandet. Utgåve med i-former*. Oslo: Jacob Dybwads Forlag.
- Ropstad, Rolf. 1989. Grunnskolen i Hægeland. I: *Grunnskolen i Vennesla. Et tilbakeblikk*, 49–79. Utgitt av Vennesla kommune, Vennesla Historielag, Hægeland Sogelag.
- Rovde, Olav. 2012. «Al undervisning i folkeskolen bør legges saa nær ind til det hjemlige som mulig.» Debatten om skulen på landsbygda – frå skulelovene av 1889 til skulelova av 1959. *Historisk tidsskrift* 91, 65–92. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schrøder, Torstein & Anders Føreland. 1989. Grunnskolen i Øvrebø. I: *Grunnskolen i Vennesla. Et tilbakeblikk*, 13–48. Utgitt av Vennesla kommune, Vennesla Historielag, Hægeland Sogelag.
- Skjelbred, Dagrun. 2010. *Fra Fadervår til Facebook. Skolens lese- og skriveopplæring i et historisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Skjelbred, Dagrun, Norunn Askeland, Eva Maagerø & Bente Aamotsbakken. 2017. *Norsk lærebokhistorie. Allmueskolen – folkeskolen – grunnskolen 1739–2013*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Statistisk sentralbyrå. 1963. *Folketelling 1960*, hefte 1. Oslo.
- Støylen, Andreas. 1955. *Målparagrafen i folkeskolelovene*. Oslo: Noregs boklag.
- Telhaug, Alfred Oftedal & Odd Asbjørn Mediås. 2003. *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Theiste, J. Schaan. 1915. *Landsskoleloven med forklarende anmerkninger. Lov om folkeskolen paa landet av 26. juni 1889*. Oslo: J.M. Stenersens forlag.
- Theiste, J. Schaan. 1925. *Landsskoleloven med forklarende anmerkninger. Lov om folkeskolen paa landet av 26. juni 1889*. Oslo: J.M. Stenersens forlag.
- Thorsnæs, Geir & Per Roger Lauritzen. U.å. Vennesla. I: *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 02.11.2021 fra <https://snl.no/Vennesla>
- Thune, Taran. U.å. Norsk utdanningshistorie. I: *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 13.01.2022 fra <https://snl.no/norsk-utdanningshistorie>
- Tveite, Stein. 1986. *Vennesla. Bygda og folket. Bind II*. Utgitt av Vennesla kommune.
- Vikør, Lars S. 1988. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars S. 2018. Det moderne Noreg (1945–2015). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 603–695. Oslo: Novus forlag.
- Vollan, Magnhild. 1995. Kampen om opplæringsmålet i folkeskolen i Birkenes. *Agder Historielag Årsskrift nr. 71*, 38–57.
- Wæhle, Espen, Sirianne Dahlum & Sigmund Grønmo. U.å. Case-studie. I: *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 30.11.2024 fra <https://snl.no/case-studie>

Abstract

The topic of this article is the local democratic administration of the language paragraph of the school laws, illuminated through a study of the

Vennesla school board's management of selected language cases through 70 years. Relevant parts of the reports from the 756 school board meetings in the period 1892–1961 form the empirical basis of the analysis. The article presents and discusses the step-by-step introduction of Landsmål which resulted in the municipality being linguistically divided in 1908. Before the school board made its decisions, consultative district referendums were held. Furthermore, the school language conflicts, which over time led to the phasing out of Landsmål/Nynorsk, are documented and discussed. In 1919 and 1924, Riksmål was reintroduced in two school districts, according to applicable rules for binding district referendums. In 1953 and 1961, Bokmål was introduced in the last school districts where the school language was Nynorsk, even though the school board was not bound by the results of the referendum. The article ends with a summary and a discussion of aspects of the local democratic administration of the language paragraph of the school laws through 70 years.

Magnhild Vollan
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
NO-4604 Kristiansand
magnhild.vollan@uia.no

Referat fra årsmøte i Bymålslaget mandag 3. februar 2025

Til stede fysisk: Hans-Olav Enger, Kjersti Wictorsen Kola, Anu Laanemets og Andreas D. Haraldsrud.

Til stede digitalt: Urd Vindenes, Ingvil Brügger Budal og Randi Nete-land

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud

Godkjenning av innkalling og dagsorden

Innkalling og dagsorden blei godkjent.

Årsrapport for 2024

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Regnskap for 2024

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Regnskapet blei godkjent. Økonomien i laget er stabil.

Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene for 2024 har vært Ingvil Brügger Budal og Randi Neteland. Tilgangen på stoff har vært god. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Hans-Olav Enger blei takka av etter 8 år med en svært god jobb som redaktør for Maal og Minne.

Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Drøfting av virksomheten i tida framover

Lederen har digitalisert noen eldre skrifter og lagt inn litt om historien til Bymålslaget og Maal og Minne på nettsidene. Dette arbeidet fortsetter ved behov.

Lederen skal undersøke muligheten for å bestille bedriftskort for utbetalinger, slik at vi slipper utlegg.

Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2025. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig.

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Urd Vindenes

Kasserer: Andreas Drolsum Haraldsrud

Øvrig styre: Ragnhild Eik, Kjersti Wictorsen Kola og Anu Laanemets

Varamedlemmer: ingen valgt

Valgkomite: styret

Møtet slutta klokka 18:30

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud